ير کروړ سوري دولسم سوه پنځوسم تلين

١٥٤ - ١٤٠٤ هـ ق

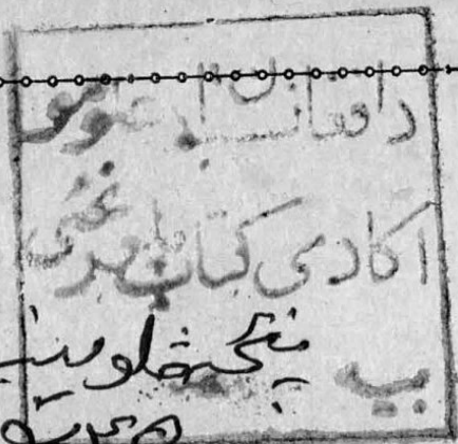
آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

١٣٦١

آسمانی نغمې او لاهوتي سرودونه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

خپرونکی

دافغانستان د علوموا کاډیمۍ

دژبو او ادبیاتو علمی او تحقیقی مرکز

پښتوټولنه

کابل مجله

۱۳۶۱

Hamid

سریزه

دپنځوسو کلو را پدیخوا دپښتو ژبې او ادب په باب څیړنې او ګروېږنې کوم په دغو څیړنو کې ځینې داسې لیکنې او نوشتې دي چې پر تحلیل بنا دي او ځینې یې بیا پر تحقیق . زما د دغو لیکنو عمومي مسیر داسې دی چې د پښتو د ادب ، ادبي رجالو او ځینو کتابو په باب څیړنې او تحلیلونه لري .

زما دغه ډول څیړنې دپښتو د ادبي تاریخ پرځینو مهمو خواوو رنا اچوي . او ځینې تیاره ګوټونه روښانوي . زه دا نه وایم چې زما دغه څیړنې او ګرویږنې انتهایي دي ، بلکې دغه څیړنې یوه نوې لار پرانیځي او زموږ راینده ګان به زموږ د دغه لیکنې پسې بشپړې کړي ، کره او کوټه به یې سره بېل کاندي.

زما دغه لیکنې ځینې چاپ سوې او ځینې دیاد داشتو په ډول له ماسره پاتــه دي د دغو نوشتو یوه برخه په دې مجموعه کې راټوله سوې ده په دغو مقالــو کې ځینې په او سو کلونو کې کښل سوې او ځینې یې داسې دي چې پخوا کښل سوي او په متفرق ډول خپرې سوې وي ، چې تر بیا کتنې و روسته له نورو مقالو سره یو ځای په دې مجموعه کې راغونډې سوې ، ګوندې وي چې زموږ د ادبي څیړنو له پاره مهمې ثابتې سي .

ددې مجموعې په چاپ او ترتیب کې زما دزلمي شاګرد ګران هیواد مل هڅه مشکوره ده ، چې دده په همت دغه مجموعه ترتیب او ما ته راو سپارل سوه چې بیا یې وګورم او له سره نوې نظر پر و کړم . دافغانستان دعلومو اکاډمي په تیره د کابل مجلې د کارکوونکو زیار هم ددغه اثر دچاپ او نشر پــــه څه کې دیادونې او کوروداني وړ دی .

عبدالحی حبیبي جمال مینه - کابل ۱۵ - اسد ۱۳۶۱

فهرست

آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه

چېرې چې ښکلا یو جاویدان فن او ښکلي آرټ پیدا کوي

ترنګ بهېږي ترنګ بهېږي غاړې ترغاړې

زمازړ ګي خو خپل لالي غواړي

د پښتونخوا په زړه کې چېرې د غزني له مجلله ښاره د زابل او بست پرخوا کاروانونه روان وو دلو یې لارې ترخنګ ترنګ بهېږي !

هو، ترنګ بهېږي مګر ډېر مرام بهېږي! پر دواړو خوا او وې د غنمو شنه کښتونه او ارتې مځکې په زرغونو شالو ښکلې شوې ښکارې ! لوی د ښتونه، هسک غرونه جګ جګ پوټې او لوړې لوړې غونډۍ د بادامو په ونو پټې دي او کله کله له دې شاخساره د بلبلانو خواږه ږغونه هم اورېدل کېږي .

دونوله بېخوڅخه درنو او زلالو اوبو چینې راوزي، په غړمبا غړمبا بهېږي آبشارونه سازوي، او په فضا کې په زړه پورې د جاویدان موسیقۍ انګازې خپروي !

په دې مځکو کې یو وخت د با با هوتك د شعر خوا ږه اوازونه اورېدل کېده، د لته د توخو دد رنې کورنۍ غښتلو حکمرانانو د عدالت او امن

بساط غوړولی وا و هم له‌دې کورنی څخه مېرسن نازود حاجی میرویس‌خان سوررا ووته ،چی پخپله غېږ کې یې‌داسی پښتـون اوآزا د یخوا ه مېړه ورو زه! دلته د کلات پرلوړه غونډئ شیخ‌متی خلیل ښخ دی‌چی‌د پېښور له درنواو پیـا وړوخلیـلـو څخه‌د لـتـه را غـلی و ،اودتـر نـك پـر غـاړه به‌یې له‌لاهوتی ارغنونه خواږه‌او په زړه پوری‌سرودونه پښتنو ته‌اورول اودخدای دمینی سندری به‌یې‌دخپل جاویدا ن اوسوځند عشق په کیف‌اوحال کی ږغولې !

شیخ متی دپښتنو هغه خدایی شاعردی ،چی دجمال اوښکلا سرارد شعر په ژبه څرګندوی ،دی نړئ ته‌په‌دا سی نظرګوری ،چی‌د پخوعارفانو او لاهوتی رجالو په‌څېر هرڅه ښکلی وینی اوکوم‌وخت چی دترنك پرغاړه ناست وی‌شاو خوا لوړی ژوری ،کښته پورته ،غرونه رودونه‌،دښتونه او میرې‌تږول‌دیوه ابدی اوځلاند جمال په‌وړانګوکی غرق ګنی، دی ښکلا وینی،ښکلا اروی، ښکلا حس کـوی ،دښـکلا تجلیـات پر کائنا توطاری اوساری ګوری،اوکله چی شپون دیوې شنې اوزر غونې غونډئ په‌لمن کی خپله شپیلی ږغوی‌یایو سین ځلمی په‌زهیر ږغ دمینی سندری لولی ،نوشیخ متی په‌دې تږلوکی‌دحسن هغه مبداء ته‌انتقال کوی ، چی دجمال سرچینه ده،اوهرآرټ او بدیع صنعت‌هم له دغی ښکلا څخه رڼا اخلی او تحقق‌مومی .

وایی‌چی شعر دښکلا احساس او دجمال ترجمانی ده ،مګر هرشاعر با یدستر ګور وی ،دښکلا دآ ثار و په لیدلو او تشخیص کی ځیروی دی باید دهرښکلی‌اوجمیل په‌ټا کلو او تماشا کی دنظر دقت ولری او په دې کارکی دخاص لیاقت‌خاوندوی داجمالی احساس اوښکلیزاستعداد عا م او دهرچاپه برخه نه وی فقطد مینی‌مستا ن او دښکلالبوالا ن غـواړی ،چی دلته څه وو ینی څه واروی او څه تماشاکړای شی بلخی جلال الدین همدامقام په‌څه مستی او جمالی لیاقت بیانوی .

باده درجوشش گدای جوش ماست
چرخ درگردش اسیر هوش ماست
باده ازماست شد، نی ماازو
قالب ازماهست شد، نی ماازو
برسماع راست هر تن چیر نیست
طعمهٔ هرمرغکی انجیر نیست
نوراودریمن ویسر وتحت وفوق
برسر وبرگردنم چون تاج وطوق
آینه کز زنگ آلایش جداست
پرشعاع نورخورشید خداست
روتوزنگاراز رخ او پاك کن
بعد ازآن نورراادراك کن
(مثنوی مولوی)

شیخ متی دکلات په ښکلی وادی کی دګلا نوزرغون توب دبېدیا جمال او دترنك سیلاب او دطبیعت ښکلی مظاهر ګوری، او دجما لی شعر صنعت‌داسی ایجا دوی :

جنهی زرغون که‌په‌بېد یادی
دبر بڼ خواته په‌خندادی
ترنك چی خړدی په‌ژړادی
داتهول اغیز دمینی ستادی
تهوله ښکلل دی ستا له‌لاسه
ای دپا سوالو پاسه پاسه !

دپسرلی په‌مسیحا یی نفس، وچ غرونه زرغونیږی، نسیم سحری دژوندانه نوی موجونه پیدا کوی، دلمراوسپوږمی جمال کمال ته‌رسیږی، دا

ښکلی مناظر دیوه عادی انسان په نظر کی کوم اهمیت نلری ٬دعوامو ستر گی د دې دستگاه ښيگنې او ښهانی نشي درك کولای ٬یو عادی سړی چېواښکی اولور راواخلی او زرغونه‌واښه او ښکلی گلان دخپلې غوالپاره ریبی٬ هغه نه‌ښکلاوینی ٬او نه دپسرلی دوږمو عطر حس کوی .مگر چیری چې‌ښکلا وی ٬او دښکلا لیدونکی ځیری ستر گی‌وی ٬هلته‌داسی یو جاویدان آرټ تخلیق‌کیږی :

که‌لمر روښانه مخ يې‌سپین‌دی یادسپوږمیه تندی ورین دی
که‌غردی ښکلی پر تمین دی لکه هندا ره مخ دسین دی
ستا دښکلا داپلوشه ده
دایې یوسپکه ننداره ده!

دلته لوی‌غرونه زرغونبړی دژوندوږمې پکی چلېږی
بو را وی شا وخواکړیږی سترگې لیدوته یې هینبړی
لو یه خا ونده !تـوله ته یې
تل دنړۍ په ښکلیده یې !

ښکلا یوز پړنده اوجاویدان مبدأ فیاض لرې دزمان او مکان په‌مسیر کی‌لکه دبر یښنا گرځیدو نکی او تیریدونکې څپې دښکلا تجلیات گرځی را گرځی‌او خپل کمال ښیي ٬داجمالی‌او تجلیاتی سپر او دوران ٬دنړی پر مخ یوه‌تماشاجوړ-وی او هم دغه ننداری دی چی دعا رف شا عر سترگی‌ورته اریا نی وی‌ا و ابن فارض‌مصری عارف ناري و هی چی«زدنی بفرط الحب فیك تحیرا »ا و شیخ ستی دارنیاا و ښکلا او تما شادشعر په‌ژبه داسی خر گندوی :

خاونده ! ښکلی ستاجما ل دی ښکاره یی لور په‌لو ر کمال دی
که‌ورځ ٬که‌شپه که پېړۍ ٬کال دی ستادقدرت کمکی مثال دی
ستا دلو رو نو یوه‌رڼا ده
دلته چی جوړه تماشاده!

ښکلا پخپله یوه لایتنا هی او بې پایه حادثه ده څوك چې نه‌ورته ګوری‌، د هغو پرستر ګو تپه تیاره د ه ،دوی جمال نه پیژنی، ننداره نه‌وینې اوله دی زړه‌خوځوونکی تماشا څخه محروم وی . مګر د عارف ستر ګی د رنې هند ا ر ی په دود هر څه پخپل زړه کی تصویر کوی او داسی حسا سی وی ،چې په هرشی کی جمال‌و ینی، اوپه‌شاعرانه‌تعبیر یې هرشی‌د ښکلا ځری‌وی‌دی‌دغه‌لاهوتی‌اوسماوی جمال ته چې بل هیڅ جمال ته‌ورته ندی ځیر کیږی ،خود لته هغه پخپله‌نو ع کی واحدوی او بل مثا ل او څیر نلری :

جما لك‌لا یقاس الی جمال   وقدرك جل عن درك المثال

دلته نو دده ستر ګی داسی جمال سنجی شی ،چې بالاخره‌هیڅ‌شی بدنه‌و ینی‌ا ووایی

ازبسکه دو دیده‌درخیالت دا رم   درهرچه نګه کنم تو یی پندا رم

شیخ متی هم‌دعشق‌شپیلکی له‌غرو څخه‌اروی هر شی که‌وورِوی که‌غټ‌دده‌په نظر کی دجمال ځری دی ،دنړۍ سمې په‌سینه کی ګنهی،او په‌دغو ننداروکی داسی دکلماتو او و ینا ښکلا پیدا کوی :

په‌غرو کی ستادعشق شپیلکی‌دی   ددی‌نړۍ په‌عشق سمی دی
که غټ ، که‌وو ړکه‌پنه‌نری‌دی   ستادجمال ځری‌هر شی دی
چې پر دنیاسی ستر ګی پرې سوې
ستا د جما ل په نند اری سوې

دښکلا په‌دې نندارتون کی شیخ متی دپخو عارفا نو په‌څیر ،په‌تماشالګیادی دتجلیاتو په‌رڼا کی محودی، مست دی ،شید ادی او دمینی څپو لاهو کړی‌دی ،خوددی کیف او حال پای یوه دایمی ژړا او حزین فریاددی ،کله‌چې‌دی دخپل مبدأ په یاد کی لو یږی‌او له هغه جمالی فیاض منبعه بیلتون حس‌کوی نود هرمهجو ر پر حال‌ژاړی او دهرغمجن په‌غاړه‌ورسره‌ر غیږی:

بیلتانه‌په غم شریك کړ م دغمجنو   دهرچاپه غاړه ژاړم لګه نی

دبلخ اوقونیی قلندر دغه بیلتون‌لیدلی‌وچې ویل به‌یې :

نې حدیث راه پر خون میکند قصه های عشق مجنون میکند

هر که او از هم زبانی شدجدا بینواشد گرچه دارد صدنوا

اوس نو وگوری ء چی دترنك دغاړو سترگو راو دردمن عارف شیخ متی په دې مقام کی خنگه په ژړ راژ اړی او دتماشاو ښکلاو نندارو سره دحسرت اوارمان په سوز و گداز کی بیانفیس ادب اووینا او کلام آرټ تخلیق کوی٬ او دخپلی پردیسی یادهم کوی :

زه چی خر گندپر دې دنیا سوم دښکلی مخ په تماشا سوم

ستا پرجمال با ندی شیدا سوم له خپلی ستی راجلا سوم

په ژړاژ اړم٬چی بیلتون دی

یمه پردیسی بل سی تون دی

داتون چیرې وا و څنگه و؟

ددې دلنو از داستان شرح هم دبلخ دآگاه او خداشناس درو یش له خولې واروی ء:

چونکه هرجزوی بجو یدار تفاق

چون بودجان غریب اندرفراق

گویدای اجزای پست وفرشیم

غربت من تلخ تر٬ من عرشیم

میل تن درسبزه وآب روان

زان بود که اصل اوآمد ازآن

میل جان اندرحیات ودرحی است

زانکه جان لامکان اصل وی است

شیخ متی خودجمال په نند ارومست ښکاری دغه لید نه او کتنه دی ښکلا د لایزال او فیاض مبدأ په یاد کی ژړوی هم .دی خپل بیلتون حس کوی٬ا وخپله پردیسی یې ژړوی ٬او هرهناره چی د غرو له شپیلیو اروی هغه د یوه عرشی اما غربت و هلی او پردیس روح نارې سورې گڼی او وایي:

پەلو یوغرو هم په د ښتو کی   پەلوی سهار پەنیموشپو کی
په غاړه ږغ او په شپیلکو کی   یادو یرژلو پەشپیلو کی
ټولستا دیا د نارې سوری دی
داستادمینی ننداری دی

دنړۍ پردی سپیره ډګر عارف او دزړه خاوندتل دغه‌خوندا وننداری‌اوتماشا- وی لری اوهم ددغی ښکلاپه مینه‌ښکای ادب اونفیس آرټ‌ایجاد یږی، خوظاهر- بینې سترګی داکیف اوحال نشی لیدلای او بیچاره شاعر تل دحق‌او ښکلا څرګندولوپه‌سجادله کې ګرم ګیږی‌نود آرټ اوصنعت‌دغه‌خلاق‌مزاج‌اودښکلا اوجمال‌د څیرو او روښانو سترګوخاوندبه تل دخپل زړه درداوسوی‌داسی ښکاره‌کوی چی :

درعشق تواز ملامت بیخبران
درجان وجگر خدنگهادارم‌من

دحمزه په غزل کی پښتنی عناصر

په‌او سنی پښتو شاعری کی که‌خوك کتنه کوی ،نو ضرورهغه‌ته‌حمزه ورپه یادیږی .حمزه پوخ اودروند سپین ږیری دی‌او دخیبر په‌زړه‌کی ژوندکوی چیری چی دپښتنو دتهذیب زړه هم دی .

دحمزه کړه‌وړه ،دده وینا ،راشه درشه ،او دژوندانه ټول مظاهر او دده‌شخصیت او فکر او هنر ټول دپښتانه‌دی زه په‌دې‌عصر کی هم‌دی‌دپښتو غزل استاد ،اودخوشحال او رحمان پرګدی ناست ګڼم .

دحمزه شخصیت‌او سیرت‌دپښتنو دزړه تهذیب او فکر یوه‌ژوندی نمونه ده‌ه‌دشرقی کلتور او دتاریخ ورکی رڼاوی دده په‌تندی کی بریښی ،دانسانانو داوسنی علم او فکری جریانه سره دحمزه‌فکری تخلیقا ت دتاریخ‌او روحانیت اوتصوف او پښتنوالی‌په‌پړونی کی نغښتی څی ،او دده دغه خصوصیات‌دی چی‌دهر فکری‌مکتب‌شاګردان‌حمزه‌او‌ده‌هنرخوښوی‌اوداسړی‌نن‌د پښتنویومسلم‌ادبی شخصیت ګڼل‌شی .

دپېښور په ادبی حلقو کی حمزه په‌درنه‌سترګه‌لیدل کیږی دهر فکر خاوند که نوی وی که زوړ ،که دترقی ادب پرخواوی ،که څه بل فکر ولری ، ټول حمزه دبزم مشر او دهنر استاد ګڼی ،زلمی دده احترام‌هسی کوی لکه زاړه !زاړه‌یی هم هغسی دروند ګڼی لکه زلمی .

حمزه پرژوندانه‌باندې‌دغایر نظرخاوند دی ،په اجتماعی مسایلو کې خاص

او پاخه فکر ونه لري .ماضي له اوس او آينده سره ښه نښلولای شي ٬شعر يې لکه نثر ٬ او نثر يې لکه شعر ٬خوږ٬روان٬ اغېزمن او د سهلو وړ دی .

په پښتو کې دحمزه آثار څه نظم دی څه نثرډېر دی ٬ بعضي يې چاپ او خپاره شوي هم دي .او دده آخرني کتاب غزوني څو کاله مخکې خپور شو٬دا کتاب دحمزه دهنر يعني دغزلي بهترينه مجموعه ده او څه نور اشعار هم لري.

زه دحمزه دهنر ښکلی او جامع مظهر هم د ده غزل گڼم ٬نور چې هر څه هنري آثار و لري ٬ټول دده دغزلي دبداعت تر سيوري لاندې راځي او د حمزه غزل داوسني پښتو ادب پر آسمان لکه روڼ ستوری داسې بريښي.

دحمزه غزل لکه روان سيند په نو يوز مزسو ورووروبهېږي .ظاهراًخاموشي اوسکون اومتانت لري ٬خو په باطن کې يې دطوفانو غوندې موجونه پراته دي الفاظ يې نرم او ملايم اومتوازن دي . خو معاني او مطالب يې خوځوونکي دي او د پښتنو دفکر او تخيل غونډ او کره مواد پکې راټول وي .نوځکه دحمزه هنر دپښتني فکر مظهر دی او په عاشقانه مضامينو کې هم دغسې جوله ښکاره کوي .

وگوری ء په دې غزل کې څونې د پښتني فکر عناصر سره يوځای سوي دي:

سوی مې نظر لکه پتنگ ليدلی دی

ښه دشمع رو يو مې قلنگ ليد لی دی

نن درقيب ستر گو کې پيغام دصلحې ښکاري

ده پرون زمونږ د ستر گو جنگ ليد لی دی

ستر گې د ی چې غشي گر توی زما نظر ته

تاد پښتنو ز لميو جنگ ليدلی دی

تاله يم راغلی هغه تهوې کهٔته نه وې ؟

څوك خومې شايد چې ستاپه رنگ ليدلی دی

لاس دی صراحی ته داسی کم ولی ساقی ځی ؟
چرته کوم زاهد دې په زړه تنګ لید لی دی

دعشق په دنیا کی تکبر او ځان ځانی نه ځا یبری ، مین تل دمینی په سوز وګداز کی دمعشوق پر درګاه یو متواضع نیاز من وی ، مګر دحمزه په عاشقی کی دپښتنی خودی مظاهر داسی ښکاری :

ماکوزورته لیمه کړه، زما سرنه ټیټیده
شاید چی په الفت کی هم افغان پاتې کیدلم

په یوه بله غزله کی خپل عشق ته دسر کوزی داسی پیغورور کوی :

داسر کوزی پښتونه عشقه ولی ؟
ستا دز لمو هغه بګړی څه شوې ؟

دحمزه هنری مضمون آفرینی دپرځله قومی او پښتنی جوله لری، کله چی دعشق دترخواو دمعشوق دجفالپاره چاره لټوی ، نو هم پخپل قومی ژوند کی دهغه لپاره داسی علاج مومی :

ستادتر خو به داعلاج وی چی په کور در شم
ننګ دپښتو به دی مبلمه ته کړی خوږې ستر ګی

په دې ډول دحمزه په غزل کې دخپلې قومی دنیا نقشه کښله کیږی، دده تخیل اصلی محور او قالب هم دغه پښتنواله ده ، دهنر په تخلیق کې اصلی مساله هم خپل قومی دوداوجا ل دی :

دهغه ستر ګو پښتنو خبری
څنګه درنې وی ددر نو خبری ؟
داوستری ژوندی مبارك شه مینی !
زده چی اشنا کړی په لیمو خبری
زاهده! پر یږده د تسپو خبری
کوی ما حول دزولنو خبری

درنه‌به وانوړمه پوی شوې که نه ؟

درته می وکړې په پښتو خبری

دابو کښېدلی هوسی ستر کی د تا

وکړی ناڅاپه دمزرو خبری

دحمزه زړه‌ته دلا سه‌ورکوه !

دادی ارمانه !دزلمو خبری

او په پای کی دحمزه یوه‌بله غزله هم‌راوړم :

تل به‌په‌لارد سپړنوسره ځم — یمه پښتون د پښتنوسره ځم

دملیت نمره!دپرخی په‌څېر — ستاددې شوخوپلوشوسره ځم

داچی خردهم په‌ملت ځاروی — زه‌د هدد اسی لپونوسره ځم

پام کوه زه هغه نظرنه‌یمه — چی به‌په دود د سپېلنوسره ځم

وایی اغیار چی ددوزخ ژبه ده — زه‌به‌جنت ته د پښتوسره ځم

راستښدی چی نشی وخت خونه یم — خودحالت دتقاضوسره ځم

کړمه جهان چی دپښتون‌زلمی — دخپلو پېغلوحوصلوسره ځم

وړم مستقبل ته‌دماضی روایات — زه‌دخپل‌حال دولولوسره‌ځم

خوچی راغونډ‌په یوسر کزیې نکړم — هری تپې ته دجرگوسره ځم

حمزه‌سفر که دحجازوی نوهم

زه دپښتون د قافلوسره ځم

په پښتو شاعرۍ کې استازي

دا یشیا د شاعرۍ یو ډیر په زړه پورې توك هغه مضامین دي چې شاعر یې د عشق په دنیا کې د مقاصد له پاره پیدا کوي .

د مینې په نړۍ کې استازي ډېره درنه وظیفه لري او دي تل د مین د دردناو سوي او نریو احساساتو حاصل وي .

فارسي شاعرانو هم د قاصد او نامې په باب ډېرې مضمون آفریني کړې دي او د شاعرانو دیوانونه په دغه باب کې په ښکلوا ونو مضامینو ښایسته شوي دي

مثلا یوه شاعر خپلې ناري او غلبلې دقاصد په توګه استعمال کړې خو هیڅ-
اغیزه‌یې ونکړه نو یې په عوض کی اوښکی پسی و استولی :

اشك را قاصد کویش کنم ای ناله بمان !

زانکه صد بار برفتی اثری نیست ترا

مګر اوښکو هم دغه کار ونکړای شوای ځکه چی یو دریاب ځنی جوړشو او د
عشق لاری یی بالکل خړوبه کړه دلته نو شاعر مجبور شو چی خپله نامه د ماهۍ
په وزرپوري و تړی او په دغه دریاب یې کې لاهوکی :

بعداز ین نامه خود بر پر ماهی بندم

که ره عشق تو پر آب شد از دیده من

جهانګیر د هندوستان پاچاد ګل پرپاڼی خپله نامه لیکی او وایی:

مانا مه ببرګ ګل نوشتیم

شاید که صبا باو رساند

اختری یو هراتی شاعر دخپل مکتوب له پاره پروانه قاصد کوی ، ځکه چی فقط
همدغه پتنګ کولای‌سی‌چی‌دزړه‌سوی‌نقل کاندی:

عاقبت مکتوب ماراسوی او پروانه برد

طاقت سوزدلم بال و پری دیګر نداشت

پخوا به‌داوسنی طیاری پرځای مکتوبونه کوترو وړل او په‌دغه زمینه‌کی
یوه‌شاعر داسی مضمون آفرینی کوله :

شب که‌دردل رقم نامه دلبر می شد

دیده هر قطره که‌میریخت کبوتر می شد -

صائب پخپله د مکتوب هره لیکه شهپر جبریل ګڼی :

هر سطر کارشهپر جبر یل میکند

این نامه رابیال‌کبوترچه حاجت است

په عربی شاعری کی اکثراً نسیم د قاصد وظیفه اجرا کوی او دغه لطیف عنصر داوسنی پوسته رسوونکی کار کوی . یو شاعر وایی :

یاریح ! اذا تیت دار الاحباب وقت السحر

قبل عنی تراب تلك الاعتاب واقصص خبری

په پښتو شاعری کښی هم دغه مضمون په لطیف ډول او د محیطی تخیله سره ونډل کیږی .

مثلا یوه پوونده پیغله چی کیږدی یی دلو یو غرو په لمنو د پسرلی د ګلونو په سنځ ګښی ولاړه ده دشپی دهمز ولو په یادله کیږدی څخه راوزی او ګوری چی سپوږمی خپلی سری پلوشی د بیدیا پر رنګینو ګلونو او راغونو باندې غوړولی دی دغه ارمانجنه پیغله سپوږمی داستازی په توګه د همزولو کیږدی ته ورلیږی اود اسی وایی :

ارمان ارمان ! سپینی سپوږمیه !

سلام می وروړه د همزولو ترکیږدیه

خوشحال خان چی د هندوستان د مغلی امپراتور په لومه کی نښتی و هلته یی خپل وطن او دلنډی سین دغاړې سرای او خیر آباد ور په یاد یدل، د وطن مینه د هر پښتانه په زړه کی غوړځنګ کوی نو خوشحال خان هم د نسیم په لاس خپل سلامونه داسی را استوی :

که ګذر په خیر آباد وکړی نسیمه

یادی ګښت وشی د سرای د سیند په سیمه

اباسیند وته ناره وکړه په زوره

ولنډی ته وینا و وایه حلیمه !

ګوندې وی چی بیا می ستا سی جام نصیب شی

په ګنګا جمنا به نه و وله قدیمه

خدایه زړه می په وصال د هغو خوښ کړه

دا چی اوس و رځنی لیرې دی دوه نیمه

عبدالقادرخان ختټک هم‌له نسیمه سره دزړه خواله کوی او دوصال زیری ځنی غواړی او داسی وایی:

زه دې تل وینم و زان دسحر باده
په مقدم دې شی سینه دغم جن ښاده
چی یی‌لاس‌ددلاسا په تندی کښیږدی
قراری دبیمار وشی له‌فریاده
چی ترمنځ دقاصدانو لارې بند شی
پیغام یارته‌دیار راوړی له‌هیواده
دوصال په‌زیری هسك عبدالقادرکړه
پری ایستلی دی هجران له‌اده باده

کاظم خان شیدا خو په کلو کلو دوطن په‌هجران سوځلی و. او دپښتو-نخوا دغه خوشنوا بلبل دراسپور په تورتم کی‌پروت و،دی هم‌دنسیم لمنی ته دقاصدی لپاره‌لاس وراچوی او داسی یی سرای یعنی خپل وطن‌ته‌رالیږی:

نسیمه! ورشه دسرای سوادته
له‌هغه پسه افضل آبادته
سلام می‌وکړه په‌دواړو لاسو
درو دیوارته گل وشمشاد ته

بیانوله نسیم صبا څخه داسی یودارمانه‌ډك خواهش کوی :

چی گذروکړې صبا دسرای په‌لوری
اواره بلبل یی یاد په گلزمین کړه

دقند هار دتلو کان ملاحسن خو هم دمینی په‌ارمانجنه نړۍ کی خوږمن زړه او سوځند احساس لری ، دی هم نسیم ته‌دقاصدی له‌پاره داسی نیاز کوی :

دسحر باده ! خوشبو **نسیمه!**

سلام می یو سه دیا رتر سیمه
و رته می عرض کړه دخد ای لپاره
په سرت ایری شوم په زړه دوه نیمه

احمد شاه بابا دشا هنشا هی دعظمت سره دعشق دلارې لهدرماند گانو څخه دی د دې لاری دپری کو لو لهپاره تګ و دو کوی مګر پو هیږ ی چی لاس و پښی دی ځای ته نهرسیږی نو زړه لهتېره را باسی او دقاصددرنه وظیفه و رسپاری ، داسی و ایی:

که می لاس و پښی و تاته نه رسیږی
دغه خپل زړه بهمرغه کړم ستاپر لو ری

پوهاند عبدالحی حبیبی

دافغانستان په ځواد بي او علمي کورنۍ

لکه د اسلامي عربي خلافت عباسي، سیاسي بنیاد چې دخراسانیانو په لاس ایښودل سوی دی دغسې هم په عباسي دوره کې تر ۱۳۰ ه وروسته دخراسان خلکو د اسلامي دنیا په علمي غورځنګ کې د ونۍ لویه برخه اخیستې ده، چې حتی دځینو اسلامي عقلي او نقلي علومو اصلي راویان او بانیان هم دغه دخراسان خلک دي.

داسلام دراتګ په وخت یعني په لومړۍ پیړۍ کې دد ې ځای خلکو په خپل منځ کې قدیم علمي او فرهنګي میراثو نه درلودل مثلاً رتبیل دزابل یوه پاچا دهارون حضورته دخپل دربار یو منجم لیږلی و او دالبیروني په قول او ګرمه بوت نومی عالم دکابلشاه اننډپاله په دربار کې ؤ چې د شکهت پرت په نامه ئې یو دنجومو کتاب کښلی و.

خراسان ډېرې غټې کتابخانې هم لرلې او داسې وایي چې دمرو او نشاپور کتابخانې داسې مشهورې وې چې له لیرې به خلک مطالعې ته ورته راتلل او دغه کتابخانې تر اسلام دمخه زمانې څخه پاته وې، وایي چې عتابي عربي شاعر درې واره خراسان ته ددې لپاره راغلی ؤ چې دلته نادر کتابونه وګوري او چې عتابي دغه نادرې ذخیرې ولیدې نو ئې وویل:

عربي ژبه خو یوه تکړه ژبه ده مګر معاني خو ډېر دعجمو په کتابو کي دي داروایات ښکاره کوي چي دلته زموږ په وطن کي یو علمي ښه ذ هنیت موجود و. او کله چي اسلام راغی نو دخراسان خلک هم علمي حرکت ته تیار وو او داسلامي علومو په روزنه کې یې ډېر کار ونه کړي دي چي زه یې یو څو علمي کورنۍ در پیژ نم:

آل شاکر:

موسی دشاکر زوی دخراسان له خلکو څخه وچي په ځواني کي یو لښکری او دلاورسړی ؤ ده هندسه زده کړه او په دې علم کي خوراماهر سو ددهدری زامن په بني شاکر مشهوراو نومونه ئې محمد- احمد- حسن وو چي دمامون عباسی خلیفه په بیت الحکمه کي تربیه سول.

لومړی زوی ابو جعفر محمد چي په ۲۵۹ ه کال مړ دی په هندسه او نجوم او اقلیدس او المجسطي کي لوی استاد ؤ او دغه درې سره وروڼه داسي پوهان وو چي تل به ئې د علم او عالمانو پرورښت کاوه او په دې لاره کي به ئې ډېری پیسې خرڅولې چي په یوه میاشت کې به تر ۵۰۰ دیناره رسیدې دوی په هندسه او علم حیل او حرکاتو او موسیقي او نجوم او ریاضي کي ډېر کتابونه تالیف کړل او احمد په علم حیل کي دونې استادؤ چي هیچا سیالی نسوای ورسره کولای او هابـل د ریم وروړ حسن په هندسه کي وتلی و، او ډېرې مسئلې ئې پکي کشف کړې وې لکه داچي زاویه ئې پر درو مساوي برخو ویشله یا به ئې دوه خطونه په دوو متوالي خطونو کي کښل چي په دغه وسیله به ئې نور مسایل حل کول.

دآل شاکر له مولفاتو څخه ابن ندیم پنځلس کتابونه در یاضی او هندسې په مختلفو فروعو کي ذکر کړي دي دګوستاولوبون په قول: مامون خلیفه محمدبن موسی ته امرورکړچي یوساده او عام فهمه کتاب په جبر و مقابله کي

ولیکی نودوی لوسړی پلا جبرومقابله په هندسه کی استعمال کړه .

او د کروي مثلثاتو دحل کولولپاره ئې داسیاشکال تیار کړل چیتر اوسه لاهم معمول دی. هم دوی دسیاراتوتقویمونه ترتیب او د بغدادعرض البلد ئې داسی وټاکه چی له اوسنی عرضه سره ئې فقط لس ثانیې فرق سته .او د غو دروو رونو په میکانیک یعنی علم حیل کیدونی شهرت وموندچیخلکو به د غه علم دبني موسی حیل باله او د وا تیکان په مکتبه کی یوه خطی نسخه سته چینوم ئې داسی پر کښلی دی:

« كتاب الحيل بنى موسى بن شاكر منجم ».

دفوات الوفیات دمؤلف په قول آل شاکرداسلامیخلافت پهمرکز بغداد کی دوهمه رصدخانه دبغداد لهپله سره جوړه کړه او هلته دستوروپه لیدنه کتنه بوخت سول او د لمراوسپوږمی دحرکاتو حسابونه ئې استخراج کړل.

آل اماجور:

بله علمی کورنۍ دجوزجان له آل فریغون ځخه وهچی پلار ئېاماجور د هرات او سېد ونکیو.ددهزوی ابوالقاسم عبداللهبن اماجور هروي پخپل عصر کی لوی عالم او د گټورو تالیفاتو خاوندی دی چی اکثر زیجونه ئې ابن ندیم او القفطی ذکر کړی دی، دی د ۲۰۰ ه په شاوخوا کی ژوندیو دده زوی ابوالحسنعلی هم تروتی (منجم)اودارصادعالمو او ډیر تاءلیفات لري چی د ۳۰۰ ه کال په حدودوکيیيعلمی پلټنی او کتنی کولې ،او ده د بطلیموس دقول پر خلاف داثابته کړه چیدمیاشتیفاصلهلهلمرهځخه کمیږي اودا یوه نوې نظریه وه چی دمیاشتی په حرکاتو کی پیداسوه.

علی بن عبدالله اماجور په ۳۰۶ ه دصفر او لوسړی خور په میاشتوکيدمشتري درجعت رصدوکړدمشتري -مریخ -قمررصد ونه ئېوکښل او دا ئې کشف کړه چیدلمرعرض پریوه حال نه پاتیږي .

دابن آدمی په قول دغه علی دېرش کاله په فلکی تحقیقاتو بوخت وو. دسیاراتو دطول اوعرض اختلافات ئې ضبط کړل او د قمر په طول کې یې شپاړس د قیقې د رصد او حساب فرق راویوست وا یی چې د قمر، اهتزازی حرکت هم ده په غور مطالعه کړ مگر کاملا ئې حل نکړ ای سو د دې علمی مشهورې هراتی کورنی لومړی پلارعبدالله، دغه کتابونه تالیف کړي و وچې ا کثرئې د نجوم او فلکیاتو دی لکه: زیج خالص-زادلمسافر- زیج مزنر-زیج بدیع -زیج السند هند-زیج ثمرات-زیج المریخ اونور...

دخالد مروزی کورنۍ:

بله مشهوره علمی کورنۍ ده چې خالد بن عبدالملک دمرورود وو. د اهغه ځکه ده چې اوس دهرات او میمنې ترمنځ دمرغاب وادی گڼله کېږی . پخوا په دغه سیمه کې ډېر ښارونه او آبادۍ وې او په اسلامی تاریخ کې ډېر دمرورو دخلک مشهور دي .

خالد په اسلامی دنیا کې مشهور راصدو، چې د ۲۰۰ ه کال په شاوخوا کې ژوندی واو کله چې په ۲۱۳ ه ماموں عباسی خلیفه دنجومو پوهان سره راټول کړل او دوی ئې درصدي آلاتو په جوړولو او دستوروپه ارصاددبغداد په شماسیه او د دمشق په جبل قیسون کې وگمارل په د غو پوهانو کې یو خالد مروزی هم و؛ چې یو زیج ئې ترتیب کړ او دغه ماموني رصد په عالم اسلام کې لومړی رصد دی چې یو خراسانی عالم هم پکې شامل ؤ د خالددوفات تاریخ ندی معلوم مگر د ماموں ترمرگه ۲۱۸ ه پوری لاژوندی و.

په دغه رصد کې دمځکې د کرې د دوراو ږدوالی په اسلامی دنیا کې لومړی پلاو ټاکل سو د وی د هرې جغرافی درجې طول ۵٦ میله و گاڼه او په دې حساب ئې د کرې ټول محیط ۲۰۴۰۰ میله حساب کړ چې داوسنی علمی تحقیق سره (۱۵۱) میله تفاوت لري او دا په اسلامی علمی دنیا کې یو لوی تحقیق گڼل سوی دی ځکه

چې دپخوانو حکیمانو او منجمانو تهاکنه‌له اوسنی تحقیق سره ډېر تفاوت لري
دغه خالد یو زوی هم د محمد په نامه درلود چې داخبار الحکماء د مؤلف په قول-
دخپل عصر لوی ترویتی واود ستوروپه یون ښه پوهېده .
د محمد زوی عمر نومېده چې دی هم د خپل عصر مشهور منجم واود خپل-
نیکه خالد په ډول ئې یو لنډ زیج لیکلی دی،دی پخپله‌هم لوی اسمان پلټونکی-
اودرصدخاوند و یو کتاب ئې دتعدیل الکواکب او بل ئې دصناعة الا-
صطرلاب المسطح په نامه کښلی دی.
له دغی لوړی خبړنی څخه تاسی ته داپه ښه ډول ښکاربږی ،چې په خراسان
کی داسلامی دوری دعقلی علومو پرورښت په ښه ډول سوی دی .،او اکثر
مشهور پوهان او حکیمان اوخېړونکی ئې دخراسان خلك وو، چی زه
دلته دیو څو نومیالو پوهانو نومونه اخلم :
میشی خراسانی دمرو وچی عربو ما شاءالله باله ٥ ٢ تالیفونه په فلکیاتو کی لری
ربن دمرو لوی معلم او دعلمی کتابو مترجم وچی په ٢٣٧ هو فات سوی دی
ابو معشر دبلخ لوی منجم چی اوس یې هم دوولس کتابونه موجود دی .
حبش حاسب هم دمرو رود و په ٢٢٠ ه کال مړسو ډېر د ریاضی اربا و نجومو
کتابونه لري .
جابر خراسانی د ٢٣٢ کتابو مؤلف و دی دکاسټك سودا کاشف دی او گو-
ستا ولو بونی یې ترلا وازیه دمخه دکیمیاپوهنی گڼی .
ابو العباس هم دخراسان دسرخس و ٢٣ علمی تالیفونه ئی معلوم دی.دریا-
ضی او منطق موسیقی او طب او فلکیاتو استادو .
داڅو تنه‌مادمثال په توگه ذکر کړل که نه‌وی په‌عقلی او نقلی علومو کې دخرا-
سان ډېر داسې استادان لرو ، چی د بعضو علوموموسسان هم بلل کېږي.

دپښتنو خزانې له مخې په پښتني کلتور کې دمور مقام

دافغانستان په قديمه انساني ټولنه کې له هغه وخته چې د قبل التاريخ دزمانو آثار ښکاره سوي، مورتل په احترام او درناوي ليدل سوې او داچې اوس مور دمورد ورځې په نامه يوه خاصه ورځ نمانځو، زموږ دتاريخ د زړو عنعنا تو سره ټينګ اړيکې لري.

دمور احترام په زاړه افغانستان کې دونيږ برو، چې پخوانو خلکو مور يوه ربة النوع منله، چې د هغې مجسمې دقندهار د منډی ګک او د پښين اودشمالي ولاياتو په لرغونو آثار وکې پيدا سوي دي، او د وی عقيده درلوده، چې دغه د خيراو برکت ربة النوع د مور دشفقت او پرورښت نمايندګی کوي او مور د خيراو بر کت وسيله ده. نو ځکه دنمنځني او پرستش وړ ده.

دغه د خيراو برکت ربة النوع وروسته داناهيتا په نامه داحترام وړوه، او ځکه چې اوبه او رودونه هم دانسان لپاره دژوند انه منابع وو، نو پخوانو آريا ئيانو داسی تصور کاوه، چې درودو او اوبو او کښت او کرنی ساتونکې قوه هم دغه مور ده چې اديتااوانا هيتا بلله کېده. او تر اوسه هم د پښتو او دری «ادې يعنی مور» له دې ريښې څخه راپاته ده.

په پخوانو آريايي کتابونو کی د ډېرو مشهورو ښځو او سندو نومونه راغلی دی چې په دوی کې دعلم او شعر او سياست خاوندا نې هم وې، لکه چې موږ په

رگو یداکی دخوتنو ښځونو سو نه پیژ نو ' چی له د وی ځخه د دې لرغونی کتاب سرو دو نه رانقل سوي دی.

په زردشتی د ین کی هم د ښځیمقا م لوړ و 'لکه چی ځینی و ختونه به دې ته دشا هی مقام هم سپارل کېد ه . د زرد شت مورد د غد و په تا ر یخ کی لو ړ نو م لري.او دافغانستان دلرغونی مد نیت په تشکیل کی دزردشت دروز لو په سبب ددې مو ر بر خه خو را لو یه ده.

په دغه و خت کی چی خلك په کو رنیو او خانو اد و کی سره تقسیم سو ل نو دهری کو رنی مشر هیو هادې و ه 'چی هغه ئې کدبانو بلله یعنی د کو ر نی مشره. ا و دغی مشری ادې ته ئې «زن پاذشاییها» هم ویله 'چی لکه پادشاه داسی و ه.

دزاړه افغانستان او خرا سا ن ښځی چی د حسن اواخلاقواو ښه مو ر توب په ګېڼو ښکلیسوی وې 'په ایشیا کی یې خو را شهرت د رلو د 'او هغه وخت چی عربی فاتحان دلته راغلل 'نو دوی له دې ځا یه ډ یری ښځی بو تلې 'چی د عر بی خلفاو و په دربارو کی داخلی سوې 'او داکثر و عربی خلفاو و مندی په دمشق او بغدادکی دغه خر اسانی مندی وې.

مثلاًمر اجل دبادغیسی استاد سیس لو رداسی ښکلې اومهذبه ښځه و ه 'چی هارون الرشید په نکاح کړه 'او ددې خراسانی مو ر په غیږ کی ماسون غو ندی علم اومدنیت پالو نکی و روزل سو .

په اسلامی دو ره کی مو ږ ډېری داسی میندی پیژ نو ' چی دوی په سیاست 'علم پالنه او دفر هنګ او مد نیت په روز نه کی لو یی بر خی اخیستی دی.مثلاًحر م ختلی دامیر سبکتګین لو ر ا و دسلطا ن محمو د خو ر هغه باتدبیره او سیاست مداره ا دې و ه 'چی په (۴۲۱ هـ) کـا ل کله چی سلطان محمو د پـه غـز نی کی و فات سو ' نو دې ادې ژ ر سلطان مسعود ته خط و لیکه 'او دایی تشخیص کړه چی دسلطان محمو د په زا سنو کی مسعو ددسلطنت وړدي 'ابو الفضل محمد بیهقي ددې خط مضمو ن داسې را وړی دی :

«واسیر داند که از برادر این کار بزرگ (سلطنت) بر نیاید،
و این خاندان را دشمنان بسیارند و ماعورات و خزاین
بصحرا افتادیم .
باید که اینکار بزودی گیرد، که ولی عهد پدر است. و مشغول
نشود بدان و لایت که گرفته است و دیگر ولایت بتوان گرفت...
و اصل غزنین است و آنگاه خراسان و دیگر همه فرع است .
تا آنچه نوشتم نیکو اندیشه کند و سخت بتعجیل بسیج آمدن کند
تا این تخت ملک و ماضایع نمانیم و بزودی قاصدان را باز
گرداند که عمت چشم براه دارد. »
(تاریخ بیهقی صفحه ۱۳)

دغزنی ښندو ترسیاست او جهانداری علاوه دعلم په روزنه کی هم غښتلی لاس درلود،
د(۴۲۰ هـ) په شاوخوا کی په دغه ښار کی یوه ادیبه اوسیدله، چی نوم ئي ریحانه
دحسین لور وه، دې ادیبې دابوریحان البیرونی مشهور پوهاند سره علمی روابط درل
او ددغی ښځی په غوښتنه او سپارښت ابوریحان په علم نجوم کی خپل دری کتاب
کتاب التفهیم و لیکه او داسی ښکاری چی دا یوه عالم پروره ادیبه وه.
(کتاب التفهیم ص ۱)

دغوریا نو په کورنی کی هم مندی روزلی سوی دي، چی له هغو څخه یوه
شاه ملک دمحمد بن سام لور وه، داملکه په جلال الدنیا و الدین سلطان الملکات
ملقبه وه، او ددې دپالنی او روزنی په غېږ کی منهاج سراج غوندی عالم او مورخ
وروزل سو، وروسته په ډهلی کی د هند قاضی القضات او لوی مدرس
سو. منهاج سراج وایی:
«و آن ملکه جهان این ضعیف را در حجره پادشاهی خود، چون فرزندان در پرـ
ورش پادشاهانه داشتی ...و در نظر مبارک او تربیت یافتی . »
(طبقات ناصری ۳۱۹/۱) .

دهنر او آرټ په پالنه کې هم دمند و برخه په خراسان کې وينو، دهرات د تيموري خاندان ځينې ښځې داسې وي، چې مدارس او معابد به ئې جوړول. د مشهد دحضرت امام علي بن موسی رضا (رض) دمزار يوه برخه د گوهرشاد په امر او مصرف جوړه سوې ده، چې يقيناً دبنا او تزيين او رصانت له رويه د خراساني هنر يو شهکار دی.

دملي مشرانو په روزنه کې هم دافغاني مورسرې پروره لاس دو نې کار کړی دی چې دلته زه يوازې دخو تنو مشهورو مندو برخه په خو واقعو کې يادوم:

زموږ دوطن په تاريخ کې حاجي ميرويس خان هوتک دآزادۍ دلاري يو ملي قايد بلل کيږي. ميرويس په کندهار کې دپښتنو د ملي حکومت بنياد کښېښو ده، دپردو د غلامۍ ځنځير و نه يې وشلول، او اته کاله ئې په ملي توگه د خپل قوم رهنمايي وکړه ميرويس يو ملت ساز شخصيت و، د ده فکر دا ؤ، چې يو ملت جوړ کړي.

دميرويس دشخصيت په جوړولو کې دده مور نازو انا لويه برخه درلوده دې خپل زوی په داسې ډول وروزه، چې د لويو کارو دا نجام لپاره تيار سي. دې خپل زوی ته دا خبره وروښوو لې وه، چې په ملي ژوندانه کې لوی کار کوم دی؟ او څنگه بايد چې دی خپل قوم د پردو له جوغه څخه آزاد کاندې؟

داقصه دپټې خزانې مولف محمد هوتک داسې ليکلې ده:

«حاجي ميرخان چې وزير يدیء، مور ئې په ديانت او عبادت سره لوی کا.

...او هر کله به ئې ده ته نصیحت کا، چې زویه !
ستاپه مخ کې دی لوی کارونه ! نو چې لوی سې، دخدای
عبادت او دخلقو خدمت کړه!
ته خدای پیدا کړی یې، د دې دپاره چې لوی کارونه تر
سره کړې، او خلق الله په خدمت ستاآرام و کـا »

(پټه خزانه ۱۷۸ مخ)

وگوریء چې یوه افغانه مورخنگه دخپل زوی په زړه کې دخپل ملي تلقین اثر پر یږدی ؟ کله چې میرویس خان د خپل ملت مشر سو، ده دخپلې مور هغه وصیت نه وهېر کړی او محمد هوتک لیکی :

« حاجی میر خان علیین مکان به هر وقت ویل : چې
زماسو رماته د لویو کار ووصیت و کازه بایدهسی کارونه
و کړم .»

«چې په ۱۱۱۹ سنه هجري ئې قوم دظا لما نو له ظلمه وژغوره، نو ئې سجده
دشکر و کړه اووې ویل :

خدایه ! داهغه کارو، چې ماته مور سپارلی واو وصیت
ئې کړی و . داخوستادعبا دو او بندگانو خدمت و، چې ما
تر سره کا .» (پټه خزانه ۱۷۸ مخ)

نازو انادسلطان ملخي توخی لوروه، چې په ۱۰۶۱ ه کال زېږ یدلې وه، دا میر من لکه چې یوه سړی پر وره ښځه وه، دپښتو شا عره او عا لمه هم وه. او کله چې موږ دخپل ملت دآزادی تاریخ گورو، نو ددې میر منې ادې کارنامه کوم نسو هېر ولای .

زموږ په تاریخ کې یوه بله مور چې ننگیا لی زوی ئې پخپله غیږ کې روز لی دی زرغونه انادلوی احمد شاه بابا مور ده.

زرغونه هم یوه سرې پالونکې موروه، دې احمد شاه غوندي زوی خپل ملت ته وروزه، چې داوسنی افغانستان مؤسس دی.

زرغونې داحمدشاه لارښوونه او پالنه په داسې ډول کړې وه، چې ددې دونې لوی همت او عالی فکر خاوند سو، چې نه یوازې افغانستان بیاجوړکړي، بلکې ده دپښتنو زوړ تاریخ په هندوستان کې هم تجدید کړ، او یوه لویـه امپر- اتوري ئې په آسیا کې جوړه کړه.

کله چې احمد شاه د کندهار اوسنی ښار دخپل پایتخت په ډول جـوړاوه، پر دې ښار باندې ئې یوه محکمه کلا او گرزوله، او ددفاع لپاره ئې سنگرو- نه اوبرجونه هلته جوړول.

زرغونې خپل زوی ته وویل: «ښار جوړ که! مگر دلته دځان لپاره سنگر مه جوړوه!

دنیا پراخه ده، دپښتنو پاچهی تر بنگاله وه! ته باید جهان دخپل عدل او- احسان په رڼا روښانه کړې، نه چې د کندهار د کلا په مورچل کې ځان وساتې!»

دزرغونې دې خبرې احمدشاه دونې متاثر کړ، چې د افغانی زاړه عظمت د- تجدید په فکر کې ولوېد، او په دې لاره کې بریالی هم سو او داسې ئې وویل:

چې دهند دملکو فتحه سی روزی سوه
نور ایران لره په توغ په نغاره ځم

(احمدشاه بابا)

کله چې احمد شاهی لوی مملکت دده د لمسو په وخت کې ضعیف سو، او له- هری خوا اخطرونه پر راغلل.

دیوه لوی اختر په ورځ دهلمند دنادعلی په یو محکمه کلا کې تقریباً شل تنه تکړه ځوانان سره راغونډوو، ددوی مور «لوادې» نومېده، او دې مور داسې غښتلې او تکړه زلمی روزلی وو لکه وزیر فتح خان او امیر دوست محمد خان!

دابار کزیورونه دمملکت خطرناک حال ته ملتفت وو، دوی سلاسره کوله چی څهوکړو ؟لوادې راغله ،زامنوته یې وویل:

«له کشمیره تر هراته دالوی مملکت ستاسی همت ته گوری.

که ئې بل څوک نسی ساتلای ! تاسی ولاړسیء ،اوداممکت وساتیء !»

دانگریزانو او افغانانو پهلومړی‌جنگ کی ۱۸۳۹م‌دسردار پاینده خان‌یوهلور چی‌حلیمه نومېدهاو دخپل زوی پهنامه«دمد دخان مور» مشهوره وه ،داسی‌یوه عالی‌همته مېرمن وه ،چی قرآن په بغل کی به کورپه کورگرزېده،او خلک به ئې دپرنگی مقابلې ته تشویق کول.

موهن لال‌لیکلی ،چی دامېرمن موږ ډېره تعقیب کړه، مگرپه لاس‌نه‌راغله. دا له سرای خواجه څخه رهی سوه ،کورپه‌کور په ټول کوهستان کی‌ وگرزېده او ځوانان ئې‌دجنگ میدان ته راستول.او په دغه ډول دتگاواو نجراب له خوالغمان ته ولاړه او ټول خلک ئې جهاد ته تیارکړل.(دامیر دوست محمدخان ژوند)

داحلیمه دمددخان مورداميردوست محمدخان خوروه ،چی‌په ۱۲۸۲ه کال‌ په لغمان کی وفات سوه، قبرئې دمهترلمک په هدیره کی دی . او دا هغه افغانه‌موردهچی په‌یوه سر دانگریزانو په مخالفت کی ولاړهوه، او غازیان‌یې جنگ ته راستول.

په دی ډول زموږ په تاریخ کی داسی ډېرې مندی سته ، چی د احترام اویادولو اونمنځني‌وړدی.

دسیدال ناسر ملي او ادبي شخصیت

زموږ په ملي تاریخ کې مرحوم حاجي میرویس خان دازادۍ غوښتلو
دحرکت یو داسې ملي غورځنګ و چې هر افغان یې باید په افتخار ولولي او
په دې وپوهیږي چې زموږ خلکو دخپلې ملي آزادۍ دساتنې لپاره هروخت
په ګڼه څه قرباني ورکړې دي او داچې اوس موږ یو ازاد او خپلواک هیواد
لرو او دیوه واحد او نه بیلیدونکي وجود په څیر پخپل مملکت کې ژوندسره
کوو داد کومو رجالو او میړونو دسعی او مجاهدت نتیجه ده او څنګه باید چې ددوی نوم
او یادژوندی وساتو.

سیدال خان ناسر هغه افغان لوی سپه سالار و چې دحاجي میرویس خان په دفا-
عي جنګونو کې دمتجاوزو قواوو سره دپښتنو دلښکر قاید او لوی افسر او په وارو وارو
یې پردو تجاوزکوونکو لښکروته دکندهار او فراه تر منځ شکستونه ورکړل
او کله چې به دآزادۍ ساتنې دجنګ او دفاع وخت راغی نو به سیدال
خان دملي قواو و په تنظیم بوخت شو او دمتجاوزینو لښکر به یې داسې تاش په تاشه
کړ چې دوی به کورته کندهارته نسوای رارسیدلای او دسیدال خان دملي
قواوو له وخوابه پر لاري محوسوي وو.

زموږ دملي لښکرو دابریالي قوماندان داسې غښتلی او مدبر او زړه ورپښتون
وچې ملیون به تل پرده راتولیدل او دده په عسکري بولی به یې سرونه پر-

سیدان بایلل .دده شخصیت او تدبیر او قول وعمل دونی نافذ و چی تر ملی زعیم میرویس خان وروسته زموږ ملی کاروان دده په بېرغ حرکت کاوه او هم داسې وچی دارغنداو او هلمند پرغاړو به ئی داجانبویرغلگر و منظم او مسلح لوی لوی پوځونه محو کول او دافغان دازادۍ بیرغ به ئی تل جګ ساته.

سیدال خان یوازې دجنګ دمیدان فاتح او توریالی سپه سالار نه و بلکې دخلکو یو اجتماعی رهنما او ملی لارښوونکی هم وو دی دحاجی میرویس خان سره په اولسي جرګو کی دخلکو دیوه معتمد رهنما په ډول هم شامل واو دوحدت او یو والی هغه پیغام چی دمیرویس خان له خولی به راووت د سیدال خان او دده دملګرو په وسیله خلکو ته رسول کیده .

کله چی سرحوم میرویس بابا وفات سو نو دده مېړنی زوی شاه محمود دهوتک په کندهارکی پر تخت کښېنوست او سیدال خان دده د دربار غټ سپه سالار او حربی مشاورو .دلته افغانی دربار داخبره درک کړه چی دملت آزادي تل د غرب دیوې قوي او غښتلی پاچهی له خوا په خطر کی ده او که دغه خطر له لویه سره دفع نسی نو به تل افغانی مملکت له دغی خوا څخه ضررونه وینی او دافغانستان د خلکو پرآزادۍ باندې به ناحقه تعرضونه او تیری کیږي دلته نو افغانی مشرانو او ملی جرګی دا فیصله وکړه چی یوه ملی او کلکه قوه دافغانستان دټولو خلکو په ګډون تشکیل کاندي او د صفویانو له مرکزي حکومت سره دافغان دآزادۍ مقدرات په قطعی ډول وټاکی.

دافغانی ملیونو قواپه کندهارکی سره راغونډسول او دشاه محمود او سیدال خان په قیادت ئی د فراه او سیستان له لاری کرمان ونیو او بیائی په اصفهان کی دصفوي شاهانو لښکري قدرت له منځه ویوست او شاه محمود دافغان پادشاه داصفهان پر تخت کښیناست.

په دغه تاریخی بري کی دافغانستان خلک ټول برخه لري‌او په هغو لښکرو کی‌چی‌دسپه‌سالار سیدال خان‌په قیادت ئی اصفهان فتح کاوه دکندهار واروزگان‌او هزاره جات خلکو هم‌برخه‌درلوده‌او له‌نوروا فغانانوسره‌خټک پرخنګ‌د خپل مملکت‌دافتخارلپاره‌دسیدال خان ترقیادت لاندې جنګیدل.

سیدال‌خان دشاه اشرف‌هوتک سپه سالارهم ودهٔ دوولویودولتودلښکرو سره دافغانی سرحداتود ساتنی لپاره هم فاتحانه جنګونه وکړل‌دتزاری‌روس‌قوایې دایران دشمال پرسرحداتو ودروله اودعثما نی دولت پوځونه‌ئی‌پر غربی میدانو باندی مات کړل او کله چې د شاه اشرف افغان ترمرګ وروسته افغانی قواد نادرشاه افشار سره مخامخ سول نوبیا سیدال خان دایران‌په‌په‌ټولوجنګونو کې د افغانی قواوولوی مشراولښکري قایدو.

سیدال‌خان‌د جنګ په کاروا وتدبیرونوکی یوه نه‌ما تید ونکی‌اراده درلوده اوعزم ئی په هیڅ جنګ کی نه متزلزل کیده ده ترهغه وخته دنادرسره مقابله کوله چی دجنګ پرمیدان یوخوزلمی ورسره پاته ووااوبیانوراغی دکندهار په کلاکی له نادرسره یوکال او خومیاشتی په داسی میړانه او مهارت و جنګیده چی مو بږ ئی په خپل عسکري تاریخ کی نظیرډیر لږلرو.

دافغانانواخرنی مقاومت‌هم دنادرپه مقابل کی هغه وخت وچی سیدال‌خان دکلات په کلاکی دنادرافشار په لاس کښیووت اوهم دده په امرړوند کړسواوو روستنی عمرئی‌هم‌دکابل په شمالی خواشکردره کی‌دنفی‌په‌ډول تیر کی خو هم دلی وفات اوښخ سو.

اوس‌دوطن‌دآزادی ددې لوی مدافع او ساتونکی‌قدردانی‌کول اوهم دوطنی‌اوملی غیرت اوشهامت‌یادونه‌او پیروی‌هروطن‌خواه‌افغان‌ته‌ښایی‌او‌که موږ دخپلو تاریخی رجالوا ونامورانو د ښواعمالواوخدمتونو

ستا ینه کـو ونـودا بـه سـو ېدافغانستان خلک نن دژ و نـدانه یوه خورا مهمه دوره تیر و واو سوې دنوي ژوند انه او نوي تنظیم پر لوري روان یو ددې لارې د تللو او رهبرۍ لپاره ډېر وفعالو او صادقو او ترسره تیرو خـلـکو ته ضرورت لرو او دغسی رجال هم په قدر دانـی او ملـی حق بینی او تقدیر سترګه را ځی. که سوې د خپلو تیرو ملی سیړو قدرو کوو او سنی صادق خلک هم پخپل کار او فکري فعالیت کی حوصله او دـ لکرسی موسی نو ځکه زه دتاریخی رجالو یا دو نی او ستاینی ته په ښه نظر ګورم.

ادبی شخصیت :

دپښتنو په تاریخ کی دد ولسمی هجري پیړۍ لومړۍ برخه دیو ه ملی قیام او رستخیز دوره ده . په دغه وخت کی د پښتنو نامی پهلوان او لوی شاعر خوشحال خان مړ سو، او دده له اسفناک مرګه سره دلرې پـښتونخوا دننګیالیو پښتنو ملی جهاد دکورګانیانو دظالم او پردي حکومته سره ختم سو. مګر پښتنه ابی شنډه نه وه، په همدغه زمانه کی له برو پښتنو څخه یو بلـ میړه دهوتکو په درنه کورنۍ کی پیدا سو، چی کندهار یا نو حاجی میرخان باله. او داهغه درونداو آزاد یخوا او مدبر سپین ږیرۍ دی، چی اصلی نوم یی میرویس خان و . میرویس خان د کندهار په سیمو کی مشال بل کړ، هغه چی شل کاله مخکی خوشحال خان دلنډ ي او ابا سین پر غاړو روڼ کړی ؤ. هغه رڼا چی لږ وخت دمخه دا کوړې او ختکوا و یوسفزو پر سیمه او غرو ځلیدله اوس دار غنداو پر غاړو پر کندهار وځلیده، او د میرویس په رهنمایی او تدبیر د کندهار په تاریخی ښار کی دآزادۍ ګلګون بیرغونه ورپیدل.

دمیرویس خان دآزادۍ دجنګو او د هوتکو دکورنی یوتوریالی جنرالـ سیدال خان ناصر ؤ، چی له کندهاره تر هراته او اصفهانه دده دهمت او فتوحاـ تو او توري دځلامیدان ؤ.

دپښتنو دالوی جنرال او فاتح سپه سالار چې دهو تکو ددوړي ارت فتوحات دده په توره او سړانه سوي دي دتېرې توري او دلا وری سره یې دردمن زړه او بیناسترګی هم درلودې ،دپوهی او علم خاوند ؤ اود پټې خزانی دمؤلف په قول یې سروج عنوم ،لکه فقه، تفسیر ،فصاحت ،صرف ونحوا و پارسی کتب لوستلی وو.

زما سطلب په دې لیک کی دسیدال خان لښکري نبوغ او جنګی مأثر نه دي ،خو دونی باید ضرور وروایم ،چې دغه ناستواو سیړه جنرال په هرات او کندهار کی دوطن ددفاع او دپښتنو د عظمت له پاره ترد ې حده وجنګېده ،چې په پای کی د کلات په جنګ کی دنادر افشار په لاس و رغی ،او دهغه په حکم ړوند کړ سو ،او عمر یې د کابل په شکر دره کی تېر کی ء،او هم ددغه ځای دسیاه سنګ په هدیره کی ښخ دی.

و ایی د کوم انسان په فطرت کی چې دنبوغ او عبقر یت استعد ادوي ،نو که دغه داتلتوب لیاقت په یوه رنګ کی ښکاره نه سی په بل رنګ او صبغه خو ضرور ښکاره کیږي.

شاعري اصلاً یو نفیس او جمیل فن دی ،چې دانسان له فطري او جمالی استعداده راز یږي ،نو که یو سړی د دې هنر له پاره ختم کی تو منه لري.خو دظهور او تجلی له پاره یې مساعدچاپېر نه و موسی ،نو ښایی چې ددغه وړ تیا او لیاقت د ښرګندیدلو له پاره کو مه بله مساعده او سمه مجرا پیداسی ،او هم له هغی خوا د نبوغ او اتلتوب مظاهر ښرګند سی زموږ تو ریالی جنرال سیدال خان هم له دغو و تلو او ناستو انسانانو ښخه ؤ. چې دشعر له نفیس صنعته سره یې عسکري اتلتوب او نبوغ هم درلود، سیدال هم لوی جنرال ؤ هم ښه شاعر ؤ ،دپټې -- خزانی سولف مؤ محمد هو تک و ایی:

سیدال خان ناسر په هغه وخت چې په جنګ ګرفتار نه ؤ، نو به یې اشعار و یل، اودعشق سندرې به یې کښلی ، خوا وس په اصفها ن کی په مهماتو بوخت دی او د شعر و یلو فر صت یې نسته او و رځی په جنګو نو تیریږي چې رستم هم ځنې دار کا.

دسیدال له عسکري نبوغ او لیاقته سره دغه ادبي ذوق او نفیسه قریحه ډیره ښه ایسي دده دشعر ډیری نمونې موږ اوس نه لرو ، خو دپښتو خزانې دمؤلف په همت دده یوه ملي بدله گوتو ته راغلې ده.

دابدله دیوه ملي او خاص پښتووزم او شعري رنگ نمایندگي کوي او دهغو سپرو بدلو یوه ښکلې نمونه ده ، چې تر اوسه یې هم بدلچیان ، دکندهار په باغو ، او دسیوري او اتغر په سیمو کې په ټولنه او ښکلو خوندورو غونو وايي او زموږ دملي بدلو او کسرونو یو خاص ډول دی.

دمینې دنیا بیل رنگونه او ډول ډول مظاهر لري ، کوم وخت چې سړی په دغه کوخه کې قدم ږدي ، بیا تر هغه دمه چې دده لارې په کږو وږو پیچو مو رو ږدیږي ډیرې مراحل به طی کوي ، خو چې پای ته به هر څه دخپل یار په رنگ کېویني او تش به هم په ده مشغول وي ، مولوي بلخي دغه حال داسې څرگندوي :

اوست نشسته در نظر من بکجا نظر کنم

اوست گرفته شهر دل ، من به کجا سفر برم

سیدال خان دغه مقام ته دبدلې په کسر کې په فصاحت او خوږتوب ښه اشاره کوي :

یار ماله هسې گران سو

را ته تر ټول جهان سو

نور نه وینم په ستر گو

جهان ټول را ته جانان سو

ظاهراً له یوه عسکري سړي څخه دصوفیانو دتحقیقي مقام داسې بیان عجیب ښکاري مگر دفطرت دجمالي تشعشع تجلیات خو پر کایناتو عام دي ، او ښایي چې یوسپاهي هم دهغه په هغو سترگو وکړای سي ، لکه مدقق صوفي چې یې داشراق په برکت کوي !

دسیدال دبدلی لو سړی بندداسی شروع کیږي :

دوې زلفې دې او ږدې کړې
پر مخ دې راخپرې کړې

سرې اشرپې دې په تندي باندې سپرې کړې
گرځې په باغ کې په گلونو کې نخرې کړې

په اور دې وسوم یاره
راته او رتازه بوستان سو

په دې بند کې ښاغلی لوستونکی ته دیوې پښتنې معشوقې کړه وړه اودجمال مظاهر ښه ښکاري ، او دلته دیوه پښتانه توریالی او بریالی جنرال عاشقانه خبره خرگندیږي او دده شعر هغه رنگ سوسی چې بایدد پښتنی محیط او پښتنی تخیل نمایندگی وکړی او همهغسې وږغیږي، لکه یو پښتون چې ږغیږي.

په دوهم او دریم بند کې دعاشق حال او دزړه خوږهغه ډول تصویر کوي، هغه چې دشرقي ادب دتخیل او محاکات مشترک میراث دی ،دلته دوروځو لیندی او دبنو غیشې ضرور کار کوي ،او داخو هغه دزاړه حربی سیستم اثر و نه دي چې په شرقی ادب کې عموماً د تعبیرله پاره له هغو څخه کار اخلي ،ځکه چې په هغو وختو کې لانوري وسلې نه وې عامې سوې ،او دجنگ پر میدان به هر توریالی یا توره ځلوله ،او یا به یې غشې لیندۍ او ږوته اچولی وې او په هغوی به یې تېره غشې و یشتل ،نو شاعر به خپله معشوقه په هغووسلو مسلحه گڼله او په هغه وخت کې د شاعر وظیفه هم دغه وه ، چې د خپل محیط ترجمانی وکړي، اسااوس که څه هم داتم په زمانې کې یو ،خوزسوږ گرانه معشوقه له هغې کبرې لیندۍ او غشو څخه کاراخلي ،او دسین خراب زړه په هغو پخوانو وسلو ټپې کوي سیدال وایي:

مین چې اشنایي کا ـ شپه و ورځ به ګریاني کا
شهې ده ستمګاره، خوشحال زړونه به زخمي کا
لیندۍ لرې دوروځو، د بانوغشي کاري کا
مین په لویو غروځي
سرتورپه نیمو شپو ځي
وصال یې نصیب نه سو
ګوره زړه دې ک پـه ارمان سو

پخوا خو به مین دعشق په درداو سوز کی لیوني غوندې پرګو ښو ګرځیده او مخه به یې پر دښته او سار انیو لی وه‌او خاورې به‌یې هم پرسر با دولی، ګر دادجنون لوړمقام او سني بدبخت مین ته حاصل نه‌دی، ځکه‌چې او س ښا روته‌نژدې ګو ـ ښې ځا یونه او سارانه سوی پاته .نولې ښکلي اولوړې ماڼې سوې، و دانۍ او لارې هم ګرده‌په سمتو کلکې سوې بیچاره مین یو مو تې خاوره‌نسي پیدا کولای چې پرسر یې و پاشي، او که هم څوک داسې لیوني غوندې پر ګو ښو ګرځي‌او خاورې پرسر بادوي، نو یې ژر دارالمجانین ته بیایې ښاغلي دوکتو ربه یې‌دلیو ـ نتیا علاج‌و کي‌نو په‌دې‌او سني دنیا کي به‌څوک قدامت پسنداو د پخوانو افکا ـ روخاوند مین دښار په کوڅو کي ایله ګرځي، چې له ماښامه تر سهاره په‌خپلو آهو نو او غلبلو نو رخلک له خوبه و باسي، او آرام یې‌وران کي؟سیدال‌خان وایي:

نارې‌و هم دشپې‌تر صبحه سه
ناتوانه‌دبیلتون یم یو ګړۍ نه‌لرسه
بې تاسې نفس‌خیژي‌راځه‌زمادزړه‌همدمه
نظر په ساغر یب کړه
چې تاخون سې ستاپه‌ځان‌سو

مین په خپله ذهنی دنیا کی کله کله تشبیهات پیدا کوي، او غواړي چی دخپل زړه کړ-
او دعشق درد اوسوی د تشبیه په وسیله خلکو ته وښیي ځکه چی دغه بی
درده عالم خو دده دمین تابه کړ اوونه په دغوسادي ستر گونه وینی، نوځکه دی له استعا-
رې او تشبیه څخه کار اخلي سیدال وایی:

شبنم په گلو ښکاري
زړ ساو ښکی داری داری

خو ناب ځی ستاله غمه زما په مخ کی لاری لاری
تمامه شپه که تیره په ژړا په ناری ناری

ښکاره سوه چی مجنون یم
لیونتوب می اوس عیان سو

بوستان ښکلی زیبا دی
رنگین په او ښکو زمادی

دزړه پر هار گلگون دی چی بلبل په تماشادی
په سینه می زړه و چاودی عته وایې په خند ادی

نتلی د بیلتون یم
زه سیدال داسې بیان سو

دسیدال دشعر او شاعرۍ خوا د ده له حربی نبوغه او کمالا تو سره لبته
نه قیا سیږي ، مگر دا خو ضرور ښکاره کوي ،چی سیدال یوازی جگړن سپاهی
نه بلکې عالم ؤ ،شاعر ؤ دار ټ ذوق یی لاره ،او دده په دې بدله کی دادبی
لیاقته سره د موسیقیت طنا ن او خوځو نکی روح هم نغښا کوي ،او دابدله په-
داسې خوا ږه بږغ او ترنم و یله کیدای سی ،چی زموږ د ملی بږغو نوا و آهنگو
یوه خوند وره نمونه گڼله سي .نود سیدال په جنگی کرکتر کی موږدآرټ
او نفاست تجلیات هم دشعر او موسیقی په رنگ کی سوسو ،او زموږ دبریالی
جنرال د شخصیت یو بل ښکلی او د ستا یلووړ اړخ دی ، چی
دپښتنو ځینی نور جنگی نوابغ لکه پیرروښا ن، خوشحال خان ، احمد شا بابا
او شاه حسین یی څخه نه څه لری .

خوشحال خان دایډیالیزم او ریالیزم

پرېپېچومی

آیا دخوشحال هنر دهنر لپاره و، که دژوند لپاره؟

دایډیالیزم یعنی اصالت تصور او خیالیت ریښې دانسانانو په شاعری کی ډیری قدیمی دی، هر کله چی انسان لهخورا قدیمو زمانو څخه دفطرت په جذباتو او ولولو کی دخپلو پټو میلانو ترجمانی دشعر په ژبه وکړله هغوی اشعارو غیر مادی او روحانی او دعالم بالا څخه یو سنبع درلود، او شاعر دهغه غیر مشاهداو خیالی عالم استازی ګڼل کیدی.

دیونان قدیم اساطیر وائی چی آمفیون دجوپیتر زوی هغه میتا لوژیک شاعر او سندرغاړی ؤ چی دتب دښار په ودانو لو کی په ښه ږغ او سحرناکو نارو، خپل ارغنون واهه، او دی سند رو به داسی اثر درلود، چی کانی به چاودل، او شاعر ته بهئی راغستل، او ده به دکلاپه جوړولو کارول دجوپیتر لهلو نو څخه یوه (موس یا میوز) دشعر الهه وه، چی شاعرانو به دهغی دجلال او جمال لهلوړه عرشه الهام اخیست دشعر دخیالی رواياتو دغه لوړه افسانه ډیره پخوانی ده. خو په دی نژدو پیړیو کی امانویل کانت دجرمنی مشهور فیلسوف او محقق دایډیالیزم او خیالی شاعری مکتب په مرتب ډول وپرانست، دی وائی چی هنر او آرت پخپله مطلوب او بالذات مقصود دی نه دکوم بل

غایت لپاره داهغه نظر یه‌ده، چی آرټ دآرټ لپاره بو لی، او هغه په‌یو‌مجر د او غیر ما دی د ینا میزم پوری مر بوط گنی ،او وائی چی ددنیا انسانـان خـو په نژاد او جنس او و ینه او مذهب او مشرب کی‌سره مختلف دی ،مگر ددوی په‌شعر او آرټ کی یوډول وحدت او دمعانیو تجانس او دافکارو هارمونی شته ،او داخبره ثابتوی چی دانسانی آرټ منبع یوه آسما نی او رو حا نی‌مشتر که او واحده‌سر چینه ده ، زموږ شر قی مفکر ان‌اوشعر اءهم آرټ لره دجمال‌یو عالی او آسمانی غیبی منبع منی ، او مخصوصاً صوفیان خو بل څه نه‌و ینی او نه‌ئی منی . شیلر دجر منی یو آ ید یالست شاعردی ،دی دآرټ دغه الهی اوجمالی غیبی انتساب په یوه خور الطیفه او خوږه قطعه کی دا سی‌بیا نوی:

«لوی خدای خپلو بندگانو ته و و یل چي‌دا ټو له مځکه ستاسی ده،هر څوك دی خپله بر خه ځنی و اخلی. خلق ولا ړل ،دهقا نا نو او ز میندارانو مځکی او پټی و اخستل سو داگر انو پیسی او مالونه یو وړل ،ملایان‌په مزدکو کی کښیناستل کشیشانو گرجی و نیولی پاچهانو ملکونه‌او خزا نی واخیستی... دمځکی مال دولت وویشل سو، خو چی دشا عر وار ،ر اغی څه نه وه پاته ده پر خدای عرض و کړ: چی ای لو یه خدایه ! زه‌خوستا په مخلوقا تو کي تر ټولو رښتین یم خوڅه می نه وموندل، تش لاس پاته سوم خدای‌وو یل ته چیری‌وی ؟ خوخپله بر خه به‌دی وړه ! شاعر و و یل:لو یه خدایه! هغه وخت خو زه ستا دعرش په‌غولی کی گر زیدم تا ته می کتل ، ستا، کلام‌ته می‌غوږ ؤ زه‌په‌آسمانی‌میو مست و م‌مځکه‌می دمځکي‌نعمتو نه هیرسو ل......خدای وو یل : او س خو تاله په مځکه کی څه نسوه‌پاتی نوزه ستایم ته‌تل زما په درگاه کی اوسه ستا ځا ی د لته دی ، د لته » اسلا می عرفا هم لکه غربی مفکر ا ن ، دجمال اوآرټ مبدأ په یوه‌ماوراء لماده د نیا کی لټوی، او«مو لانا جلال الدین بلخی »هم دهغی غیبی دنیا په یادسندری‌وائی ا و خپل آرټ‌دهغی

معنوی او روحانی دنیا دیوه واړه انعکاس اثر ،او د هغی نړی دیادو لوسوزو گدازگنی :

بشنو ازنی چون حکایت میکند وزجدا ییهاشکایت میکند

کز نیستان تا مرا ببریده اند وز نفیرم مردو زن نالیده‌اند

(مثنوی مولوی)

هم دغه مقام دی‌چی داسلام لوی پوهنیال حجة‌ا لحق ابن سینای بلخی هغه ته‌اشاره کوی :

«هبطت الیك من‌المحل الاء رفع ورقاء ذات تعزز وتمنع»تاسی وگوری‌ء چی دآرت ایډیالی مبدأ قدیم یونان‌ا واروپاا و د اسلام د صوفی اومفکر شاعر ترمنځ مشترك دی ، کەڅه هم یونانی مبدأ فقط یوخرافی اومیتها لوژیک روایت دی ، او د جرمن شیلر هم تش خیال ځغلولی دی او اسلامی مفکرین هم‌له یوی داسی غیبی دنیاا وغیرمادی اونامحسوس لوړه مقامه گڼدی چی انسان هغه‌نه‌ولیدلی او نه ئی لیدلای سو ځکه چی هغه‌یو دملکوتی ماوراء المادە اومیتافزیکل دنیا ده ، خو بیاهم دغه فکر اودغی تیوری په قرنو قرنو دانسان پردماغ حکومت کړی دی او د آرټ هغه عالی مبدأ چی یوه یونانی ایډیالسټ فرض کوله هغه دبلخ اوقوانیی قلندرهم تصور کړی ده او کله چی صوفی پښتون شاعر رحمن بابا دشعرارغنون ږغوی ، نو دمولانا بلخی نیستان را په یاد وی ، او په هغومیوسست ښکاری له کومه جامه‌چی دیونان پخوانی شاعر یاد جرمنی پیاوړی سخنورسست ؤ، ایډیا لیزم وائی: آرټ خپله مقصداو هدف دی ، بل غرض نه‌لری ، دشعر، موسیقی نقاشی اونورو نفیسوصنایعو دالهام‌منبع «عالم غیب »دی .

خو داتول نفیس صنایع او دآرټ‌دونی ښانگی د ظهوراوخارجی تحقق لپاره له« عالم شهود»او‌ما دي محسوساتو څخه کاراخلي. تراوسه هم دانیسان

پوهنې او طبيعي علوسو ،ديوه آرتيست او فنكاردا حساسا تو او جذباتو لپاره كوم مادي اوطبيعي مقياس ندی كشف كړی نوځكه داصالت تصور او ايډياليزم طرفداران دآرټستيكي الهاماتو اوليا قتونو لپاره يوعالم غيب اوعرش الهی فرضوی . او آرټ دالهی جمال او غيبي ښكلا يوانعكاس اونما يندگي بولی ،او زمو ږصوفی شاعر شيخ متي خليل (كلا ت بابا) دغه مقصد په ځه ښه ښرگنده ژ به بيانوی :

پر لو يو غرو هم په دښتو كی — په‌لوی سهار په‌نيمو شپو كی

په غاړه ،ږغ ،او په‌شپيلكو كی — ياد و ير ژليو په شپيلو كی

ټول ستاد يادنارې سوری‌دی — داستاد مينې ننداری دی

خاوندہ ښكلی ستا جمال دی — ښكاره ئی لو ر په لور كمال دی

كه ورځ، كه شپه،كه پيړی كال‌دی — ستاد قدرت كمكي مثال‌دی

ستا د لو رونو يوه رڼا ده — دلته چی جوړه‌تما شا ده

داو د ايډ يا ليزم ځنی خرگند سبا دی‌په‌شرقی او غربی ادب كی ،چې‌دانسان دايديالوجي اوفكری‌ارتقا و ادبی حر كاتو شمزی گڼل كيږی مگر هرڅونی چې انسان دماتريا لزم‌يعنی مادی فلسفی په‌ډگرمخكی ولاړ ،او حسی او تجربی فلسفه خپره سوه، نود پخوانی ايد يولوجی‌په مقابل كی ٬ دريا ليزم دفكر يونوی مكتب يعنی حقيقت او ايجابی فلسفه ودريده ، چې‌د دی طر فداران خپل ټول مبادی د «تجربی او عمل او حس و حقيقت » پرستو ږ دی دوی‌آرټ يوانسانی او مادی‌مخلوق گڼی، اوفقط دژوندا نه دښيگڼو او اجتماعی او حياتی‌مقاصدو لپا ره ئی استعمالوی .

دوی وائی چه هنر دانسانی ژوندانه نتيجه ده، او انتفاعی شی‌دی.دغه‌و زم او آهنگ‌چی دشعر اوموسيقی اساس دی ،او هم نقاشی او‌حتی‌رقص‌اوسر و داو ټول مستظرفه صنايع دانسان دكار داسانولولپا ره دی.

رقص دكار مخصوص اشكال دی ، داستر اليادخلقو نڅا ،ددوی‌دپخوانو اسلافو هغه

حال ښیي چې هغو وحشي انسانانو به دوښو رینبی ځنگه راکښلی او ځنگه به یې ځانونه ورته کړول چې په هغو گیلاسره کړي. دامر یکاسرخ پوستان تراوسه هم دغرخو دحرکاتو په ډول ناځي، چې هغه په دې چم ښکار کاندي. دوی هر وخت دښکار په انتظار دغر خو په دود ایشله کوي او ددوی دآرټ مبدأ صرف مادي ده، له ژوندانه سره مربوطه ده، کوم غیر مادي او غیبي محرك نلري. په دې ریالستیك تفکر کې فروید وروستنی سایکالوجستۍ دوني اغراق کوي، چې ټول فنون صنایع او انساني اخلاق او روحي محرکات او تاریخي حوادث سیاسي او اجتماعي انقلابونه پر جنسي خواهش بنا کوي، او وائي چې آرټسټان ټول هغه خلق دي، چې دجنسي محرومیت زجر ئې لیدلی او د دغه زجر تلافي پخپل هنر کوي.

عجیبه خو داده چې یوه پوهنیا ریو کتاب لیکلی دی د (کار او ریتم) په نامه او دی ټول میوزیکل آرټ خاص دکار لپاره بولی او داثابتوي چې میوزیك خاص دکار دتسهیل لپاره پیدا شو، داډله ریالستان او حقیقیون وائی: چې ژوند یو حرکت او فعالیت دی او ادبي ژوند هم د دغه حرکت سره پر انقلابي لور ملگري دي، انسان دتکامل او بشپړتوب پر خوا روان دي او د دغه تکامل لپاره یو علمي فارمول هم سته. چې دبشپړتوب (تکامل) حرکت له خپله مرکزه په بعد کې دمربع په حساب سرعت موسی نو آرټ هم تل په دغه سرعت د انسان دژوندانه دګټو رواړ تیاؤ لورته پر مخ روان دی، ځکه نو دوی وائي:

چې آرټ تش د آرټ لپاره نه دی، یعنی بالذات مقصد نسی کیدای، بلکې دژوند خادم دی او آرټ دژوند، د ودې لپاره هنري مسلك دی داډله مفکران اوس ترقي پسندان بولي او د دوی آرټ هم یو مترقي او آلي شی گڼل کیږي. د دی ډلی هنرمندانو د هنرمبدأ خپله ژوندون او ساده او عمل او کار او اجتماعي او انساني سایکالوجي ده، دوی آرټ دژوند لپاره غواړي، او دانساني طبقاتو په ژوند کې ئې دیوې مؤثري وسلې په ډول استعمالوي او　نن ورځ د　وگړني　ادب

یاترقی پسند هنر په نامه ډیر خلک د هنر دتجدد مدعیان‌دی او غواړی‌چی لکه ساینس ، هنر دانسانی بشپړ توب په مقاصدو کی داتهوم په‌ډول استعمال کاندی بلینسکی دد ی ډ ول آر ټ یو پیشو او ائی : چی زمو ږآر ټ به

په‌اجتماعی روابطو کی‌دژ و ندانه لپاره وی ،او نوی آد ب به‌پر نو و ،سادی او انتفاعی لاروځی ، دانسانا نو سحر و مه‌ډله به‌خوش بخته کوی،او دبی‌وزلو او بی‌اسر و په‌جو نگړ و او د خوارانو په کو ډلو کی به گر زی، او دغه نو ،یو حقیقی آرټ دی .

نن ددغودو و ډلو هنر سندانو خبرې نی په هر ځای کې‌ا ور ید لې کیږی‌ترقی پسندان‌و ائی‌چی دایډ یالستانو هنر جامد او غیر مفیداو صرف تخیلی‌دی‌انسان‌له تکامله سحر و سوی او دغه خیا ل پر ستی و ه چی انسان ئی په ډیر و اجتما عی نار و غیو اخته کړی ؤ.

که سو ږ دغو خبرې نو ته ځیر سو دابه ښکاره سی، چی نزا ع لفظی ده او دیو ترقی‌پسندیا ر یالست غا یی هدف‌هغه‌دی ، چی یوه ایډیالست هنرمندبه‌ئی تصور کاوه .

حقیقت خو دادی، چی د آ رټ مبدأ جمال‌دی ،او په کا ینا تو کې هر ځای په هر شی کی دجمال ننداری ښکاری ، شعر د کلماتو او الفاظو او تخیل جمال دی ، مو زیك دږغوا و آهنگو نو جما ل‌دی ، رقص دبدنی حر کاتو جمال دی ، نقاشی داشکالو او خطو طو جمال‌دی، خو فر ق‌دادی چی د غه ښکلادجمال دکو م مقصد لپاره استعمالیږی ؟ که‌یوه ایډیالیست فنکار ،انسانی ښکلاپه‌تخیلی او تصو ری ډو ل ستایله ، او سنی تر قی پسند هنر مندهم‌دغه جمال ستا ئی ،اودده د هنر سر چینه او مبدأ، هم هغه عمو می ښکلاده ،خو دا ډله‌ئی دانسا نانو دحیاتی مقاصد و لپاره استعمالوی که‌نه‌وی ، ما شین او سپا ره او جو غ او د کار تو ری خبر نی آلی خو دی هم نه‌ستائی، او نه دمکانیز م په‌زلفو او جمال پوری‌بدلی و ائی.خو مو ږ به‌دی ډلی‌ته حق و ر کو و چی‌دآر ټ‌جمالی **مقاصد**دژ و ندد تنظیم

او دانسان دا رتقا او ښیګنې لپاره استخد ام کا ندی او آرټ یو حیا تی شی وګر زوی اما کله کله دانسان فطری میلا ن یو ه مجردجما ل او آرټ ته هم وی چې دکوم غرض لپاره نه موزیک اوری ، او نه کوم شعر . بلکې د روحا نی تسکین او وجدانی آرام لپاره ترنم کوی ، یا یو باغ او ګلزا رګوری یاشعر وائی ، یاناځی ،چې دا هم دانسان یو روحی ضرورت دی ، او هم ګومان کوم چه ترقی پسند به هم دغه روحی اړ تیالری .

وائی چې دانګریزی مشهور ادیب او فنکار شکسپیر ، په خپله ډرام نویسی کې ددوا ړو مسلکو لحاظ کړی دی . ایډیالزم او ریالزم ئی سره ګډ کړی دی او یو مرکب معجون ئی ځنی جوړ کړی دی ، چې ډیر مفید او خوږ او دتناول او سهلو وړ دی .

که موږ د شرق شاعری ته دقیق سو ، دغه کار لاسخکی شرقیا نو کړی ؤ . اکثر فنکاران و ، چې دوی دایډیولوجی دآسمان پرکنګر وګر زیده ، مګر دانسان دژوندانه او حتی طبقاتی ښیګنو فکر ئی هم درلود ، تاسی دسعدی ایډیالی تغزلات او قصایدو لولیء ، بیانو ګلستا ن او بوستا ن هم وګوریء چې داسحر کار فنان او آرتست څه بلا کوی ؟

زموږ هنرمند فنکار او ډیر مشهور شاعر ، خوشحا ل خان هم په خپل ادب کې دواړو څخه خواوی سره ګډی کړی دی ، دده آرټ دژوندانه لپاره داسی استعمال سویدی چې دا ایډیالزم مزایا او هنرونه ئی هم ندی بایللی ، خوشحال خان که شاعر ؤ خویو جنګجوی سردار هم ؤ ، او دقوم مشر هم ودده هنر ژوندو ، اوژوندئی هنر . کوم وخت چې به د مینی په معنوی د نیاکی یو پوخ ایډیالست ؤ ،نو به ئی مجرد عشقی سوزان اشعار ویل ، او د آرټ تخلیق به ئی لدې جهته کاوه ، چې په خپله دغسی آرټ دروحی تسکین لپاره ده ته ضرو رؤ او په دغه تخلیق کی ده کوم بل غایت او هدف نه درلود ، دلته دده آرټ خاص دآرټ لپاره ؤ آیا د غسی روان سلیس او خوږ غزل تاسی ته په خپله خوږه پښتوکی پس له ډیر وروز انه

دماغ فر سائیواوروحی‌سحر و سیتو نو خنگه خوندد رکوی؟آیاد غسی‌مجردآرټ‌انسان‌له پکارند ی ؟ زمایوسپین ږیری باذوقه متقی اوفقیه استادو، چی‌داحادیثا وتفسیر او فقه او ادب ترجدی درسو نوور وسته به ئی ویل :ا وس روحی تفکراو تفر یح ته ضر ورت دی نوبه ئی دخوشحال یا شید ایا رحمان یاحافظ‌یا جامی‌اشعار په ښه تر نم آور یدل ،او و یل به ئی دادروح غذاده !

پد ی غزل کې زمو ږ مقتدر فنان (خو شحال خان)صرف دآ رټ‌او نفاست تخلیق کوی :

ستاو صال لکه در یاب دی‌زه ماهی

په هجر ان دې‌هر زمان دی‌په ما،هی

په ژړامی ځنی خواست دسپینی خولې کړ

په خندائی وی چی څه کاد اسړ ی؟

وېئې خوك ئی چی زماپه کوځه گر زی ؟

ښه‌حاضر ځواب می ورکړ ستامر یی

هم په څو رنگه نا له ، هم په تن نا ل‌شوم

بیلتا نه رابا ندی وکړ کاردنی

دځوانی بهارځه ښه‌دی دریغه دریغه

د ابـها ر کـه هـمیشه په د نـیا و ی

گل ،سنبل ، نسرین ،نرگس ،لاله ،غو ټی

دمقدم سرەدی راوو ړ درست پسرلی

چی‌ئی‌و نیسم پەغیږ کې راته‌گو ری

لکـه مـست د مو ر پـه پـیو کـم کـبلـی

د اشیر ین یا ر ان به‌نه وینم چی و مرم

خدایه ماپه جهان تل لری‌ژ و ندی

ډیر صفت دښاپیر یو ارویده شی

ولی ستادمخ خوك نه‌و ینم سخی

اورنگ‌زیب به‌د کابل دخلل غم کا

ساقی وخت دنوبهاردی راوړه‌سی

چی زړه سوی دی دخوشحال په‌فریادنشی

په سینه کې دی سندان دی که‌زړگی؟

دخوشحال خان په‌لوی دیوان کې به‌تاسی دغسی روحی تفکهات ډیر وموسیء اووه اته زره بیتونه داسی دی ،چی فقط دآرټ په‌سجر داوغیرانتفا عی اړخ پورې اړه لری ، مگر خان خویوسیاسی حکمدار هم ؤده خپله هنرمندی او آرتیستیک لیاقت اوفنی ذوق پداسی‌چارو کې هم‌استعمالاوه ،چی‌هغه‌د روزمره‌ژوندسره اړه لرې‌او کله‌داوسنی ترقی پسند هنرمند په ډول یومدقق نقاد ځینی جوړیده ،چې دریا کارانو دریاو مکر پرده ئی خیرله، او په ژبه‌ئی دټوپك کارکاوه‌لکه چی وائی :

زماژبه نه‌ده‌اورده   گزارونه دټوپك کا

انتقاداو کریتسیزم خود نوی‌ریا لزم او ترقی پسندی‌روح رو اندی،تاسی وگوریء چی خان ځنی مذ هبی متعصبان اوریا کاران په‌کومه‌ژبه‌رسوا کوی :

داتاراج لکه شیخان‌کاندی په‌مکر   افریدی ندی دا هسی تاراجی

صفائی دزړه پکارده نه‌دږیری   ځو په ږیره گرزوی شانه‌عاجی !

دائی سحر د بنگال دمخکی راوړ؟   چی‌د رست اوبن‌په‌گټه کی‌وسانه‌حاجی !

دغه انتقادی تیره ژبه‌یوازی شیخانوته نده‌متوجه‘بلکې‌دخپل عصرظالم‌زما-سداران هم رسوا کوی ، او په هغه وخت کې چی خلقو به‌دا ورنگ زیب پردربار سجدی کولی ، اودگر دنکشانو او لویوجهاندار انو ختونه‌هم‌د ده

تخت ته تېښ و ، خوشحال خان په کومه ژبه او په څه اد يبانه استهزااو عارفانه تجاهل هغه رياکاري ښيئي :

وخت داورنګ زيب دی   دهرچاتسپی په لاس دی

خدای‌خبرئی‌دی په‌زړونو   چی ريا ، که‌په‌اخلاص‌دی؟

تردی‌لاخوړه‌د اده،چی‌ددی‌ظالم امپراطورنورشخصی‌افعال‌څنګه‌رسوا کوی د دې د و رشيخان د يردی لو رپلو ر*اورنګ‌زيب پا د شاه دواړود ی‌انځور په هغه چاړه قلم ساز کاقرآن کښې * په هغه چاړه ښهرګ پری‌کادوروړ

په‌رکوع کې تسبيحات دپلاردسرګ کا

په سجو د کښې زوروی خپله مشره‌خور

دخوشحال ژوندله قومه سره واودخپل آرټ يوه لويه برخه ئی‌دقوم داصلاح‌اوو يښولولپاره وقف کړی وه، دپښتنوبد عادات اوعيوب به‌ئی‌غندل اودغه انتقاد ئی داسی تيزاوسوجه اوانتفاعی‌ؤ چی دپوهانوپه عقيده‌خوشحال يوازی شاعرنه‌ؤ ، بلکې يوسوشل سايکولوجست هم‌ؤ ده ليدل چی پښتانه دخپلی جزوی ګټی لپاره څينی ملی هدفونه اوقومی او عمومی ګټی ترپښو لاندی کوي،اوهم‌په دی‌سبب‌دوی دخپل ملی مرکزيت څښتنان ندی او دپردود استعمار ښکې ئی ملی ژوندوروزانوی . نودی‌دپښتنو حال بيانوی :

اوښ له‌باره سره‌کورته وزغلی

په اولجه داوښ دغاړی دجرس دی

بل ځای دده‌انتقادی‌ژبه پښتنوته ددوی يوبل عيب داسی ښيی :

پښتا نه‌و اړه بدخوی دی

کور په کو رکاندی غو رزی

يو چی سر کا ندی په پور ته

بل ئی وو هی سغزی

دااجتماعی لوی اومخرب اومدهش‌عيب تراوسه هم په موږپښتنوکی ستنه

کوم چې خوشحال خان خوسوه کاله دمخه ځنې ژړل او ویـل ئې :

په بل غشی بل تو پك و یشتلی نه یم

که و یشتلی یم خو بیا پخپل تو پك یم

خوشحال خان دریالزم په دنیا کې مظلوم آزاری یو رازسبوعیت او حیوانیت بولی ،او داسی ښکاری ،چې دده آرټ دغریب او بی وزلی په نفع هم استعمال شوی دی لکه چې وائی :

داچې خانان دی امراګان دی

په هند کې گرزی په هرمکان دی

غوښې ځلوونه د مظلومانو خوری

زما ترفهم واړه ددان دی

آیاپه ترقی پسندادب کې به هم تر دغه لوړ زننده او تند تعبیر دمظلومانو په طرف داری کې پیدا شی ؟

داؤ دخان دفنی استعداداو قریحی لنډ بحث چې د ایډیالیزم او ریالیزم له پلوه وڅیړل شو لنډه نتیجه ئې داده :چې خوشحال خان یو مقتدر آرټست او فنکار دی چې دده آرټ او فنی تخلیق هم آیدیالو جیك مزایا او ښیګڼې لری،چې فقط مجرد آرټ ګڼل کیږی ، او په آرټ دآرټ لپاره خدمت دی.اما دی یو ریالسټ هم دی چې دآرټ په ذریعه یې ژوندته هم خدمت کړی او خپل هنرته ئی انتفاعی او عملی بڼه هم ور کړی ده ، نوځکه :

همیشه به پری ناری وی د بلبلو داچې ساز کړ نن خوشحال په ویل باغ

(پوهاند عبدالحی حبیبی)

دری برخه

پوهاند عبدالحی حبیبی

نظریهٔ جهانداری خوشحال‌خان ختټک

یک‌نظر مقایسوی و تحلیلی به دستـار نامه و مقار نهٔ آن با آثار سلف

درماه ربیع الثانی سال ۱۰۲۲ هـ (مـــی۱۶۱۳) هنگامیکه نورالدین جها نگیر بن اکبر دردهلی بر تخت شاهی قرار داشت در دهکده اکوړه کنار راست دریای کابل به فاصله ۳۵ میلی شرقی پشاور ، در مرکز حکمرانی محلی قبیله ختټک و دودمان ملک اکوړی ، از صلب ملک شهباز خان بن یحیی خان بن ملک اکوړی (نوادهٔ دوازدهم ختټک بن ککـی بـن کرلاڼ) فرزندی بوجود آمد ، که اوراخوشحال گفتند ، و همین مرد بزرگوار بعد از ین درمدت ۷۸ سال زندگانی خویش درسرزمین بین خیبر و مجرای عظیم اباسین مدارامارت و حکمداری موروثی خویش بوده ،و مصدر کارنامه های در خشان جنگی وادبیو فکری قلم ، و پهلوان رزم و نبرد، و مبارز راه استقلال وپدید آورندهٔ یک حرکت سالم وسودمند فکری وادبی افغان توان‌خوانه ،که در سنهٔ ۱۱۰۰ هـ از جهان رفته و در نزدیکی های جنوب شرقی‌اکوړه درمقام ایسوړی بالا آرامیده‌است •

خوشحالخان علاوه بر کلیات بزرگ اشعار پښتو ودری که عدد ابیات آن تا ۲۰ هزار میرسد ، دارای چندین کتاب د یگر منثور ومنظومست ، که او را از روی آن ، بزرگترین شاعر و نویسندهٔ صاحب سبك و نیرو مند پشتو توان شمرد ، و هم ازین روست که اورا «پدر زبان پشتو» گفته ایم ٠

یکی از آثار منثور خوشحال خان که بزبان پښتو نوشته شده «کتاب دستارنامهٔ» اوست ،که روز۱۷ ربیع الاول ۱۰۷٦ ه درمنفاء آن ر نتهبور هند ، هنگامیکه بحکم اور نگزیب عالمگیر شهنشاه دهلی ، درآنجا نفی شده و محبوس بود ، از تالیف آن فراغ یافته است ٠

خوشحال‌خان‌درخاتمه کتاب می نویسد :که‌تالیف آن در محبس هند در حالیکه کتاب و مأخذی در دست نداشت ، برای فایده و پرورش دوستان ـیاران ـ فرزندان بطور وصیت نامه به مدد قریحه و حافظ بدون‌رنتهبور هند ، هنگا میکه بحکم فراق ودوری از وطن نوشته شده ، تاریخ‌ختم آنرا بزبان پشتو ، کلمات «بس دی محنت د بیلتانه » یافته ، که ارزش ابجدی این کلمات (۱۰۷٦ ه) باشد ٠

در مقدمهٔ دستارنامه گوید : که من درمنظومهٔ «فراق نامه» بیتی ذوالقا فیتین گفته بودم که :

ددستار سړی‌په شمار دی　　　چې دستار تړی هزار دی

خواستم که در شرح این بیت رساله یی‌موجز بنویسم، و آنرا بر یك مقدمه ودوباب و خاتمه بنانها دم ، که در مقدمه ذکر دستاروقابلیت آنرا می‌نمایم ٠ و باب اول در شرح ۲۰ هنر و باب دوم دربیان ۲۰ خصلت‌است٠ ودر خاتمهٔ آن هم علامات حماقت شرح‌داده میشود ٠

نظری به نثرو مزایای ظاهری دستارنامه

کار مهمی که خوشحال خان انجام آنرا درین کتاب در نظر داشت ، بنیان گذاری مکتب نثر نویسی پښتو بود برشالود های متین نثر نکاری سادهٔ غیر متکلف ، که فهم آن دشوار نه باشد ، ونو یسنده به‌لزوم‌مایلزم گرفتار نیاید ٠

باید گفت : نثر قدیمتر پښتو ، که تا اکنون بدست مارسیده ، چند صفحه ییست از کتاب تذکرة اولیأ سلیمان ماکو ساکن ارغسان قندهار ، تالیف (۶۱۲ ه) که نثر روان و روشن وبلا تکلف و تسجع دارد ،وما میتوانیم از خواندن آن بدین نکته پی بریم ، که نثر های پښتوی پیش از دورهٔ مغل مانند : آثار منثور دری بلعمی و بیهقی ومنهاج سراج جوز جانی و گرد یزی وغیره ساده وروان وروشن بوده و تکلف بیجا و تصنعی در آن کمتر راه داشت ۰ ولی چون ازاو اخر دورهٔ سلجوقی و آغاز قرن ششم هجری نثرفنی ومصنوع به تقلید نثر های مسجع فنی عربی ، در زبان دری و خراسان هم بوجود آمده بود ،که نمونه‌های آنرا درمناجات های انصاری هروی و موازنه و مزدوجات و متر ادفات وقرینه ساز یهـــــای ابوالمعالی نصر الله و زیر غزنوی در کتاب کلیله و دمنه و مقامات حمیدی حمیدالدین بلخی و بالاخر بطور اتم واکمل بسیار تکلف آلود در تاریخ و صاف الحضرة درحدود (۷۰۰ ه) میبابیم ۰

پس نثر پښتو هم از همین رویهٔ پر تکلف نثر مصنوع متأثر گردید ، و هنگامیکه بایزید پیررو شان در حدود (۹۷۰ه) کتاب خیر البیان خودرا می نوشت ، در آن تماماً جمل مسجع مصنوعی را بکار برد ، که بعد از واخوند درویزهٔ ننگرهاری و دیگران آنرا پیروی کردند ۰

ولی باید گفت : که این شیوهٔ نثـــر نویسی مصنوعی از نظر ادب و فصاحت و هنر ارزشی نداشت ،و دارای جمال وزیبایی بیان نبود ، وبنابر ین مردی باذوق‌فنانی مانند خوشحال خان رسالتی داشت : تا آن شیوهٔ ناپسندیدهٔ نثر نگاری رابه سبك قدیم باز بر گرداند ، واز تقلید نثر روشانی که ذوقاً بهای هنری کمتر داشت بر حذر باشد ۰

ودر همین مورد کتاب مخزن الاسلام در ویزه رادر «سواتنامه» چنین نقادی نماید :

درویز چی بیان کړی خپل کتاب دی — نومی«مخـــزن الاسلام» کړی جناب دی
هر بیان یی نا موزون مجهول بی رنګه — خالی پاتو له دانشه له فر هنګـــه
که‌یوه مصرع په شل بله په سل ده — نامربوطه ، ناموزونه په ویــــل ده

دروښان خيرا لبيان يی و ليد لـــی   هغه هم مجهول بيان و نا پسندلـــی
ده چی‌خوشی‌ميدان‌بيا موند سخنگوی‌شو   په ويل کی يی‌چی زړه‌و هسی تو‌ی‌شو

خوشحال خان در دستار نامه باهمين‌نظر نقاد يكه به نثر پيرو رشان ودرويزه و غيره داشت ، رسالت ادبی خودرادر تجديد بنيان نثر نويسی پښتو بجا آورد ۰ ودر دستار نامه نثر روان و شيوا وپسنديده‌كه‌باروح بيان پښتو ساز گار است نوشت ۰

نام‌وموضوع كتاب ـ يانظرية چانداری خوشحال خان

در نزد خوشحال خان ، مطابق دساتير عنعنوی افغانی دستارسمبو ليست از لياقت‌و استعداد آدمی ، برای اداره و نيروی بهبوداجتماعی ۰ و هنگاميكه فرزندان افغان بحد رشد و بلوغ مير سيدند ، ايشان را به دستار پوشی و اميد اشتمند ،واين علامت‌آن بود ، كه‌اين‌جوان‌بعداز ين در تمام مسوولیت های اجتماعی و ملی و خانوادگی سهيم است ۰

خوشحالخان در مقدمه دستارنامه گويد : بسا هنر ها و خصايل نيكو ضرور است تا آدمی را مستحق دستار بندی گرداند ۰واگر كسی دارای آن‌صفات و مزايای اخلاقی نباشد ، در خور دستار بندی و قيادت نيست‌وبنا برين او ۲۰ هنرو ۲۰ خصلت را درين كتاب شرح ميدهد كه اگر كسی متصف به آن صفات گردد آنگاه مستحق تسميه به «مرد» و صاحب دستار خواهد برد و حق رهنمايی يا حكمرانی خواهد داشت ۰

در نظر خوشحالخان فرق هنرو خصلت‌اينست كه : آنچه به وسيلهٔ آمو ختن وتعليم بدست آيد هنرو كسب و فن است ، كه‌هريكی از آن مراتب استحباب و و جـــوب دارد ، ودر باب اول كتاب بيست هنر ذيل شرح و سپارش ميشود :

(۱) معرفت خويشتن (۲) عــلم و كسب كمال (۳) هنر خط (٤) شعر (۵) هنـــر تيراندازی (٦) هنر آب بـــازی و شنا(۷) هنر اسپ تازی (۸) هنر شكار (۹) شجاعت (۱۰) سخـــاوت (۱۱) معـــاشرت واز دواج (۱۲) تربيت اولاد (۱۳) تاديب خدم وحشم (۱٤) اسباب معيشت (۱۵) زراعت و دهقانی (۱٦) بازر گانی (۱۷) تحقيق نسب (۱۸) هنر موسيقی (۱۹) هنر نردو شطرنج (۲۰) هنر مصوری و نقاشی ۰

اما آنچه بنام خصلت درباب دوم کتاب شرح شده عبارتست از :

(۱) مشورت (۲) عزیمت (۳) خامــو شی (٤) راستی (٥) شرم و حیا (٦) خلــــق (۷) مروت (۸) عفو وکــرم (۹) تمییز (۱۰) عــدل و انصاف (۱۱) تــو کل (۱۲) پرورش نیکو واستعمال نوازش بموقع خود (۱۳) خوف ورجا (١٤) انتظام مملکت (١٥) همت (١٦) حلم (۱۷) غیــــرت (۱۸) حزم واحتیاط (۱۹) طاعت وورع (۲۰) استغفار •

سوابق این موضوع درادب شرق

مردم افغا نستان قدیم از ازمنهٔ قبل‌ازاسلام درباره امور جهانداری وادارهٔ مملکت وقیادت مردم ، اصول و عنعناتی داشتند، که ازدوره های درخشان تاریخ‌خاندان های باستانی سلطنتی در بلخ و کابل وسیستان وغیره باقی مانده بود • اگر چه شر حی وتفصیلی از آن در دست نیست، ولی‌گاهی درلف نوشته های مورخان ، حقایق دلچسپی راجع به آن بدست می آید •

مثلا هیون تسنگ که در حدود بعدازسنه (۹هـ) در بار ها واداره و حکمداران ایــن سر زمین را دیده بود ، از بودن تشکیلات منظم اداری و مالی ولشکر ی و حاکمان‌و قاضیان و مامورین دیگر دو لتی صحبت میکندوطبری مورخ دقیق دورهٔ اسلامی گوید : که‌در سنه ۱۲۰ هـ دهقان هرات بدربار حکمران امویه اسد بن عبدالله به بلخ آمد، ودرگفتار یکه روز جشن مهر گان در در بار بلــخ ایراد داشت ، سه خوی را صفات کتخدایی وپیروزی خواند : برد باری ـ هوشیاری ـ سنگبنی ـ (طبری ٥ـ٤٦٥) و همچنین یکی از رتبیلان شهر یاران زابلستان بقــول البلاذری (فتوح البدان ٤٩٣)وفا بعهد ووقار وادا رهٔ قوی وتحمل زحمت رادر امــــور جهانداری از ظاهر آراسته پیراسته دوست داشت •و حکمداران اموی معاصر خود ،ا که دارای سجایای حکمرانی نبودند انتقاد میکرد • که این خود مسیر فکر او را درامور جهانبانی توضیح میکند •

در جامعهٔ خراسانی آنوقت ، مردم زردشتی نیز دارای ثقافت کهن و متانت رای و افکار عالی اداری وسیاسی بودند • تا جاییکــه حمکرانان مسلمان عربی هم ازیشان پنه

می‌آموختند چنانچه درسنهٔ (٦٤ هـ) مردی دانشمند مجوسی بنام رستم بن مهر هر مزد متکلم درسیستان وجود داشت ، که بقول مولف تاریخ سیستان : حکمران عربی آنجا همواره سخنان پند آمیز را در امور جهانداری و سیاست از او می شنید • وتمام این روایات تاریخی میرساند، که مردم ایـــن سر زمین ، در امور جهانبانی واداری واخلاق اجتماعی چگونه فکر میکردند ؟ واداره و سیاست و کشور داری ایشان بر چه وتیره بود ؟

اما فاتحا ن عرب در قرن اول هجری با مبادی سادهٔ زندگی ، و روحیهٔ قبیلوی خویش به خرا سا ن رسیدند . ایشان در عراق ویك قسمت خراسان غربی ، طرز اداره و سازمان دولتی ساسانیان را که مدت چند قرن عمر داشت دیدند ، ودر مسایل اداره و جهانبانی وتشکیل سازما نهای دولتی استفاده های فراوانی نمودند •وچون درسنهٔ (۱۳۲ هـ مساوی ۷٤۹م) دولت‌عباسیان بغداد ، بسعی ابومسلم خراسانی تاسیس شد ، بسا از عنا صر فکری و مدنی خراسان در سازمان دولتی آل عباس نفوذ کرد ، که بعد ها به تسلط تام اداری و سیاسی وفکری رجال‌ودود مانهای خراسانی در خلافت عربی منجر گرید • وهم انتقال افکار و عناصر ثقافی از شرق وغرب بدنیای عر بی جریان داشت ، که از آنجمله ذخیرهٔ عظیم افکار وروایات آریایی ـ رومی ـ مصری ویونانی بوسیلهٔ ترجمه باسماع بمرا ـ کز فکری خلافت عباسی انتقال یافته بود، و ما مختصراً یاد آوری میکنیم :

۱ـ نخستین مولفیکه اندرین اوقات ، دربارهٔ سیاست و جهانداری و اسا لیب زمامداری سخـن گـفت ، روز بـه بن‌داذویه مشهور به‌ابن مقفع دانشمند نو مسلمان زردشتی و مقتول حدود (۱٤۵ هـ) اســت کـه کتاب خــــدای نامه و آیین نامهٔ جهانداری را از پهلوی به عربی ترجمه ، وکتابهای ادب الکبیر و ادب الصغیرو غیره را نوشت ، که هر یکی هدایاتی در بارهٔ امورجهانداری و اخلاق اجتماعی دارد ، و مخصوصاً «رسالة الصحابة » او خطا بیست به خلیفه منصور عباسی ، که در آن مطالب مهمی رادر رهنمایی والیان و خلفا و وزیران دربارهٔ نظام کشورو عدالت و تجهیز لشکرو اعلان جنگ

وشروط صلح و جلب عسکرو قیادت و ما لیات وپرورش ثقافتو اخـلاق، ورفع نواقص‌وخودـ سری قاضیان وتر تیب قانون رسمی قضاو قوانین‌خراج نوشت ، ودر تمام این وصایاو رهنمایی های ابن مقفع روح ثقافت آریا یی وارستو کراسی باستانی نهفته ، ودر امتزاج دو ثقافت سامی و آریایی ، عامل مؤثروبرهان روشنی است ، ولی درین کتاب و آثاردیگر ابن مقفع سراغی از منطق و تلقین دینی موجود نیست ، و هر چه هست تراوش فکرو ثقافت ملی قدیم آریایی اوست ، که هم‌بدین سبب بجرم زندقه والحاد مقتول گردید در ـ حالیکه عناصر بسیار مهمی را از فرهنگ عجمی در فکر وادب و حیات سیاسی و اداری و معیشی عرب داخل نموده بود ،و بعدازو ابو عثمان عمرو بن بحر مشهور به جاحظ (۱۶۳ـ ۲۵۵هـ) در کتاب البیان و التبیین و کتاب الحیوان ، و عبدالله بن مسلم مروی خراسانی مشهور به ابن قتیبه (۲۱۳ـ ۲۷۶هـ) درعیون الاخبار ، وابـو حنیفه احمد د ینوری (متوفی ۲۸۲هـ) در اخبار الطوال ، ممثلان یك ثقافت ممزوج عربی واسلامی با آثار عجمی یونانی هندی اند ، که در آثار ایشان و صایا ورهنمایی خوبی در امور کشور داری وقیادت واخلاق و ثقافت دیده میشود ، و یـــــك فرهنگ ممزوج و مرکبی را در دنیای اسلامی تشکیل میدهند • که بعد ها در کتب ادب الدنیا و الدین و نصیحة الملوك و تسهیل ـ النظر در سیاست حکو مت ، و قانون الوزارة، وسیاست الملك ، واحکام السلطانیه و غیره تالیفات قاضی القضاة علی بن محمد الماوردی (۳٦٤ ـ ٤٥۰) والا دآب السلطانیه ، والدول الاسلامیه محمد بن علی ابن الطقطقی (٦٦۰ـ۷۰۹هـ) وسیرالملوك عبدالرحمن‌اربلی و ترتیب الدول حسن بن عبدالله بانواع و ترتیب های مختلف‌انعکاس یافته ، و حاکی از نضج افکار و مدنیت اسلا میست که فکر عربی اسلامی با امتزاج عناصر دیگر از فر هنگ های سابقه ملل باستانی مجهز گردیده است •

۲ـ اما مردم خراسان و حوالی آن که عنعنات ثقافی قدیمی داشتند ، ودر حدود (۲۰۵ هـ) به تشکیل مجدد سازمانهای حکومتی‌مستقل نایل آمد ند ، ودود مانهای طاهریان پوشنگی ـ سا ما نیان بلخی ـآل ناصر درغزنه ـ لودیان در ملتان ـآل فریغون در جوزجان شاران در غرستان و صفاریان در سیستان و دیگر حکمرانان محلی در هر گوشه

وکنار کشور زمام‌اموررا از حکام عربی بدست گرفتند ، ایشان نظام سیاسی و اداری و اخلاق جهانداری موروث قدیم خود را با استفاده‌از انزمهٔ ممزوج و مختلط دورهٔ عباسیان بغداد تکمیل کردند ٠ که جزو اعظم آن از راه ترجمهٔ کتب یونانی بدست آمده بود ، و مامی بینیم که در مؤلفات دانشمندان اجتماعی این عصر سه‌عنصر مهم تجلی دارد :

نخست :مواریث فکر ی قدیم خراسانی.

دودیگر : تراث اخلاق وفقه ودین اسلام .

سدیگر : آنچه از فلسفه اخـلاقی کتب حکمای یونان مخصوصاً ارسطو در ثقافت و مدنیت دورهٔ عباسیا ن بغداد اثر کرده بود ،و قدیمترین نمونه این گونهٔ تالیفات کتب ـ السیاسة المدنیة ولادت الملوکیه وکتاب آرآ اهل المدینةالفاضلةابونصرمحمد فارابی‌حکیم بزرگ خراسانی است (٢٦٠ ـ٣٣٩هـ) که مبادی دینی‌ووحی منزل سماوی رادرامور معیشی با فلسفه مدنی ارسطو تقارب داد ، و فصولی رادرین‌کتاب برخصایل رئیس مدینه فاضله نوشت وگفت هما نگونه که عضو رئیس دربدن بالطبع‌اکمل اعضاست ، رئیس مدینهٔ فاضله هم کاملترین افراد همان مدینه باشد ، وصفت‌ریاست مدینهٔ فاضله هم داری شرایط دوازده گانه است که : (١) سلامت اعضا (٢) جودت‌فهم (٣) قوت حافظه (٤) فطانت (٥) طلاقت لسان (٦) حب آموزش (٧) عدم آزمندی درماکول و مشروب و منکوح (٨) دوستداری‌راستی (٩)علو‌نفس (١٠) حب‌عدل (١١) عدم دلبستگی باپول و اعراض دنیوی (١٢) نیروی اراده باشد (ص ٨٦ آرآ)دیگر از مولفان محقق‌خراسانی درین مورد محمد بن یوسف هروی نشاپوری عامری معروف‌به‌ابن‌ابی ذر(متوفی٣٨١هـ) است ، که یك کتاب گرانبهای خود رابنام السعادة والاسعاد در اخلاق وقوانین‌سیاست و اصول ترتیب وتدبیر منزل و جهانداری برای سعید شدن و سعید کردن تالیف کرده واین تدابیرواسالیب را از ترجمهٔ مؤلفات افلا طون وارسطو و دیگر فیلسو فان‌یونان بانکات مهم دیگر از کتب ایران و هندو عرب واقوال بزرگان اسلام فراهم آورده است‌وبهترین کتابی شمرده میشود ، که از فکرو فرهنگ مردم خراسان در طول قرن چهارم هجری نما یندگی میکند ، ودر توفیق فلسفهٔ یونانی با شریعت اسلامی میکو شد ، و چون‌وی شاگرد ابوز یدبلخی دانشمند بزرگ آن

عصر است پس میتوان «ناز شاگرد هنرمند» باستاد حوالت کنیم وبگوییم که استنارهٔعامری هروی از کانون فروزان دانش در بلخ بوده‌است ۰

عامری درین کتاب خود که دایرة المعارف کوچك افکار اجتماعی و حاوی اکثر مطالب سیاست مدنی واخلاق است گوید که :اسعاددیگران وابسته به سیاست نیکو ییست کـــه مساس رابه سعادت رساند و سایس باید درسیاست خود هدف جزین نداشته باشد ، که اهل مدینه را با کتساب خیرات حیوانی مانندصحت و جمال و سهولت‌ها در حسن استعمال مال برساند.وهم‌خیرات انسانی‌والهی را مانندعفت وشجاعت و حکمت و عدل نصیب ایشان گرداند (ص ۱۷٤) ۰

عامری سیاست را سه بخش داند : نخست صفاتیکه باید برای مصالح رعایا در نفس سایس مو جود باشد . دو دیگر صفاتیکه باید در مساس بو جود آید ۰ سدیگر آنچه سایس در جریان امور رعیت بدان محتاج‌است ۰ و بعد از ین هر سه قسم سیا ست را دارای هفت شعبه داند که جمله (۲۱) صفت شود ۰

اما صفات سایس : ۱ـ قوام نفس ۲ـرعایت سننی سیاست ۳ـ حزم ٤ـ و جوه و قوانین جرم ٥ـ رفق‌و احسان٦ـ عنف ۷ـ دفع مضرت‌دشمنانست ۰

وصفات مساس : ۱ـ تولید مسنون ۲ تربیت۳ـ زواج و نشونما ٤ـ تهذیب زنان ٥ـتهذیب صنعت کاران ٦ـ اقتصاد اجتماعی در اموال۷ـ تادیب نگا هبانان مدینه ۰

وضروریات اداری سایس : ۱ ـبر گزیدن‌کار داران ۲ـ صفات کار داران بر گزیده ۰ ۳ـ قوانین واداب کارداران ٤ـ ضرور ت‌بر گزیدن مشاور ووزیر ٥ ـ صفات‌وزیرومشاور ٦ـ اصول بر گزیدن ۷ـ دسا تیر مشوره و قوانین خذرأی است (ص ۲۷٤) .

کتاب السعادت و الاسعاد بدینطور تمام شقوق جهانداری و حیات اجتماعی انسان را دریك مدینهٔ فاضله ، تحت قیادت یـــك‌سیاست مدار فاضل و حکیم شرح‌میدهد ، که در نوع خود کتاب سود مند وجامع و مانع ونمودار مفکوره های اجتماعی و تصورات مردم در امور اداره و سیاست و پدید آوردن یك‌جامعهٔ مسعود و مرفه درخراسان شمرده‌میشود وهم طرزبیان آن مبتنی بر تحلیل متود یـك‌و منطقی متسلسلیست که در آثار نویسند ـ گان عادی بنظر نمی آید ۰

۳ـ کتاب مهم دیگر یکه از نظر نثر نویسی دری شهکار ، واز جنبهٔ معنی و موضوع نیز دلچسپ است ، قابوس نامه نام دارد تألیف امیر عنصر المعالی کیکاوس بن اسکندر بن قابوس بن و شمگیر بن زیار از شهزاد گان زیار (تولدش ٤١٢ ﻫ) که برای پندواندرز پسرش گیلا نشاه نو شته شده و مادر این امیر زاده دختر سلطان محمود غزنوی بود و بنابراین این کتاب درمحیطی نوشته شده، که گهوارهٔ سنن باستانی شاهی در خراسان بود ، ولی مراد مؤلف بدست آوردن مقام سلطنت نی، بلکه یك عضو سالم و مفید جامعه بود نست که فرزند خود گیلانشاه را بچنین صفات توصیه کرده است در (٤٤) باب ویك خطبه و یك خاتمه ۰ که با صراحت لهجه و صدق بیان، از عهدهٔ مقصد بر آمد ه و پدید می آید ، که نویسنده امیری بود سپاهی و دانشمند و مسلمان نیکو سیرت باذوق، که درسال ٤٧٥ﻫ از نوشتن آن فراغ یافته است ۰

٤ـ کمی پس ازین عصر ، دورهٔ امام ابوحامد محمد غزالی طوسی (٤٥٠ـ٥٠٥ ﻫ) میرسد که مرد عالم و فیلسو ف و صوفی بود ، و درآثار خود فلسفه خاص سیاسی را پرورانده، و دارای روش خاص مخلو طیست از فکر مدرسهٔ خراسانی تصوف واشراق با تو فیق احکام اسلامی ۰ ودر نظر او سیاست یگانه وسیلهٔ تالیف واستصلاح مرد مست که بر ظواهرو بواطن آنها حاکم بوده و جامع سعادت دین ودنیاست ۰ وچون سعادت آخرت برنظام دین، ونظام دین هم بردنیا متکی است ، و نظم امور دنیوی هم وابسته به سلطان وسیاست اوست پس وجوب امامیکه زمامدار سیاست باشد ۰ ازضروریات شرعست (الاقتصادفی الاعتقاد ١٠٥)

غزالی کتابی بنام نصیحة الملوك در اصول عدل و انصاف که آنرا از لوازم ملك داند بزبان دری نوشت وآنرا علی بن مبارك (مستوفی ٥٩٥ﻫ) بنام «التبر المسبوك فی نصیحة الملوك» بعربی در آورد ودر آن ده اصل قیام عدالت را توصیه نمود :

۱ـ دانستن اهمیت مقام ولایت ۰ ۲ـ استعانت سلطان از عالم صالح ۰ ۳ ـ دفع ستمگری خود و تمام کار داران و مامورین خویش ٤ـ ترك تکبر ٥ ـ در تمام امور براصل آنچه بر خود نپسندی بر دیگران مپسند ٦ـ کوشش رفع حاجات محتا جان ۷ـ قناعت دوری شهوا ت ۸ـ وفق ونرمی ۹ـ کوشش درینکه باموافقت شریعت مردم ازو راضی باشند

۱۰- سیادت قانون ورضای کسی رادرخلاف شرع نجستن .

غزالی برای صحت امامت شش صفت خلقی را که بکسب بدست نیاید ما نند :

۱- بلوغ ۲- عقل ۳- حریت ٤- ذ کوریت ٥- نسب قریشی٦- سلامت چشم وگوش وچهار صفت اکتسابی : شجاعت و عدت - کفایت-علم- وپرهیز گاری را لازم داند و هنگامیکه در کتا ب المستظهر ی خویش (ص ٦٧ به بعد) این صفات را به طور اقل بـــــرای امـــام مطاع میشمار دوبه رد با طنیـــــه می پردازد ، بمذهب خاص خود اشارتی دارد وگوید : «ومذهبنافی الامامه » وازین برمی آید ، که وی خلافت پوسیده وناتوان بغداد را از طرفی وسلطه شاهان سلجوقی را بر اکثریت بلاد شرقی خلافت بچشم سرمی دید ودرینوقت موافق به ظروف زمان و مکان ، درامرامامت دارای مذهب خاصی بود ۰ که شرایط درجهٔ اقل را در وجودامام مطاع جستجو میکرد ۰ پس وی مفکریست که سلسلهٔ بیانش منطقی و دارای متداست ، وسیاست را در تحت عوامل دین -تجربهٔ عصرو عناصر ارستو کراسی ورو حی -و ملو کیت طوایف دولت اسلامی زمان خود تحلیل میکند ۰

٥- درهمین عصر غزالی ، کتاب ، سیاست نامه یا سیر الملوك درسنه ٤٨٥ هـ از طرف خواجه نظام الملك حسن بن علی طوسی وزیر معروف سلجوقیان نوشته شده بود ، که در- حدود (٥٠٠هـ) محمد مغربی آنرا ترتیب نهایی داد ۰ این کتاب با نشای روان و شیرین در (٥١) فصل نوشته شده ، که اکثر فصول آن تعا لیمیست برای شخص شاه در امورجهانداری وهر مطلبی را به حکایتی روشن و مدلل ساخته وبسا نکات تاریخی رادر آن تذکر داده است، که در برخی مباحث ، انحراف و اشتباهی هم بنظر می‌آید ۰ ولی کتاب خواجه مکنی برمتدو مفکوره خاصی نیست ۰ و بانو یسند گان دارای متد وروش تحلیل خاص مانند فارابی- عامری -غزالی نسبتی ندارد ۰ وچون مراد او رهنمایی شاه و تحکیم مقام اوست ، از رویهٔ قابوسنامه که هدف آن بوجود آوردن یك عضو سالم وسودمندجامعه باشد نیز دوراست ولی برسالهٔ «صحابه» ابن مقفع شباهتی دارد۰ بااین فرق که در سیاست نامه امثله‌و حکایات ونمو نهای تجارب عصروزمان مابعد فراوانست ولی در هدف و غایه که تحکیم یك سازمان مطلق ارستو کراتست ، با مفکوره ابن مقفع نزدیکی دارد ۰ در حالیکه همین مقصد و غایه

رادر تحت روش منطقی ممزوج برو حانیت‌ودین و فلسفه نرم و ملایم ساخته است .

مقارنهٔ دستار نامه ونظریهٔ جهانداری آن با آثار دانشمندان شرقی

اکنون مباحث‌و مطالب دستار نامه‌رابا کتاب‌هایی که مذکور افتاد مقارنه میکنیم ، و چون خوشحال خان در عصری زندگی داشت کـه مواریث فکری سلف حتماً بر فکر و زندگی‌و تصورات او مؤثربود ، پس‌دربسا مواردبین‌اوودیگر ان تو اردفکر ی هم واقع میشد ، و هر چند به تصریح خودش در حین نوشتن دستار نامه در منفأ هند کتابی و ماخـذی در دست نداشت ، باز هم محفوظات ذهنی او از ادب‌وکتب عربی ودری به درجهٔ یی پربود ، که در اکثر موارد به اشعار و مقولات عربی ودری‌وگاهی هم به آیات قرآنی و احادیث نبوی استشها د کرده ، و ۱۷۰ بیت فارسی ۲۵ مصرع و ۵۷ مقوله و حدیث عربی را بطور شاهد آورده است .وعلاوه برین در برخی ازفصول کتاب با قابو سنامه و سیاست نامه موافقت دارد ما نند فصول سخندانی وشعر ـ شکار ، پرورش اولاد ـ علم ـ تجار ت ـ زراعت کتابت ـ موسیقی ـ نردو شطرنج ـ که‌باقابوس‌نامه موافق است . ولی در فصول مشاوره عدل وانصاف ـ تربیت حذم و حشم ـ خوف‌ورجا با سیاست نامه مطابقت میرساند ، در ـ حالیکه برخی مباحث دستار نامه مانندتحقیق‌انساب ، و فصول خصایل باکتب عربی ابن مقفع وماوردی و جاحظ وغزالی شباهتی دارد وبرخی هم ابتکار خود اوست ، مانند آب بازی روابط خاندانی ، ازدواج واسپ تازی .

پس ما فکرو نظریهٔجهانداری خوشحال خان رادربارهٔ یك شخصیت آیدیل (که باصلاح خودش دستاری باشد و کتاب دستار نامه درشرح آن نوشته شده) یك مفکورهٔ ممزوج‌و مرکبی از عناصر افغا نیت ـ اسلام ـ اخلاق‌انسانی براساس‌حفظ نظام‌معتدل ملوك الطوایف درزیر یك متد میدانیم ، که بر معرفت نفس‌و دانش و هنر های جهانداری و خصایل نیك انسانی و مشور ت و رعایت عدل و تقـوا ی‌اجتماعی و جوا نمردی و راستی و دیگرصفات پسندیده اتکا داشته و غایهٔ آن بوجود آوردن‌یك دستار بند افغان ـ مسلمان و متحلی‌باخلاق ولوازم جهانداری در کا نون ملوکی طوایف‌وارستو کراسی است، که شرایط اجتماعی‌و اقتصادی محیط زندگی آن عصر ، چنین نظمی‌را ایجاب میکرد ،وخود شخصیت خوشحال خان

هم مرکب از همین‌عناصر بود. و لی او ملوکیت‌قوی و مسیطر اجنبی را که منجر به استثمارو استعبا دانسان گردد ، عملا با مبارزه هـا ی‌طولانی خود رد میکردو دستگاه امپراطوری‌دهلی را بچنین الفاظ محکوم قرار میداد :

داچې خانان دي يا امراګان دي په هند کې ګرزي په هر مکان دي
غوښې هڅونه‌و دمظلو مانـو خو ر ی زما تـــر فهم واړه ددان دي

ترجمه : «این خوانین و امرایی که در هندوبلاد آن گشت و گذاری دارند ، و همواره گوشت مظلومان رامیخورنددرنظرم بدتر ازددان‌اند. »

اما هدف ابن مقفع و جا حظ و نویسندگان‌عربی : بو جود آوردن یك نظام ارستو کراسی وتقویهٔ ملو کیت طوایف معقول ، مطابق دسا تیر فلسفی و سنن باستانی و احکام اسلامی بود ، که در مقابل ایشان دانشمندان‌خراسان ما نند فارابی و عامری : تخلیق یك جامعهٔ مسعود و مدینهٔ فاضله راباد ساتیر فلسفی ارسطو و توافق باسنن باستانی و شرع اسلامی، تحت‌قیادت‌سایس فاضل حکیمی‌دزنظر داشتند.

امانظام الملك تقویهٔ نظام ارستو کراسی‌وملو کیت را با استفاده ازسنن و تجار ب اسلاف و تلفیق آن باروحیه اسلامی میخواست‌در حالیکه غزالی دارای ترتیب و متد خاصی بود ، که همین هدف نظام الملك و دیگران‌را با تلفیق عناصر روحی ودینی و فلسفی بدست میداد .

اما روشی که خوشحال خان در دستار نامه بر گزیده بازندگی آنر وزه و طرز تفکرافغانی نزدیکی و جنبهٔ عملی و افادیت داشت . وچون‌خود او دارای تجار ب عملی طولانی بود ، بنابرین میتوانست راه مناسب و معتدلی را برای روش یك دستار بند افغان تعیین نماید.

نظریهٔ جهانداری خوشحال خان و مکیاولی

صد سال قبل از خوشحال خان در ایتا لیاکه مهد و پرورش فکر در اروپا بود ، سیاست مدار مورخ وفیلسوف سیاسی مکیاولـــی Machiavelli (۸۷٤ ـ۹۳٤ هـ ۱٤٦۹ – ۱۵۲۷م) بوجود آمد که سر آمد نثرنویسان‌دورهٔ رنسانس ایتالیا ست، واو موسس یك نظریهٔ جهانداری مطلق بنام «استبداد جدید»است ، که در کتابی بنام شاهزاده یعنی

زمامدار آنرا پرورانده واز دو جهت باخوشحال شباهت دارد : اول اینکه خوشحال خان دستار- نامه را در منفا هندنوشت • در حالیکه مکیاولی کتاب شهزاده رادر تبعید گاه نو شته بود .

بین مکتب فکری مکیاولی و خوشحال خان ملتقای مشترك اینست که مکیاولی تنها زمامدار را معمار کشورو اخلاق ودین واقتصادوهمه چیز داند ، و هدف او حفظ اقتدار است بطور مطلق که در آن هیچگونه شرایط اخلاق یادینی جایی ندارد • و حقوق و قانو نرا نیز ناشی از ارادهٔ واجب الاطاعة زمامدار میشمارد گوید ، که اخلاق نیز مخلوق قانون موضوعهٔ زمامدار است •

در نظر خوشحال خان نیز جهاندار مستحق دستار بندی همین زمامدار مظهر اقتدار است باین فرق که وی ارزش های دینی واقتدار اخلا قی و ملی را نیز در نظر یهٔ جهانداری خویش دخیل داند • یعنی مکیاولی در حفظ اقتدار و موقعیت سیاسی ، مقید بهیچ قیدو شرطی نیست ، و هدف او خود اقتدار است و خوشحال خان نیز شخصیت دستاربند خود را مظهر همین اقتدار تام میداند ، ولی بدست آوردن و حفظ آنرا مقید و مشروط انگارد ، وبنابر ین او هم مانند مکیاولی فکر میکند ، اما چه مکیاولی ؟ مکیاولی افغان و مسلمان ومقید بمبادی افغانیت ومسلمانی وتقوای اجتماعی

پس خوشحال خان یك نفر دستار بندو زمامدار افغان و مسلمان و مقید به اصول افغانیت وتقوای اجتماعی میخواهد ، تــا در اثر لیاقت اجتماعی و شخصیت کامل خود دستار بند (زمامدار)افغان گردد وریشهٔ ظلم واستعمار اجنبی را بر کند • واین همان دعاوی بزرگیست که خوشحال خان در دل داشت ودر اشعار خود بدان اشار تی نماید :

که په داد ورمی گوری هغه زه یم   چی می داغ په خاطر اینبی داورنگ دی

ځینی زه لویی دعوی لرم په زړه کی   ولی څه کړم چی پښتون واړه بی ننگ دی

ترجمه : «درین عصر تنها منم که داغی را بخاطر اورنگ زیب وارد کرده ام • من دعاوی بزرگی را در دل دارم ، ولی دریغا که افغانان غیرتی ندارند • »

63

پوهاند عبدالحی حبیبی

پته خزانه (گنج پنهان)

یـــا

کشف کتاب مهمی که تاریخ ادب پشتو را به اوایل دورهٔ اسلامی میرساند

«متن کنفرانس است که از طرف ښاغلی عبدالحی حبیبی در سالون کنفرانس ریاست مستقل مطبوعات وقت ایراد گردید موضوع کنفرانس کتاب «پته خزانه» (گنج پنهان) است که تازه در اثر کنجکاوی های کنفرانس دهندهٔ محترم بدست آمده و علاوه براینکه قدامت ادب زبان ملی مارا به ثلث اول قرن دوم هجری میرساند راجع به سه دورهٔ تاریخ ملی ما یعنی دورهٔ غوری ، هوتکی، لودی روشنی‌های جدید می‌اندازد این کتاب در آیندهٔ قریب با حواشی ښاغلی حبیبی نشر خواهد شد، پیش ازینکه چشم ما به این اثر قیمتدار و مفیده روشن شود این کنفرانس محاسن و مزایای این اثر نو پیدا او مهم را بادقت تمام تصویر میکنه.»

مدتها گذشت که در تاریخ ادب زبان ملی مطالعه و کنجکاوی ها داشتم ودر کشف آثار باستانی این زبان جستجو ها نمودم ، استقرا ها کردم . ولی نتیجهٔ مطالعات پانزده ساله

تاریخ ادب پښتو ازمدت سه چهار صد سال بالاتر نرفت ، وما حصل استقرا و جستجوی اولی خود را دفعهٔ اول بنام تاریخچه شعر زبان پښتو بزبان پارسی درسال ۱۳۱٤ در جریدهٔ طلوع افغان قندهار نگاشتم •

بعداز آنکه کتاب مذکور نشرشد ،سلسلهٔ کنجکاوی های ادبی را قطع نکرده و باامید اینکه آثار باستانی وقدیمتری رادر ین زبان بدست آورم ، بهرسود ویدم ،و بهر گوشه تجسس و کنجکاوی ها کردم ،زیرا عقیدت را سخی داشتم که این زبان قدیم ، تا ریـــخ درخشانی دارد وادب آن نوزاد وطفل نیست ، این زبان قرن ها پیش از اسلامدرکوهسار وطنحیات داشت و ملت دلاور پشتون که اوراق قدیمتر ین کتب تاریخی ویدأ بمدحو ستایش وی مشحون است ، از مدت زیادتر از چهار هزار سال درین سر زمین زندگانی کرده ودرین کوهسار نا می دارد وپښتونخوای امروزه بلاشبه همان پکت ایکی هرودت است وپښتون امروزه همان پکهت ویدأ است که بلاشبه بخت ، و بخد ،و باخدی باستانی وباختر تاریخی از نام این ملت غیور ریشه گر فته و مدنیت باستانی وطن ، مرهو ن نام وسعی وعمل همین کتله بوده است :

در صورتیکه ویدای باستانی وجود ملتیرا بنام پکهت نشان دهد ، وهرودوت مسکن وسر زمین آنها پکتی ایکا بخواند ، و بعد از اسلام هم قدیمترین مؤرخین وطن نام این ملت غیور وشیردل را بدلاوری بستاید وتاریخ نـــویسان آل محـمود وآشنسب افغــان را شهمی بزرگ در تاریخ وطن بدهند ، پس بلاریب و شبهت گفته میتوانیم که این زبان از قدیمترین ازمنه بااین ملتآزادو آزادیخواه زنده بوده وادب وشعری داشته است •

باساس این ملاحظات مثبت تاریخی بوده که من همواره در تکاپوو جستجو بودم تابه آثار ادبی باستانی این زبان دست یابم ، و آنرا از زوایای تاریکمجهو لیت بمیدان آورم •

چون همواره جوینده یابنده است ،وسعیوی صحنهٔ گیتی کمتر بی نتیجه مانده ،بنابرآن درسال ۱۳۱۸ موقعیکه در یکی از قرای کنار ارغنداو قندهار ، دریکی از حجره هایمسجد آن قریه اوراق پارینه را می پالیدم ، و کاغذ های کهنه را ورق میزدم به چارورق بسیار بد خـط پښتو بر خوردم ودر نتیجه مطالعه و زحمت چندین شب واضح شدکه اوراق مذکور

جزو کتاب مفقودی است که از طرف سلیمان ماکو بعداز (۶۱۲هـ) در ارغستان قندهاریعنی ارا کوزی تاریخی بنام تذکرة الاولیای پښتون نگارش یافته و اثر مهمی استدرادب و تاریخ رجال پښتون !

اوراق فرسودهٔ مذکور را غنیمت پنداشتم بحل و خواندن آن عثیاً الی ادبار ـ النجوم پرداختم و مشکلات آنرا حل کردم و همان بود که چهار ورق کتاب مذکورتاریکی های پرده های مبرم و متوالی را از چهرهٔ تابناك ادب پښتو برداشت و اشعار قدیمی را مانند سرود های الهامی حضرت بیت النجوم پرداختم ، و مشکلات آنرا حل کردم وجزو مهم تاریخ ادبیات پښتو رابما داد ، که حصهٔ بزرگ پښتانه شعرا ، جلداول را تشکیل میدهد .

این فوز عظیم ادبی ، که در عالم جستجو نصیب گردید زیاده تر برامید و آرزوی من افزود و شعلهٔ امل را در قلب شو قمندان و متتبعین تاریخ ادب تاب وفروغ مزیدی داد همان بود که بامید کامیابی بزرگ وکشف خوبتر ونیکوتری‌افتادم ودرسال ۱۳۲۰ شمسی موقعیکه در قندهار بودم ، سراغی کتابی را یافتم که در تاریخ‌ادب مهمترین آثار پښتو بشمار میرفت . وبرای احیای زبان ، بمنزلت‌جان شمرده میشد.اینك کتاب مذکور درنتیجه کنجاوی زیاد بدست آمد وامروز مژدهٔ کشف کتاب مذکور را بشمامید هم ، و میخواهم که در اطراف مزایاو محاسن ادبی و غنایم تاریخی که‌درین خزینهٔ باستانی نهفته ، باذوق‌مندان ادب ملی صحبت کنم وجواهر گرانبهای آنرا نثار حضور دوستداران ملیت نمایم.

این کتاب پټه خزانه«گنج مخفی» نام داردکه مرحوم محمد ابن داود خان ابن قادر خان هوتك درسال ۱۱۴۱ هـ ق به امر و خوا هش پادشاه ادیب و علم پرور شاه حسین هوتك بن مرحوم حاجی میرویس خان قاید ملی‌در شهر کهنهٔ‌قندهارنوشت، طوریکه‌خود مؤلف درخاتمه ومقدمه کتاب گوید : جدش قادر خان از مرغه به سیوری کلات واز آنجا بکو کران کوچیده ودرسال (۱۰۵۸هـ) در آنجا در گذشت، پدرش داود خان که شخص عالم وباذوق و ادیبی بود در کوکران بسال (۱۰۲۹هـ) زائیده وبا مرحوم حاجی میرویس خان در جهاد آزادی همراه بود و ذرسال (۱۱۲۰هـ) که خسروخان ازدربارصفوی با لشکر خون خوار به استیصال

آزادی خواهان قندهار بعد از قتل گرگین خان گماشته شد ، داود خان از طرف قاید ملی قندهار مرحوم حاجی میرویس خان به فراه وسیستان بحیث سپه سالار رفت، تادر آنجا قبایل افغانی را فراهم آورده و برقوای ایران تاخته ،وبعد ازین مجا هــدات ملی بسال (۱۱۳٦ ﻫ) در کو کران از جهان رفت .

محمد نویسندهٔ کتاب بعداز وفات پدربامر- پادشاه در شهر قندهار ساکن شد ، ووظیفه تحریر مجالس ادبی آن پاد شاه جوان وادیب را داشت و طوریکه خودش اشارت میکندهمواره در قصر نارنج که مقر پادشاه بود درمجالس علمی و ادبی آن پادشاه دانشمند وادب دوست شمولیت داشت ومورد الطاف مخصو ص پادشاه ورجال دربار بود . محمد روز جمعه ٦جمادی الثانی سال۱۱٤۱ ﻫ کتاب مهم و مفیدخودرا آغاز ویکسال بعد در ۲٤ شوال ۱۱٤۲ﻫ ازنگارش آن فراغ یافت و آنرا برسه خزانه بنا نهاد : خزانهٔ اول دربیان شعرای قدیم پښتو که از اوایل استقرار اسلام تاسنهٔ هزارم هجری پیش از عصر مؤلف گذشته اند خزانهٔ دوم شرح حال واشعار شعرای معاصر است که با مؤلف هم عصر ورفیق و همراه است خــزا نـهٔ سو م در شرح حال و آثارشاعرا ت پښتو است و خاتمه کتاب حاوی حال مؤلف و دود مان اوست . نسخهٔ مو جودهٔ کتاب در ۱۱۲ صفحه متوسط بخط خوانا اما ناپخته محمد عباس کاسی، در شهر کویته بسال ۱۳۰۳ ﻫ برای حاجی محمد اکبر هوتکی از نسخهٔ نقل شده که بسال ۱۲٦٥ بخط نور محمد خروتی برای سردار ادیب وشاعر ادب پرور مر حوم سردار مهردل خان مشرقی استنساخ شده بود .

مالك نسخهٔ حاضره مرحوم حاجی محمداکبرهوتك تاجر با ذوق وادیبی بود که بازبان ملی علاقهٔ خوبی داشت و شصت سال پیش از ین کتاب خانهٔ خوبی از کتب پښتو در قند هـار فـرا هــم آور ده بــود و بزبان پښتو نیك می‌نوشت چنانچه بر خی از کتب مهمهٔ آن کتب خانه را من پیش اولادوی دیده ام و همین نسخه راهم تاجر با ذوق پښتو ذریعهٔ کاتبی استنساخ کرده است .اکنون که معلومات مختصری را راجع بـــه مؤلف و مالك کتاب دادم میروم تاهو یت وچگونگی و کیفیت و کمیت اشعار و قیمت

حقیقی کتاب رااز نقطهٔ نظر تاریخ ادب‌آشکاراسازم و همان غنایم ادبی و نفایس آثار زبان ملی کــه درین گنجینهٔ شاهــوار نهفته بمیان‌آورم :

محاسن این کتاب نایاب و قیمت دار رامیتوان در مواد ذیل خــلاصه کرد :

۱ـ بسی از شعرای زبان ملی را بما معرفی‌میکند که پس از سال صدم هجری تا عصر مؤلف در اوقات وسنین‌مختلف زیسته واشعارگرانبهایی را درین زبان بیادگار گذاشته انـد که از آن عصر ها اگر یك جملهٔ یا مصراعی بدست می‌آید هم غنیمت بود تا چه رسدبه قصاید غرا و اشعار و قطعات گرانبها .

۲ـ خود کتاب نمونهٔ بهترین و شیرینترین نثر زبان است که‌بعداز تذکرهٔ سلیمان‌ماکو مهمترین کتب منثور پښتو است و سبك نثر نگاری مؤلف بس متین وسخت پسندیده است .

۳ـ بسی از الفاظ و کلمات قدیمهٔ زبان ملی‌را حفظ داشته که از مواد بس غنیمت زبان است و اکنون مابه آن کلمات احتیاج شدیدی‌داریم و این کلمات را در کتب دیــــگر یافته نمی‌توانیم ودر محاوره هم اکنون ازتداول‌افتاده ولی استعمال آن در کلام اساتیدقدیم دلالت دارد برینکه زبان در عصور سابق نسبت به لاحق وسعتی داشته و غلبه السنهٔ دیگر بسی از مواد آنرا از بین برده است.

مثلا برای اوقات مانند نماز پیشین و نمازدیگر و نماز شام و نماز خفتن اکنون نام‌های موضوعی نداریم .

صور مغفن این کلمات ما پښین ، مازدیگر، مابنام ، ما خستن مستعمل است ولی میدانیم که زبان پښتو این اسمارا از فارسی گرفته ودر قالب خود مسبوك ساخته است و این‌از وقتی است که زبان پارسی غلبه یافته و زبان‌دربار ودیوان و ادب و چیز نویسی شده است :

از تاریخ بیهقی که کلمات مر کبه نمازپیشن و نماز دیگر در آن آمده پدید می آید که این کلمات عین از عصر آل‌سبکتگین زنـدـگانی داشت واز همان وقت ها داخل زبان ماو بعداز آن بمرور د هور مغفن گردید .

ولی درین کتاب برای همین اوقات نامهای موضوع غیر مرکبی آمده که نهایت غنمیت است برمل پیشین و لرمل دیگر و تر ملشام است ·

کذالك بسی از کلمات و لغاتی دارد که اکنون مرده واز استعمال افتاده مثلا جگړ ن عسکر ، ژوبلو ر لشکر مهاجم ، خاتیځ مشرق لوید یځ مغرب ·

وبسی از کلمات قدیم آریایی های باستانی درلف اشعار و سرود های قدیم این کتاب پیچیده که میتوان با ستنا د موارد استعمال اینگونه کلمات با حالت و قدامت پښتو حکم کرد .

مثلا درین کتاب ښکارندوی ابن احمد کوتوال فیروز کوه در مدح محمد سام غوری نسبت به فتو حات و سفر بریهای وی در هند قصیدهٔ غرایی دارد که دریك بیت آن چندی بمعنی شاعر واشلوك بمعنی شعر و نظم آمده ·

وقتیکه مادراطراف این‌دوکلمه تحقیق میکنیم دیده میشود که این کلمه ها در آریایی های هندی هم صورت اسمیت علمی وادبی یافته بود چون آریایی ها از کو هسار وطن ما به میادین سر سبز پنجاب و هند رفتند بنابران بطور حتم گفته میتوانیم که کلمات مذکور از- ینجا به آنجا رفته واز هند به اینجا نیامده است ·

علامه ابوریحان البیرونی که محقق و نقاد بزرگی است و یکهزار سال پیشتر بسی از غنایم احوال آریایی های هندی رادر کتاب الهند فراهم آورده‌ودر آن کتاب باب‌سیزدهم رابه بیان وشرح کتاب شعرو نحو هندی هااختصاص داده و معلومات جامع و مفیدی‌میدهد در آنجا شرحی از علم نظم سازی وشعر گویی‌هندی ها یعنی چند دارد ·

وبسی‌از موجدین‌و مؤلفین آن‌علم را نشان میدهد واوز ان وافا عیل اشعار آریایی ها ی هندی را با اصول وضوابط آن علم مفصلامی انگارد واشلوك را اساس سرود هــــا ی کتابی میداند ·

در صورتیکه چهند علم نظم وشاعری‌باشدچندی بلاشبهه شاعر وناظم است واین کلمه است که در پښتو عمرادبی آن باستنادا‌ین‌قصیده چندی بلا شبهه شاعر و ناظم است‌واین‌کلمه

۶۹

مابه بسی از جوا هر زواهر زبان مشحون و مملو است مثلا بولله (قصیده) دریغ (منبر) نمزدك (مسجد) بودتون (بتخانه) رپی (بیرق) ځنهوق (افق) گروه (دین وکیش) ورځلوی (قیامت) سما (انصاف) تمیکنه (عدل) وغیره که شرح آن از حوصله این گفتار مختصر بیرون است •

٤ـ شرحی از دورهٔ بسیار مهم تاریخ وطن یعنی غوریها دارد واز اجداد سلاطین غورو آل شنسب معلومات خوبی بما میدهد که در تواریخ دیگر نیامده واگر آمده پهلو های ناقص آنرا تکمیل میکند •

٥ـ این کتاب ثابت میسازد که زبان اجداد غوریها پښتو واین زبان از عصر پیشتر از غزنوی هاهم زبان ادب بود •

٦ـ سلاطین لودیهٔ ملتان و قسمت شمال غربی هند مانند شیخ حمیدو نصرو داودوغیره که مؤرخین متأخر آنها راافغان شمرده اندو برخی از مد ققین تاریخ از افغانیت آنها انکار کرده و عرب انگاشته اند این کتاب ثابت میسازد که سلاطین مذکور که بعداز ۳۵۰ ھ تاعصر سلطان محمود حکمرانی داشته افغان وپښتو زبان بوده اندواشعار دونفر شان درین کتاب باوثق روایات ضبط است •

۷ـ بسی از مهمات نکات تاریخی دورهٔ هو تکی را که بر ما مکشوف نبود واضح میسازد اوضاع درباورجال معروف آن دوره‌را معرفی میکند •

راجع به شرح حال وحیات قاید نامـــورملی حاجی میرو یس خان معلومات دلچسپی دارد تاریخ تولد ووفات اقدامات آزادی خواهانه آن را دمرد نامور ملی را که تاکنون بصورت قطع ویقین در دست ما نبود یك یك نشان میدهد و ازینرو تفاصیل یك دور مهمهٔ تاریخ وطن رابما می‌آموزاند و بسا از شکوك تاریخی رازایل میسازد وبرای کسانیکه تاریخ آندوره‌را خواهند نوشت یگانه سند قوی و محکمی است که زوایای تاریك را روشن میکند •

۸ـ مؤلف محقق ما عادت دارد که هیچ سخن را بدون حواله و روایت و عنعنه قوی نمی ـ نویسد یا ماخذ راوی را نشان میدهد واین هم سنت اساتید است که کتب وآثار باقیهٔ شان از نقطهٔ نظر روایت خیلی قوی است مؤلف بسی از معلومات خود را از پدرش که شخص

فاضل،ادیب وسپه سالار دلاوری بود روایت‌میکند برخی از معلومات وی موقوف برسما و بهرهٔ هم ما حصل مطالعات است که پــدرمرحومش داشت و هم بسی از کتب زیـاد را خود مؤلف دیده واز آن نقل کرده است.

بنابر آن گنجینهٔ اش از نقطهٔ نظر اینکه بسی از کتب و مؤلفین گمنام وطن را بمانشان میدهد خیلی ها گرا نبها وپر قیمت است .درین کتاب بسی از مؤلفین وطن‌و کتب و آثار نافعهٔ شان ذکر شده که در کتب تاریخ ادب‌وکتاب شناسی های قدیم و جدید نامی ازآن نیست مثلا :

تاریخ سوری محمد ابن علی البستی.

دخدای مینه شیخ متی متولد ۶۲۳ هجری، **اعلام‌اللودعی فی‌اخبار اللودی شمیخ‌احمدبن** سعید اللودی تألیف سال ۶۸۶ هجری .

کلید کامرانی کامران‌خان از سلسلهٔ اجداد‌بزرگ احمد شاه بابا که بسال ۱۰۳۸ هجری در شهر صفای قندهار نوشته شده .

لرغونی پښتانه شیخ کته متی زی که کتاب تاریخ سوری رادر بالشتان یافته و آثار نافعی از آن کتاب برداشته است‌ویگانه منبع‌معلومات مؤلف است در قسمت اشعار قدما. دسالو وږمه تالیف ابو محمد هاشم ابــن زیدا لسروانی البستی متوفی (۲۹۷ هجری) که کتابی بود در شرح فصاحت اشعار عرب .

بستان اولالیا شیخ بستان بړیخ که بسال۹۹۸ هجری دربنورا وك قندهار نو شته شده .

مخزن افغانی خواجه نعمت الله نوری هروی تالیف (۱۰۱۸ه) بیاض محمد رسول هوتك قـلا .

غربنت نامهٔدوست‌محمدکاکر که‌بسال۹۲۹هجری‌نظم شده تحفهٔ صالح الله یار الکوزی تالیف حدود سنه (۹۰۰هجری).

دیوان اشعار محمد یونس خان موسی خیل .

حدیقه ختك عبدالقادر خان ختك فرزندخوشحال خان ، افضل الطایق ، شیخ الاسلام

هوتکی در اصفهان ملا پیرمحمد میاجی القرایض فی ردالر وافض از شیخ الاسلام مو ص و ف

دیوان الله یار افریدی .

قصص العا شقین صدر دوران بابو جان بابی که بسال (۱۱۲۹ه) نظم شده .

محمود نامه یا شهنامهٔ محمودی شامل شرح حرکت حاجی میرویس خان در قندهار وآزادی آن از سلطهٔ اجانب .و فتوحات شهریارمحمودهوتك در ایران که بعداز سال ۱۱۳۷ ه ریدی خان مهمند قندهاری نظم کرده و هزار طلااز حضور شاه حسین سله یافته .

روضهٔ ربانی ملا محمد فاضل بریڅ .

محاسن الصلواة محمد عادل بریڅ

دیوان اشعار محمد ایاز نیازی .

تحفهٔ واعظ ملا محمد حافظ بار کزی .

دیوان اشعار نصر اندر.

نافع مسلمین ملا نور محمد غلجی استاددودمان میرویس خان ، ارشاد الفقرأ تألیف میرمن نیکبخته که بسال (۹۶۹ه) نگاشته شده بوستان پښتو که شاعر ه موحومه زرغونه بنت دین محمد کاکر بسال ۹۰۳ه په پښتو نظم کرده .

دیوان رابعه که در حوالی (۹۱۵ه) حیات داشت. این بود ذکر مختصر کتبی که تا کنون بما معلوم نبوده وبه مرور زمان ازبین رفته ونا پدید شده است .

علاوه بر آن کتب ودواوینی را ذکر کرده که اکنون بدست میاید و معمول ومتداول است.

۹ـ چندین نفر شهر یاران ووزرا ء وسپه سالاران شاعر و ادیب و عالم و ادب پروری رابما نشان میدهد و ثابت میسازد کـــه اجـداد مـا تنها متکی به شمشیر نبود ند علم وادب هم داشتند ؛

۱۰ـ در قسمت شاعرات بمامی فهماند :که نسا افغانی همواره دارای علم بودند ودر ادب پښتو بهرهٔ مهمی دارند ، و هم بدیع ترین اشعار پښتو را بما گذاشته اند که از نقطه نظر علم وادب وفکر بلند ، خیلی دلچسپ بوده و از غنایم آثارادبی ماست .

این بود شرح مختصر ونمودار کوتاه محاسن ومزایای کتاب که درده ماده خلاصه شد.

اکنون نمونه های خلص از اشعار رهرسه قسمت کتاب با ترجمه آن معروض میافتد. یعنی از هر خزانه یك رشته در گرانبها بر۔داشته ونموده میشود .

خزانهٔ اول

قسمت متقد مین

نخستین شاعر یکه از حیث قدامت عصر در گنجینهٔ اول کتاب دیده میشود ، جهان پهلوان امیر کرور ابن امیر پولاد سوری غوری‌است که مؤلف کتاب شرح حال واشعار وی‌را از «لرغونی پښتانه» شیخ کته گرفته و شیخ‌هم از تاریخ سوری نقل کرده است و گوید:

که امیر کرور بسال ۱۳۹ ھ در «منديش»غور امیر شد ، وقلاع غورو باالشتان و خیسار وتمران وبر کوشك را ضبط کردو به تن تنها با صد نفر جنگاور میجنگید بنابر آن وی‌را کرور میگفتند که در پښتو معنی سخت ومحکم دارد و در زمین داور قصری داشت که عیناً مثل قصرمند یش بودو در تاریخ سوری می‌آورند ، که این دودمان قرن هادر غـــور وبالشان وبست حکمرانی داشت و از اولاد سهاك اند :

شیخ کته به نقل از تاریخ سوری وفات امیر کرور رادر جنگ های پوشنج بسال۱٥٤ نوشته که بعداز وی امیر ناصر پسرش غورو سور و بست و زمینداور را در ضبط در آورد.

طوریکه مؤرخ معروف دورهٔ غوری منهاج السراج الجوزجانی هم باستنا د او می‌نویسد: «امیر فولاد غوری یکی از فرزندان ملك شنسب بن خرنـك بود و اطراف جبال غور در تصرف او بودند و نام پدران خود را احیاء کرد ،چون صاحب الدعوة العباسیه ابومسلم‌مروزی خـروج کـرد ، و امرای بنی امیه را از ممالك خراسان از عاج و اخراج کرد . امیر فولاد حشم غور را بمدد ابومسلم برد ، ودر تصرف آل عباس واهل بیت آثار بسیار نمودو مدت ها عمارت مندیش و فرما ندهی بلاد جبال غور مصاف بدو بود ، در گذشت او امـارت بفرزندان برادر او بماند ، بعد از آن احوال ایشان معلوم نشد تا عهد امیربنجی‌نهاران...»

ازین روایت منهاج السراج برمی‌آید ،که امیر پولاد ودود ما نش در غور حکمرانی و شهرتی داشتند اینکه منهاج السراج درطبقات ذکری‌از پسر ش امیرکرور ندارد ، ظاهر است که بوی معلوم نبوده ، چون حین نگارش کتاب از غور دور افتاده بود ، و خودش هم درین

73

باره ذکری و عذری کرده ، بنابر آن نتوانسته بود که شرحی از اولاد امیر پولاد بدستآورد واز همین سبب است که یك دوره را بعدازامیر پولاد مسکوت آنها گذاشته ، و بعد ازآن بشرح حال امیر بنجی نهاران واولادش پرداخته است •

درینکه شاهان غور از اولاد ضحاك اند، منهاج السراج واغلب مؤرخین دیگر متفق اند مؤلف ماهم این علم را «سهاك» نوشته ، و مامیدانیم که سهاك در اقوام افغانی تاکنون نام قومی است‌که‌در حدود اجرستان تاریخی‌سکونت دارند ،وهم در اسمای اعلام ورجال افغانی سهك را زیاد ترمی یابیم ، سهاکزی‌اکنون اسحق زی شده‌وخرابه های شهر سهاك هم نزدیك بامیان تاکنون بر تاریخی بودن این علم دلالت دارد ، ودر ازمنهٔ قبل از اسلام قوم ساکاو سها کاکه پسا نتر سکستان و سجستان و سیستان از ان کلمه‌زائیده، موجود بود، پس بدون تردیدو شبهت همهٔ این کلمات‌را بیك ریشه و منبع رجعت داده میتوانیم •

واین موضوع در تاریخ وطن شرح مفصلی‌لازم دارد ، که کنفرانس علیحده را ایجاب میکند ، بنابر آن اکنون از تفصیل آن صرف نظر میشود ، تا از موضوع اصلی دور نرفته باشم •

واینکه امیر کروړ پسر امیر پولاد در دعوت‌عباسی بطرفداری سفاح وابو مسلم خراسانی شرکت داشت ، این کتاب چنین مینویسد :که امیر پولاد در همان دعوت دستی داشت که سفاح بابنی امیه میجنگیدو ابومسلم مدد‌ـگاروی بود ، در تاریخ سوری محمدابن علی البستی چنین نبشته: که‌در خلال دعوت عباسی‌که‌امیر کروړ فتو حات زیادی کرد ، این‌ابیات که آنرا و یاړنه یعنی(رجز و فخریه و حماسه)گویند سرود ، که مؤلف ما از شیخ کتــه و او از تاریخ سوری نقل کرده •

حماسهٔ امیر کروړ جهان پهلوان

زه‌یم زمری پردی نړی له ماتل نسته — په هندو سندو پر تخار پر کابل نسته

بل په زابل نسته — له ما اتل نسته

74

من شیرم و پهلوانتری ازمن‌در هند وسندو تخار وکابل وزابل نیست

غشی دمن می‌ځی‌بریښناپر میر ښمنو باندی په ژوبله یونم‌یرغالم پر تښتید ونو باندی

په ماتیدو نو باندی له ما اتل نسته

تیرهای عزم من‌مانند برق بر دشمنان‌میگذرد به‌پیکار میروم ،وبر گریز ندگان و شکست خورد گان مردانه میتازم

* * *

زما دېریو پر خول تاو یږی هسك په نمنځ وپه ویاړ

د آس له‌سوو می مځکه ریږدی غرونه کاندم لتاړ

کړم ایواد ونه او چاړ له ما اتل نسته

فلك بدوران خود فتوحات من باکمال افتخارونیایش میچرخد،از سم اسپ‌من‌زمین میلرزد، وکوهامی غلطد ،و مملکت ها زیر وزبرمیگردد.

* * *

زماد توری تر شپول‌لاندی دی هرات وجروم غرج وبامیان وتخار بولی نوم‌زماپه اودوم

زه پیژندویم په روم له ما اتل نسته

هرات وجروم راهالهٔ شمشیر من فرا گرفته،وغرج وبامیان وتخار نام مرابه نیایش وسپاس میبرند ، در روم شناسا و نا مورم

* * *

پر مرو زما غشی ورای دښن را ښخه دهریو الرو د په ښنه تښتی پلن راښخه

رږی زړن را ښخه له ما اتل نسته

تیرهای من برمرو میریز د ، ودشمن ازمن‌میترسد ، بر کنار های هر یوالرودمی تازم وپیادگان از پیش من میگریزند ، دلاوران از ترس من می‌لرزند .

* * *

دزرنج سوبه‌می دتودی په مځسورو کړه په‌باداری می‌لوړ اوی دکول دسورو وکړه

سترمی له تر بورو کړه له ما اتل نسته

بهخون ریزیشمشیر برانزرنج را فتح کردم‌وبه باداری دودمان سور را ارتقا دادم .

**خپلو وګړولره لور پیروز ینه کـــوم		دوی په ډاډینه ښه بامم یی روزنه کوم**

**تل یی ودنه کوم		له ما اتل نسته**

بر رعایای خود مهر والطاف دارم، وبا اطمینان آنها را تربیه و پرورش میدهم .

* * *

**پرلو یوغرومیوینادرومی نه‌په‌څنډوپه تال		نړیزماده نومی بولی‌پر دریځستا یوال**

**په ورځو شپو میاشتو کال		له ما اتل نسته**

حکم من بر کوه های بلند بدون تعطیل‌جاری‌است دنیا از آن من است ، و نام مرا در روز هاو شب ها و ماه ها و سال ها برمنابر می‌ستا یند .

* * *

این بود ترانه حماسی امیر کرور جهان‌پهلوان که نمونه مهمی‌است از اشعار قیمتدار قدما واز حیث وزن وبحر و عروض هم ملی‌خالص است ، واحساسات حماست ورجز ملی در آن نهفته ودر تمام این شعر یك کلمه ازز‌بانهای اجنبی دیده نمی شود و کلمات قدیم زبان را مانندا‌تل به‌معنی‌نابغه‌وپهلوان،میرخمن دشمن، یونم ویر عالم یعنی سفر میکنم ، ومیتازم . هسك بمعنی آسمان ، نمنځ بمعنی‌عبادت وستایش وپلن وزړن بمعنی پیاده و دلاور ولور بمعنی مهر ومرحمت وبامل بمعنی تربیه و پرورش ،ودریځ‌بمعنی منبر وستایوال بمعنی ستاینده ضبط و حفظ کرده است واین‌شعر از نقطه استحکام‌بنیت و فصاحت مزایایی داردکه در ینجا نمی گنجد .

من که در بند دوم این شعر حماسی آمده غالباً همان من است که تاکنون هم در السنه آریایی هند بمعنی‌دل‌است و طوریکه ابوریحان‌البیرونی در کتاب الهند نگاشته ، چون آریایی هند محل و مرکز اراده را دل می‌پنداشتند ، بنابران عزم واراده راهم (من) میگفتند وایـن کلمه در پښتو ی قدیم هم جای داشته‌و ازآثار باقیهٔ آریایی ها ی قدیم یکی از منابع تاریخ است ، بنابر آن این موضوع خوب‌مثبت میگردد ، دیگر از شعرای بسیار قدیم پښتو که دراین کتاب از آن ذکر رفته زبدة‌الفصحاء ابو محمد هاشم ابن زیدالسروانی البستی است که مؤلف ما بـــــــــه حوالهٔ لرغونی پښتانه شرح حال وی را

76

نگاشته وگوید : ابو محمد هاشم در سروان هلمند بسال ۲۲۳ ه متولد ودربست از علماء وفصحا درس خوانده . وبعراق رفت و سالها از این خلاد مشهور بابی العینا دربغداد سماع کرد بسال ۲۹۴ ه پس آمد وسه سال بعدتر دربست از جهان رفت ، ابو محمد به عربی وپارسی و پښتو شعرمیگفت ، وقتیکه ابن‌خلاد کورشد ، وی خدمت استاد همی کرد و اشعار شیرین را در ادب عرب ازوی می شنید وبسی از اشعار استاد خودرا به پښتو ترجمه ونظم کرده ، ابن خلاد که شخص ظریف و ادیبی بود دریك شعر در هم را ستود ، و ابو محمد آن شعر را به پښتو چنین ترجمه کرد :

ژبو ر و لـه و رځی وینا یـی اروی — دخاوند په لاس کی زر او در همو نه
ژبو رو له ورځـی وینا یـــی اروی — ددرهم خاوند ان تل‌وی‌په‌ویاړونه
که در هم‌یی ځینی ورك سوسی نتلـی — پرنړی یی په خړو پیژ ندو نـــه
که بهای سونی وبو لی خلك وایـــی — داوینا ده رښتیا نیه له‌ریښتونه
که بی وزلی وو ایی رښتا خبـــره — نور و وایی دا خو سو نی دی تیر ونه
هودر هم ښندی هر چاله لویه برخــه — د درهم دخاوند هر ځای پر تمو نـــه
در هم ژبه ده که څوك ژ بو ر کیـږی — ده‌وسله که څوك‌په کاندی‌قتالونه

نقل کنند که ابو محمد بزبان پښتو کتابی‌رادر بیان فصاحت و بلاغت اشعار عرب نوشت که دسالو و ږمه (نیم ریگستان) نام داشت.طوریکه یاقوت در جلد هفتم صفحه ٦١ معجم الادبأمی‌نگارد : «محمدابن القاسم وقیل ابن‌خلاد المعروف بابی العینأالا خباری الادیب الشاعر کان فصیحاً بلیغاًمن ظرفاء العالم آیه‌فی‌الذکر کاء واللسن و سرعة الجواب،»
کذا یاقوت تو لد وی‌را ۱۹۱ه دراهوازووفاتش‌را ۲۸۳ ه نگاشته ،وخوشبختانه همان‌شعریکه شاگردش به پښتو ترجمه نموده ، یاقوت‌هم آن را ضبط کرده‌است. برای اینکه‌حاضرین محترم ازهویت اصل شعر هم واقف شوند، بی مورد نیست که قرائت کنم :

مـــن‌کان یملك در هـــمین تعلمت — شفــتاه النـــواع الکـــلام فـــقالا
وتقدم الفصحاً فاستمعو الـــــه — ورأیتـــه بیـــن الـــوری مختالا
لولا درا همـــه التی فـــی کیسه — لـــر ایته شر ا لـــبر یـــة حـــالا

۷۷

ان الغنی اذا تکلم کا ذ بـــــاً قالـــو اصد قـــت و ما نطقت محالا
واذالفقیر اصاب قـــا لـــو ا لم تصب وکذبت یا هـــذا وقلت فعـــالا لا
فهی اللسان لمن اراد فعـــا لا وهـــی السلاح لمر اراد قتـــا لا

دیگر از شعری‌قدیم امیر الفصحأ شیخ‌رضی‌لودی است : که مؤلف مارا جع به‌وی چنین نوشته : «کامران خان ابن سدو خان بسال۱۰۳۸ در شهر صفا کتابی نوشت بنام کلید کامرانی ، ودرین کتاب از تاریخ اعلام‌الوذوعی‌فی التاریخ‌اللودی‌که شیخ‌احمدابن سعیداللودی درسال ٦٨٦ ﻫ نوشته‌بود چنین‌نقل میکند : که‌شیخ رضی لودی برادرزادهٔ‌شیخ‌حمیدلودی‌بود.

وقتیکه شیخ حمیددرملتان بر تخت سلطنت‌نشست برادر زادهٔ خودرا به سوی‌پښتونخـوا فرستاد تا مردم آن کوهسار را به دین اسلام‌دعوت کند ، شیخ رضی مدت دوسال در کوه کسی (یعنی سلیمان) بود ، مردمی زیادی‌را مسلمان ساخت چنین نقل کنند که نصر پسر شیخ حمید در ملتان با رسولان ملاحده نشست ، و عقاید فرقهٔ اسماعیلی‌والحادرا از آنها آموخت، وبه عقاید شان گردید ، وقتیکه‌شیخ حمید از جهان رفت نصر بجایش نشست وبه تیرویج الحـاد کوشید و قرامطه راطلبیدشیخ رضی که مسلمان پاکیزه بود ،به بچهٔ کاکایش چنین قطعه شعر نوشت :

دالحا د پـه لوردی تر بلـل گروه دی زمونږ وکـــوراوه
مونږ روڼلی په زیا رنـــه تا پـــه تـــورو تـــو را و ه
لرغون ولـی گـرو هیدلـــی چـی دی گـــو ښی اړا وه
هغه گـروه دی اوس اړه کړ چـــی پلر ودی رڼـــا وه
لـودی ستاپه نامه سپك سو که هر خـــو مو درنـــا وه
نصره نه مویی له کهالـــه لودی نه یـــی پـــه کـاوه
زمونږ رغاده ستاله گروهه د و ر ځلـــوی پـــه ر غاوه

یعنی : به‌الحاد گرائیدی ، و نقش‌کیش‌مارازدودی ، مابه زحمت و کوشش روشن ساخته بودیم ، ولی تو آنرا سیاه کردی ، اول‌چراقبول کردی ، که پسانتر ملحد میشدی ؟ دینی که پدر انت روشن کردند ، به دین‌دیگر تبدیل ، و لودی بنام تو پست شد ، ای

۲۷۸

نصر از دود مان ما نیستی ، وافعال تو مانندلودی ها نیست ، ما بروز قیامت از تو تبرا میجوییم !

نصر جواب شیخ رضی را چنین داد :

دالحاد پـه تور تـورن سوم — زه لرغون خو ملحد نه یـم
زما دښنه هسی تور اګړی — که ملحدیم ددښنه یـم
له اسلامه نه تـر پلمـه — تور انو څخه په تر پله یم
ګروه‌می هغه لر غونـی دی — اوس هم ګروړپه لر غونه یم
داسلام پـه هسك به ځـلم — وتـو را نـو ته تـیاره یـم
دلـو دی ز وی سنتـی یـم — دحمید له لوړ کهاله یـم
تورانی دښن چی وایـی — زه له ګروهه په اړه یـم
دایی تو تا سی درو هـوی — زه مؤمن ستاسی په تله یم
د ښنـو و یـنا وی بـغـزه — زه لـو د ی یـمه څـو زه یم

به الحاد مرا افترا کردند ، حال آنکه ازابتدا ملحد نبوده‌ام، دشمنان من چنین تهمت میکنند ، اگر ملحدم ، برای دشمنانم ، ازاسلام روی گردان نیستم ، از مفتری هـا میگریزم آئین من همان آئینی قدیم است همواره بر سمای اسلام خواهم تافت فرزند سنتی لودی واز دودمان بزرگ حمیدم ،آنچه دشمنان مفتری من‌میگویندکه از دین برگشته‌ام محض افـترا ست ،وشمارا میفریبند ،مؤمن کیش شمایم ، سخنان و مفتر یات دشمنان را مشنوید ، من لودی ام تاکه زنده‌ام .

این بودکلام دو نفر از دودمان معروف پاد شاهان لودی کـه در عصرالپتـگیـن و سبکتگین در حدود ۳۵۱ تـا ۳۹۰ه در ملتان‌و حصص غربی هند حکمداری داشتند ، ناگفته نماند که مور خین محقق اسلامی مانند ابن‌ثیروابن خلدون و دیگرا نوقتیکه جنگهای سلطان محمود را باین خاندان ذکر میکنند ، به ملیت‌ونسبت این دودمان اشارتی نکرده اند، حتی خود عبدالحی بن ضحاك گردیزی که زین‌الاخبار رادر حدود سال ٤٤٠ ودر غزنه نوشت، غیرازاینکه داود بن نصر را قرمطی بگوید ، بشرح قومیت و نژادوی نپرداخت ، ودر شرح سلطنت محمود نوشت :

۷۹

« چون سنهٔ احدی ورا بعمائه اندرامد ، از غزنین قصد ملتان کردو آنجا رفت، وباقی که از ولایت ملتان مانده بود بتمامی بگرفت،وقرامطه که آنجا بودند بیشتر از ایشان بگرفت وبعضی‌رابکشت‌وبعضی رادست ببریدندونکال کرد وبعضی رابه قلعها باز داشت، تا همه اندر آن جا یها بمردند ، واندرین سال‌داؤد بن نصر را بگرفت وبغزنین آورد ، واز آنجا به قلعهٔ غورك فرستاد (تاکنون بهمین‌نام غرب شمالی قندهار بفاصله ۳۰ میل واقع است) و تا مرگ او اندران قلعه بود . »

ابن اثیر وابن خلدون گویند : که سلطان‌محمود در ۳۹۶ بـه ملتان حمله بـرد ، و ابـو الفتوح را بـه الزام الحاد برانداخت .ابوالفتوح داؤد پسر همین نصر است کـه بقول کتاب ماو تمام مورخین دیگر فرزند شیخ‌حمید بود .

ولی برخی از مدققین جدید که در تاریخ‌به مسانید قدیمه اتکا دارند مسأله افغانیت این دودمان را جعلی محض پنداشت ، وبرای‌علامه سید سلیمان‌ندوی مورخ دانشمندمعاصر هند که در تاریخ تعلقات هندو عرب صفحهٔ ۳۲۸ نوشته اینها نسلا عرب واز اولاد همان جلم بن شیبان حکمران عربی نژاد سند اند.

علامهٔ موصوف گوید: که داستان افغا نیت‌این دود مان را محمد قاسم فرشته نمی دانم از کجا تراشید ؟ وبالاتر از فرشته سندی ندارد ، ولی اکنون از تفصیل این کتاب بخوبی ثابت میگردد ، که این دودمان نسلا پښتون‌ولودی ، وهم پښتو زبان بودند ، و اشعارشان را هم همین کتاب بدست ما داد .

سندیکه مؤلف کتاب در نقل این شرح حال‌ذکر کرده ، هم محکوم بنظر می‌آید زیرا کلید کامرانی را خود مؤلف دیده بود ، و اخبارالّلودی را مؤلف‌کلید کامرانی‌با وضاحت تمام نشان داده ، مؤلف وتاریخ نگارش آ نراهـم ناگفته نمانده است وبعد عصر وزمان‌هم بیـن غزنویها و مؤلف اخبار اللودی ، زیاده‌ازیکنیم‌قرن نیست ، و بهر صورت این روایت‌محکمتر بنظرمی‌آید ، ودر افغانیت سلاطین لودیهٔ ملتان‌شبهتی نمی ماند .

دیگر از شعرای قدیم پښتو که دریـن‌کتاب ذکر رفته ، اجداد بزرگوار خر ښبون بن سړبن وشیخ اسماعیل بن بیټ نیکه است‌که سلیمان ما کوهم در تذکره خویش اشعار اسماعیل و پدرش حضرت بیټ نیکه را ضبط‌کرده .

درین کتاب گوید : که اینها در دامنهای(کسی غر) وگاهی هم در غوږه مرغه وکوه غنډان که به جنوب شرق کلات موجوده واقع‌است می زیستند ، و خرښبون در مرغه بسال (٤١١هـ)از جهان رفت ، وقتی خرښبون به‌سفر میرفت ،دوست‌گرامی ووفادارش اسماعیل (بچهٔ کاکای وی) درفراق او این نغمه ها راسرود ، که اشعار خالص پښتو و بوزن و لهجهٔ قح ملی است :

که یون یون دی ـ مخکی بیلتون دی | له کسی غره څخه ـ ځی خر ښبون دی
که وروره و روره ـ خر ښبون وروره! | ته چی بیلتون کړی ـ زماویی ته گوره
چی ځی مر غی له ـ توری‌کر غی له | همزولی پاته ـ ځی څه برغی له ؟
دخدای دپاره ـ خــر ښبون یاره | چی هیر مو نکړی ـ زموږ کهو ل واړه
زړه می رپیږی ـ یـــار می بیلیږی | بیلتون یی اوردی ـ ځان په سوځیږی

ترجمه

وقت وقت سفر است ، و فراق پیشروی‌ماست ، خرښبون از کوه کسی رخت می بندد، ای‌برادرم وبرادرم‌خرښبون!در آوان‌اند وهناك‌فراق ،آلام مرافرا موش مکن به مرغه میروی به آن سر زمین خشك و سوزان ؟ ما را به‌که میمانی ؟ عزیزم خر ښبون ! برای‌خدا! تمام دودمان مارا فراموش مکن ، دلم می تپد‌جدا میشود ، به آتش فراق وی میسوزم ·

جواب خرښبون در شعر خلوریځ (مربع)

بیلتانه ناره می وسوه په کور باندی | نه پوهیږم چی‌به‌څه وی‌پیښ‌په‌وږاندی
له خپلوانو به بیلیږم په سرو سترگو | دواړه سترگی می په وینو دی ژړاندی

* * *

اسماعلیه!ستانارومی زړگی‌سری کی | بیلتانه خر ښبون بیا له تا پردی کی
نه‌هیر یږی که بیانه‌ستایادی کی | په چړو دو یربه‌پری سی‌دزړه مراندی

* * *

ځمه ځمه چی اوږ دیون می‌دی ومخ ته | دیانه ځوری به اچوم و ترخ تـــه
ستاسی یادبه می وی‌بس‌دزړه وسخ‌ته | که دامځکه غرونه ټول‌سی‌لاندی باندی

ترجمه

نفیر فراق بگوش میرسد ،نمی دانم چه واقع خواهد شد ؟ با چشمان خون پالا از دوستانم جدا خواهم فتاد ، و سرشك خونین از دوچشم خواهم افشاند •

ای اسماعیل !ناله وفریاد تودلم را شکافت وفراق مرا از حضورت دورانداخت فراموش نمیشوی ، اگر یاد تو به داد دلم نرسد ،همواره به خنجر های اندوه مجروح‌خواهدبود. میروم ، میروم ••• سفر طولانی پیش روی است ، زاد سفر به پهلو خواهم بست •ویاد تو همواره مایهٔ خویش و کا مرانی دل من خواهد بود ••••ولو این زمین وکوهسارزیرو زبر شود از یاد نخواهی رفت •

درین اشعار دل انگیز احساسات پاك محبت خاندانی و دوستی بنظر می‌آید،وبما واضح میسازد، که اسلاف واجداد ما چگونه یکدیگر را تامرتبه عشق دوست داشتند وبه محبت ودوستداری یکدیگر اشعار آبدار میسر ودند ،واین گونه سرودهای‌بی آلایش و پاکیزه از خصایض دودمان دوستی آریایی هـــای‌قدیم است ، که در اشعار الهامی حضرت بیټ نیکه نیز بنظر می‌آید ، در آنجا که گوید:

دلتـــه دی دغـــرو لمـــنـی زموږ کړ دی دی پکی پلنـــــی
داو ګـړی ډیر ګړی خدا یه لویه خـــدایه ، لو یه خـدایه

طوریکه گوستاو لو بون در تمدن هندمی‌نویسد ، آریایی های قدیم دود مان خود را خیلی مقدس ومرکز تمام نعم وسعادت هـا می‌د انستند ، وازاین یك فقره ریگوید همچنین احساسات پاکیز ه تر اوش میکند : «خداوندمالك الملك ، و بخشا ینده حیات است وی خاندا نهای شریف نجیب بمردم میدهد» •

واز همهٔ این مباحث واضح میشود ، که این‌اشعار اجداد بزرگوار نماینده روح باستانی آنها بوده واصالــت و نـجـابـت در کلمات‌آن مضمر و ملفوف است •

• • •

دیگر از گویندگان مقتدر و شعر ای قصیده‌سرای پښتو شیخ اسعد سوری است که مؤلف ماشرح حال وی رااز‌لرغونی‌پښتانه‌گرفته و همین کتاب هم به تاریخ سوری سالف ـ

32

الذکر حواله میدهد ، و گوید که شیخ اسعد بسال ٤۲٥ھ در بغنین (شهر تاریخی داورکه تاکنون هم بغنی گویند) وفات یافت ، ووی بدوران پاد شاهی سور یهای غور مقام محترمی داشت ووقتیکه سلطان محمود به غور تاخت امیر محمد سوری رادر آهنگران (یکی از قلاع تاریخی و مشهور غـــور) محصور داشت ، چون بعداز تسلیم شدن آن امیر نامور را محبوس بغزنه فرستاد و در راه از جهان رفت شیخ اسعد که دوست امیر محمد بود ،قصیده دررثای وی سرود. داستان جنگ محمود در غور، وگرفتن امیرمحمد سوری دربین مؤرخین مشهور است .

منهاج السراج الجوز جانی شرح آنرا در طبقات ناصری مفصلا می نویسد که محمد بعدازمحاصره طویل به محمود تسلیم شد ، ولی محمود وی را بقید انداخت و بغزنه فرستاد و در راه وقتیکه بموضع (گیلان یاکیدن) رسید از غیرت حبس جان داد . عنصری هم دریك قصیده مدحیهٔ سلطان محمود باین مسأله اشارتی دارد .

گرفتن پسر سوری وگشادن غور هر آینه نتوان کرد در سخن مضمر

خلاصه : امیرمحمد سوری از شاهان بومی غور واز اجداد سلاطین غوری است وقصیده که اسعددر رثای وی سروده ، از امهات قصاید پښتو است ، که در بلاغت و سلاست گفتار و احساسات آتشین نظیری ندارد، اینك قصیده باترجمه آن :

دفلك له چارو څه وکړم کو کار زمولوی هر گل چی خاندی په بهار

ازدست فلك به که بگریم . هر گلیکه در بهار بشگفت . آنرا پژ مرده می سازد .

هر غټول چی په بید یا غوړ یده وکا ریژوی یی پاڼی کاندی نار په نار

هر لالهٔ که در صحرا بشگفتد ، بر گهای آنرا میریزاند .

ډیر مخونه دفلك څپېړه شنه کا ډیر سرونه کاتر خاورو لاندی زار

سیلی دست فلك رخسارهای زیادی راکبودوبسی از سر ها رابه خاك سیاه زبون میسازد.

دواکمن له سره خول پریباسی هرسی دبی وزلو وینی توی کاندی خو نخوار

از سر شاهان تاج می آفکند و خون بیچارهـ گان ر ا میریزاند .

چی له بر مه یی زمری رپی ځنګلو کی له اوکوبه یـــی ډاری تیر جبار

هم یی غشی سکنی ډال دژو بلـــور و رستمان ځـنی څغلا کاندی پـــه ډ ا ر

83

چی‌یی ملاوی نه کړ یږی په غښتلیو — دا فلك پر وكاځه كاری گـــوزار ؟

په یوه گردښت‌یی‌پریباسی له‌برمه — نه یی غشی نه‌لیندی وی نه‌یی‌سپار

کسیکه ازحشمت‌وی شیردرجنگل میلرزد، وازعظمتش هر ظالم وجباری میترسد ، کسیکه تیروی سپر جنگا وران رامی شگافد و ستم‌هااز ترس وی میگریزند ، کسیکه نیرو مندان نمی‌توانند کمر شانرا خم سازد ، فلك‌بدینگونه‌اشخاص چه ضربت کاری را احواله میکند ؟ بیك گردش آنهارا از فراز عظمت سرنگـون‌ساخته ، تیرو کمان و سلاح رااز دست شان می افگند .

ځه تیری څه ظلم کاندی ای فلکه ! — ستاله لاسه نه دی هیڅ گل‌بیله‌خار

په ویر ژلو لور نکړی په زړه کراړیه! — پر نتلیو او روی دغم نـــا تـــار

هیڅ روغی‌می‌په‌زړه‌نسته‌ستاله ځوره — بیلوی په ژړاژړمین له یـــــا ر

له‌تیر یودی او ښی څاځی له اوریځو — چینی ژاړی په‌وربږورتږ ستاله‌شنار

نه‌به لاس واخلی‌له‌ځور ‌ه‌نه به‌لوری — نه‌به ملاکړی له بیو ز لو له تر ار

نه‌به‌زړه وسو ځوی په هیڅا باندی — نه‌به پر یوزی له گردښته د مدار

نه به وصل کړی مین له بل مینه — نه‌به در ملی ټپو نــه د افـــگار

ای فلك ! چه ظلم وتجاوز میکنی ، هیچ‌گل‌رابی خارنمی مانی !برماتم زدگان رحمی‌نداری، غم زدگان را بطوفان الم واندوه‌فرو می بری ،ازجور وستمت دلی نیست ، که افگار نباشد عاشق د لباخته را به فغان از محبو بش‌دور می‌اندازی ، از تجاوز تست که ابر همواره اشك میریزاند و آبشار ها با نا لهای حزین‌میگرید ، از جور و ستم دست‌نمی کشی و بابیچار گان مضطرب همرا هی نخواهی کرد. بر هیچکس دلت نخواهد سوخت واز گردش خود نخواهی ایستاد ، نه عاشق‌را به محبوب‌خویش وصل‌ونه جراحات افکاری را مـــداوا خواهی کرد .

ستا له لاسه دی پراته ژوبل زگیروی‌گا — هر پلو ته ټپی زړو نه په ځار ځـــار

کله غوځی کاندی مرا نـدی د زړ گیو — کله تیر با سی و گړ ی هو ښیا ر

کله ټکی واچوی پـــه نـــازو لیـــو — کله خیری کړی گر یوان ‌ه‌نمځنی چار

کله غور ځـــوی واکمن له پلازونو — کله کښینو په خاوره کی بـا د ا ر

84

ازدست تو ای فلك به هرطرف نالـــــه مجروحین بلند است، وبهر سودلهای افکار نوحهٔ اندوهناك دارند ، گاهی عـروق‌دلـهـارا می‌بری ، ووقتی مردم هوشیار را میفریبی ! گاهی بر سر ناز دیدگان صاعقه می اندازی ۰ ووقتی گریبان پارسایان خداپرست رامی دری گاهی شاهان‌مقتدر رااز تخت فرومی اندازی ووقتی بادار را بر خـــاك سیاه می‌نشانی !

زموږ په‌زړونودی ننن بیا یو غشی‌وویشت ودی ژوبـلـله پـــه دی غشی هـــزار
پرسو ریو باندی ویر پر یوت له پاسه محمد و اکمن چـی و لاړی په بل دار
یووارسوا سیر پـه لاس دمیر خمنو انـتـقـــال یـــی و کـړ قبر له بل‌وار
په سماو یـــی و دان آهـــنگر ان وو په ټینګنه یی‌و د رست جهان او خا ر
دمحمود د ژبلو رو پـــه لاس کنبیوت چی غزنه ته یی با تلی په تلـــوار

امروز باز بر دلهای ماتیری زدی ،که هزاران‌دل را به آن افکار ساختی بر مردم سوری المی فرود آمد ، و محمد پاد شاه مقتدر به داردیگر شتافت ، اول اسیر دست دشمن گردید ، و بعد از آن به گور انتقال نمود ۰ آن پادشاهی که از انصاف و اصلاح وی آهنگران معمورو بر تمام جهان به عدالت مشتهور بود ، بدست‌عساکر تازندهٔ محمود افتاد بعجلت وی رابغزنه بـــــردند .

ننګیا لیو لره قید مړینه ده څکه سه یی والوتله هسك ته‌پردی‌لار
تر نړی غوره خاوری هـــد یره کا دزمر یو په بیړ یو ، کلهوی څو ا ر
په دی ویر د غورو ګړی تورنمری سول په‌دی ویر رڼا تیار سو لـــه د ښار
ګوره ښاخی رنی او ښی له‌دی غـرونو داګړ ونګی ساندی لی‌په‌شور هار
نه‌هغه رزغاد غرونو په بید یاده نـــه د ز ر کـــو په مسادی کتهـــار
نه غتول بیا زرغو نیری په لا ښو نـــو نه را در و می غور ته‌بیا جوپی د شار

چون قیدو حبس هم مردم غیور را بمنزلت‌مرگ استه ، بنابر آن در راه غزنه روانش به اسمان پرواز کرد ، و خاك سیاه گورستان‌را از دنیا بر گزید ۰

زیرا که شیر سرزه در زولانه‌وزنجیر آرامی ندارد ۰ مردم غوربدین ماتم‌سیاه پوش‌گشتند وروشنیِ شهربه تاریکی تبدیل شد ، ببین‌که از چشم کو هسار اشك تابناکی می‌ریزد وآبشار ها به صدای حزین میگرید ، در کوهها ودمن ، همان طراوت وشگفتگی پدیدارنیست

85

صدای قهقه کبکها بگوش مانمی رسد، لاله درکمر های کو ه باز نمی شگفت، وگل‌بامی در کوهسار نمی خندد • از غرج کاروان مشك بازنمی رسد ، وکاروان های شار(لقب‌شاهان غرجستان تاریخی) بازبسوی غور نمی‌آید•

دپسرلی اوره تودی او ښی تو یـــنه — مـر غـلری به نیسان نکړی نثـا ر
داپه څه چی محمد ولاړ له نړیـــه — په ور یرنه یی سوغو ر ټول سوگوار
نه ښکار یږی هغه سورد سور په لتو — نه ځلیږی هغه لمر پر دی دیــــار
چی به نجلیو په نڅا پکی خنـد لــه — چـی په پیغـلـــو کـا اتڼ قطار قطار
هغه غور په ویر ماتم دواکمن کښینوست — هغه غور سود جاندم غوندی سور اړ

ابربهار هم اشك گرمی را می فشاند، و نیسان بعد از این‌گوهر را نثارنمی‌کند، چرا که محمد از دنیا رفت ، وبما تمش همه غورسو گوار گردید .

در نواحی سور همان سر و رو طرب‌پدیدار نیست ، ونه همان‌آفتاب‌برین دیار می درخشد جاییکه دختر کان رقص‌کنان در آن می‌خندیدند ودیار یکه دو شیز گان دران صف صف اتڼ میکردند ، همان غور پر طرب و نشاط، بـــه‌اندوه و غم و ماتم پادشاه نشست و مانند جهنم سو زان و آتشین گشت .

لاس دی مات سه ای فلکه چی دی و کا — محمد غوندی زمری د مړ ینی ښکار
شین زړگی فلکه ولی لا و لا ړ یـــی — ای د غور غرونو پر څه نسوی غـبار
ځکی و لی په ریږ دلونه پریو ځـی ؟ — لاندی باندی سه چی ورك سی داشعار
چی زمری غوندی واکمن‌ځی له جهانه — چی ځوك نکړی په نړی باندی قـرار

ای فلك سنگدل ! چرا هنوز بر قراری ! — ای کوه های غور ! چرا غبا ر نگشتید!

ای زمین ! چرا بزلز له‌نمی افتی ، زیروزبرشو، تااین شعار از دنیابرافتد، که‌پادشاهان شیروش ازدنیا میروند ، ودرین دار کسی‌را قرار ی نیست !

سخ په تا ای محمده دغور لمروی — په نړی به‌نه وی ستاد عـدل سار
ته پر ننگه‌وی ولارپه ننگ کی مړسوی — هم پرننگه‌دی په ننگه کا ځان جـار

که‌سوری‌دی‌په‌تگ ویرکاندی‌ویرمن سول — هم به ویاړی ستا په نوم ستاپه ټبار

په جنت که دی وه تون زموږ واګمنه — هم په تادی وی ډیر لورد غفار

نیکـاو خو شا بر تو ای محمد ! تو آفتاب غوربودی ، وهمسر عدالت‌تودردنیاکسی‌نخواهد بود بر غیرت استوار بودی ، و هم در آن‌راه جان دادی ، به حمیت و شهامت خود را فدا ساختی !

اگر اکنون از رحلت تو سور یها غمگین وما تمزده گشتند ، فردا بنام‌تو، ودودمانـت افتخار ها خواهند کرد .

مقر و ماوای تو بهشت برین بـاد ، ای پاد شاه ما !

رحمت و مهر خدای بخشنده بر تو بادا

این قصیدهٔ غرا از حیث سبك و طرز افاده ولغات و کلمات نادری که درآن آمده ، درخور دقت و باز رسی است ، ولی درینجا موقع آن نیست .

دیگر از شعرای قصیده سرای قدیـم ښکار ندوی ،بن احمد کو ټوال فیروز کوه است ، که مؤلف ما اشعار واحوال وی رااز لرغونی پښتانه شیخ کته گرفته، شیخ‌ازتاریخ سوری سابق الذ کر نقل فرموده است . ښکار ندوی در عصر سلطان معز الدین محمد سام شخص محترمی بود ، و محمد بن علی‌نویسندهٔ تاریخ سوری گفته که من درست کتاب‌ضخیم قصا یدوی را دیدم واین قصیده که درمدح محمد سام وفتوحات‌وی‌درهند است ازآنجاست.

دپسرلی ښکلو تکی بیاکړه سینګار ونه — بیایی و لونل په غرونو کی لا لـونه

مڅکه شنه ، لاښونه لمنی شنی سوی — طیلسان ز مردی واغو سته غرو نـه

دنیسان مشاطی لاس د مچیـدو د ی — مر غلرو باندی و ښکلل بـنو نـه

دغټولو جنډی خاندی وریدی تـه — زرغونو بڼو کی ناخی ز لـمی جونه

لکه ناوی چی سور ټیك په‌تندی و کا — هسی و ګا ټل غټو لو سره پسو لونه

مر غلری چی اورو و خو نو لیــه — په ځلایی سوه را نـه خپاره دښتونه

زرغونو مڅکو کی ګل‌کا لکه ستور یه — چی پر هسك‌باندی‌ځلیږی سپین ګلونه

سپینی واوری و یلیده کـاندی بهیږی — لکه اوښی دمین په ګریو انونـه

87

مشاطهٔ بهار باز به تزئین پرداخت ، ودر کو هها لعل هارا پراگند ، زمین ، کوه وکمر ودمن همه سرسبز شد، وکوهها طیلسان زمردین را پوشید،مشاطهٔ نیسان درخور دستبوسی است که با غهار ابه در گرانبها آراست

لاله گل ریدی میخندد ، در بستان‌های‌سرسبز و خرم جوانان و دوشیزگان میر قصند لاله مانند نو عروس زیبا زیور بر جبین نهادگوهریکه ابر نیسان نثار نمود ، دشت های وسیع رابه آب وتاب خویش ، تا بناك وروشن گرداند . گلهای سپید در دشتهای سر سبز مانند اختران تابنده فلك بنظر می آید، برف های سپید می گدازد ، و به اشك‌عاشق‌دلباخته که‌در گریبان سراز یر شود مانند است.

هر پلورنی والی بهاندی خاندی
له خو بنیه سرو هی له سینګرونه

هر پلو دګلو وږم دی لو نلـی
ته واراغله له ختنه کار وا نـو نـه

دمسیح‌په‌پوبه‌مړوژ وندون بیا مونـد
پسر لی مګر مسیح سو په پو کړو نه

له مړو خاورو یی اغلی‌ګل‌را و یو ست
وچ بید یا اوغریی کړ له جنتونه

سړی جاجی چی را مشت کړ را مشتګرو
ګمیځ چونی چی په بڼ و کـابڼ غو نـه

په‌بربڼ چی ږغ دچونیو نغوږیده سی
ته وا چندی سره پیودی ا شلکونـه

دزلما ټاپی را غلی دی پر چنه یـو
لکه پیغله غوټی کاندی مکیزونه

دپو پلومخ کسورکړی‌پسر لی دی
یودبل‌په غـاړه اچوی لاسونـه

دهند ارو په خیر غرونه سپین‌وړنګن‌دی
چی پرواورو باندی‌ګل وکا لمرونه

په غورځنګ‌غورځنګ‌له‌خولی‌ځکونه‌باسی
لکه شنی هاتی شنـا کاندی سیندونـه

آبهای براق‌بهرسودر جویها روان و خندان است ، واز خوشی سر بسنگ میزند ، به‌طرف که بوی خوش گل پراگنده میگردد تصورمیکنی‌که کاروان ختن آمد . بهار مگر مسیحا ست، که ازدم وی مرده زنده میشود واز خـــاك مرده و بیجان گل زیبار ا برآورد دشت بایر وکوه خشك را مانند بهشت آراست . سحر گه‌که عندلیب در گلستان میخواند به‌رامش‌را مشگران دانا ، به سرودن اشعار دل انگیزی‌مشغولست . موسم جوانی گل است ، وغنچه مانند دوشیزه زیبا بناز می‌خندد ، رخسارگل پو پل را بهار غا زه زده‌و دست بگردن یکدیگر

88

است وقتیکه انوار آفتاب بر برفهای سفید بتابد • کوهها را مانند آیینه می درخشاند • دریا مانند پیل مست ، بجست و خیزمیدود، واز مستی کف بدهان است •

اکنون پس از تشبیت غرا و دلچسپ بمدح سلطان میگریزد :

نه به چونې په ستا یه د گلو مړېسې ... نه به موړسم د سلطان په صفتو نه
دشنسب دکهاله ختلی لمر دی ... د پسر لی په دود ودان له ده رغونه
دښندواورویی درست ایواد زرغون کړ ... له قصداره تر د یبله یی یو نو نه
په‌زابل چی دبری پر نیلی سپور سی ... په لاهور یی دمړانی گذارونه
نه یی خوك مخ‌ته دری دمیر ځمنو ... نه‌یی توری ته ټینگیږی کلك ډالو نه
داسلام د دین شهاب دنړی لمردی ... تورستهان یی کړ رڼا په جها دو نه
هره پلا چی دی پر هند دسندیرغل‌کا ... رڼوی توره نړی په شها بو نه
په پسرلی چی یی تیرون پراټك و کا ... غاړه غاړه یی تری سو لله زړو نه
نه به ده غوندی دوڼ ستوری‌په‌هسك‌ځلی ... که څه پور ته سی له غوره ډیر مړونه
نه به راولی جگړن د سند په لوری ... نه‌به بری څوك دهند ښاره شهر ونه
نه به څوك زلمی دغور سره را غونډ‌کا ... دداور توری به چیری کا ځلو نه
یو خاوند شهاب الدین دی چی یی‌وکا ... په هر لوری هر ایواد ته یر غلونه
په جو پو جو پوجگړن یی هند ته‌یون کا ... چی دغوربا دار په مټ‌وکا زغلو نه
نن په سیند باندی تیریږی یرغل کاندی ... په پر تم‌یی زمری ریږدی په‌ځنگلونه
ځپان سیند یی هم له ډاره ایلایی کا ... پر او ږووړی دغور یا نو ښه ایږ ونه

دشمن باوی مقاومت کرده نمی تواند ، وسپر سخت تاب شمشیربران‌وی ندارد. شهاب دین اسلام و آفتاب جهان است ، مملکت سیاه رابه جهاد تورانی ساخت هربار که برهند و سند بتازد• دنیای سیاه را به نورخود روشن میسازد ، درموسم بهارکه بر اټك گذر کرد دلهای مردم کران تاکران پلی شد تابران گذرد هر چند از غور را دمردان زیادی بر خیزد ، ولی مانند وی اختری براسمان نخواهد تافت ، دیگری لشکررا بسوی سیند نخواهد برد ،و نه‌شهرهای وسیع رافتح خواهدکرد، تنها خداوند جهان شهاب الدین است،

89

که بهر سوو هرمملکت تاخت آورد ، وکاروانهای لشکروی همواره به هند درسفرند ، و بادار غور بهمت و شهامت هجوم میبرد .

امروز که بر سند میگذرد ، ومی تازد، ازحشمت و جلال وی شیران در جنگل میلرزند وسند مواج هم به وی منقاد است و کشتی های عسکر وی را بدوش خود می برد .

په هر کال اټك دده ښه راغلی کاندی		غوړوی په خندا و خپل پاسته سالونه
پښتو نخوا ښکلی زلمی چی زغلی هندته		نوا غـلیه کـانـدی ا تـنـو نـه
هر ګهیځ چی لمر څر کیږی له‌خاتیځه		څو چی یون کا دلویدیځیه‌په خندونه
که بر یځروی که‌غرمه‌وی که برمل وی		له لر مل که لمر لویده که تر ملونـه
دشهاب جګړن به نه کښینی له‌زغلـو		نه به پریږ دی دا زلمی خپل بهیر و نه
یا به جګ کا د بر یو ر پی په هند کی		یا به پریږ دی هم په دی چاره سرو نه
یابه وران کابود تـونونـه د بمبـو		یا به سره کا ندی په و ینو ایوا دونه
په رڼا او سی ته نل ددین شها به !		نوم دی تل وه په دریغ په نمزد کونه
ستا په زیرمه خاونده لوی ښښتن و ی		موږ خو ستا په‌مرسته یونه څو چی یونه

دریای اټك هر سال وی را پذیرامی گرددو ریگ های نرم خود را بر کنار های خود می پراگند و قتیکه جوانان قشنگ پښتونخوا بسوی هند میتازند ، دو شیز گان زیبا از مسرت می‌رقصندوکوه‌ها البسه سبزمی‌پوشند، و دشت ها و دامن هم خودرا باستقبال شان می‌آرایند ، سحر گه که آفتاب از مشرق برمی آید . تا حین غروب ، در ضحی و چاشت‌و پیشین و دیگر و شام یعنی در اوقات مختلف جنگاوران شهاب و جوانان غور تاخت هاو هجوم های مردانه خود را پدرودنمی گویند ، بلی ؟ اینها بمنزلت شیران شرزه اند ، که هیچگاه به تاز ندگان‌موقع نمی دهند .یا پرچم های پیروزی و ظفر رادر هند نصب خواهند گذاشت ، یا بتخانه را ویران ، یا کشورها را بخون خود گلگون خواهند کرد .

ای شهاب دین ! همواره روشن و تا بنده باش ، و نامت الا بـد بر منا بر مساجد مذکور ! تاکه اطراف هند به برق شمشیر توروشن گردد ، و بتخانه هارا از روی د نیـا برداری . ای خداوند ! آفر یننده بزرگ یارت باد !

تا ما زنده ایم ، مدد گار توایم .

دیگر شاعرملی‌ماکه از حیث قدامت عصر اهمیت دارد ودرین کتاب ذکر شده مرحوم شیخ تیمن بن کاکړ است که مولف ما شرح وی را بروایت پدر خود از بستان الاولیای شیخ بستان بړیخ که در (۹۵۶ هـ) تالیف‌شده برداشته ، و گوید که تیمن درعصر علاوالدین حسین سام د ر کجـران مـی ز یســت طوریکه در تواریخ دوره غوری دیده میشود کجران یا کجو ران از بلا د معروف آندوره بود ، و تا کنون هم کجران گویند ، وقوم تایمنی و غیره در آن ساکنند ، پس تیمن بلا شبهت به تایمنی مـو جوده ربطی داشته، وچون عصر حیات علاوالدین حسین از (۵۰۰) تا حدود (۵۵۰هـ) است ، بنابران شیخ‌تمین هم از شعرای قدیم زبان ملی است ٠

مؤلف ما این سرود عشقی و نـغمه‌غرای وی را بروایت پدر از بستان الاولیأ نقل کرده که به لحن ملی سوز انی خوانده و سروده مشود :

گهیځ رڼا دلـمر خپره سوه — زما پر کـور د و یـر ناره سوه

دبیلتون ورځ تور تیاره سوه — بڼ‌غ سوناخاپه‌چی بیلتون‌راغی

سحر گاهان که روشنی آفتاب بهر سو ـ تا بید من صدای هول انگیز فراق شنیدم و روزم در دوری و جدایی تاریك گشت ٠

* * *

زړه می له دی ویر نی شین دی — په ژړا ژاړم خه نـا و ریـن دی

زرغون له او ښومی‌سادیـــن دی — په نول نو لیږم چی تاخون راغی

دلم از دردوغم کبوداست میگریم واز ـ اشك من مزرعی سر سبز شده واز هجوم آلام می نالم ٠

نه به بیایـم نـه بـه بیا را سی — نه به تیاره شپـه ز ما ر ڼـا سی

نـه بـه شهی را تـه پخلا سـی — بیلیږی پیر یی اوس دیون راغی

نوبت ، نوبت فراق است ، نه زنده خواهم بود و نه باز خواهد آمد و نه شب ، تاریك من روشن خواهد گشت و نه محبوبهٔ من آشتی خواهد شد ٠

دښبتن پاردی هیر می نـــکړی — اغلیه مخ چـــی په یانه کـــړی

اور بـــل دی پری ښووی وا ته کړی — پر مـــا دی بل اور کړ وون را غـــی

خدا را ! ای محبو بهٔ زیبا، وقتی که میروی مرا فراموش نسازی خانمان خودرا پدرو د گفتی ، و مرا به آتش سوزان فراق درد ادی !

* * *

دیگر شخص که در شعرای ملی ما مقام بلند و مرتبت ار جمندی دارد ، مرحوم شیخ متی بن شیخ عباس بن عمر بن خلیل است، که یکی از اجداد بزرگ قوم خلیل و متی زی است وفات وی را مؤلف ما بسال (۶۲۳ هـ) بر کنار ترنك نوشته، وبرفراز پشتهٔ کلات امروزه مدفون است این جدبز رگوار یکی از مشاهیر رجال پښتون است که در اولا دوی بسی از عرفاوعلما برآمده اندودر بدنی پشاورسکونت داشتند ۰ شیخ کته مؤلف کتاب لرغونی پښتانه که از ماخذ مهمهٔ این کتاب است ، وشیخ امام الدین نویسنده کتاب انساب افغانی واولیای افغانی که نسخ قلمی آن مو جوداست و میا نعیم صاحب دیوان اشعار پښتو معاصر شاه ز مان و بسی از مشاهیر عرفاونویسند گان از نژاد این شیخ بزرگوار اند ، طوریکه مؤلف ماگوید : شیخ متی اشعار زیادی در مناجات و عرفان داشت ، و کتاب وی (دخدای مینه) تا هجوم مغول بر مزار وی بوده ومردم میخوا ندند ، وقتیکه مغول ها آمدند ، آن کتاب را بر داشتند ، و معلوم نشد که چه شد ، مؤلف مرحوم ما بروایت پدر خود این شعر خیلی بلند والهامی شیخ متی راکه باپرور دگارخود راز و نیاز دارد ، نقل کرده که از غنایم آثار پسندیدهٔ ادبی ماست :

پرلو یو غرو هم په دښتو کی　　　په لوی سهار په نیمو شپو کی

په غاړه بڼ اوپه شپیلکو کی　　　یادو یر ژلوپه شپیلو کی

ټول ستاد یاد ناری سوری دی　　　د استاد مینی ننداری دی

بر فراز کو هها ی بلند ،ودر دشتها ،در سحر گا هان و اواسط شبها از ناله‌نای وصفیر پرندگان و از صدای تو لهٔ ماتمزده گان ناله و فریادی بگوش می‌آید ، که همه عبارت از یاد تست وایهنمه مناظر یست ازداستان عشق تو !

* * *

جنډی زر غون که په بید یادی　　　د بر بڼ خوا ته په خندا دی

ترنك چی خړ دی په ژړ ادی　　　داټول اغیز د مینی ستا دی

92

تــــو له ښکلل دی ستا لله سه | ای د پا سوا لو پا سه پاسه

اگــر گــل در راغ شگفته ، یادربــاغ خند انست ، اگردریای ترنك‌گل‌الودو خرو شانست این همه آثار یست از مهر تو ، همه زیبایی ها، نتیجهٔ آرایش دست تست ای پاد شاه ونگهدار پادشاهان و نگهدار گان !

* * *

که لمر روښانه مخ یی سپین دی | یا دسپوږ میه تندی ورین د ی

کــه غــردی ښکلی پر تمین دی | لکه هندراه مــــخ دسپین دی

ستاد ښــــکلا دا پـــلو شه دی | دایـــی یو سپکه ننــد اره ده

اگر آفتاب روشن و درخشان است ، اگر جبین ما هتاب نورانی و قشنگ است ، اگرکوه زیبا وپر شکوه است ، اگر روی دریا مانندآیینه درخشان است ، این همه تجلی جمال تست و نمونهٔ کو چکی از جهان زیبایی و جمال تو !

* * *

دلته لوی غرونه زرغــو نیــږی | دژونـــــد وږ می پکی چلیـــږی

بـــور اوی شاو خوا کړ یږی | ستر گی لیدو ته یـــی هینبیږی

لویـــه خاونده ! ټوله ته یی | تل د نړی پــه ښکلیده یـــی

اینجا کوههای بلند سرسبز میگردد ، نسیم حیات در آن میوزد ، پرو انگان بهر سو در طوافند از دیدن این زیبایی ها چشم حیران می ماند ۰ ای خدای بزرگ ! همه تویی !که همواره دنیا را زیبا میسازی ، و بهجت و جمال می بخشی !

خا ونده ښکلی ستــا جمال دی | ښکاره‌یـی لــور پــه لور کمال دی

که ورځ کـه شپه که پیړی کال‌دی | ستا د قــدرت کمکـی مثال د ی

ستا د لـــور و نو یوه ر نـا ده | دلتـــــه چی جوړه تما شا ده !

خدایا ! جمالت زیبا است ، کمال آن به بهر سو نمایان است روز ، شب ، قرن ، سال ، این همه‌مثال‌کوچك قدرت تست روشنی‌مهر هاو الطاف تست ، که درینجا تما شا گهٔ بشر است

98

زړه می داستاد مینی کـور دی سوی د عشق پـه سوځند او ر دی
رب یی و تـاتـه ستا په لور د ی بیله دی هیڅ دی ورك یی پلور دی
ستاد جمال په لید و ښا د دی که نه وی دغه ، نـور بر باددی

دلم قرار گاه عشق تست ، به آتش سوزان محبت سوخته ، برای تو ، وبسوی تو می تپد وبدون آن دیگر بهایی ندارد ، از دیدار جمال تو شاد مان است •

* * *

په غرو کی ستاد عشق شپیلکی دی ددی نړی پـه عشق سمی دی
که غټ که ووړ، که پنډ نری دی ستـا د جمال څـری هر شی دی
چی پرد نیامی سترگی پری سوی ستاد جمال په ننداری سـوی

از کوه هـا صفیر عشق تو بگوش میرسد، بهبود دنیا هم از برکت عشق است ، کلان، خورد ، ضخیم و باریك ، هر چیز قاصدجمال وزیبایی تست ، چون چشمی بدنیا کشودم به تماشای جمالت مشغولم .

* * *

نه هسك نه مځ کهوه تور تـم و تیاره خپره وه ، ټـول عدم و
نه دا ابلیس نه یـی آدم و ستاد جمال سو چه پر تـم و
چی سو ښکاره ښکلی دنیـا سوه دپنځ پر لوری یی رڼـا سوه

نه آسمان بودو نه زمین ، تاریکی مطلقی بود ، دنیا را ظلمت فرا گرفته ، نه این ابلیس بودونه آدم بلکه عدم محض بود ، چون شکوه و جلال خالص جمال تو آشکار گردید دنیا را زیبایی داد ، و تجلی آن بر مخلوق تافت•

* * *

زه چی خرگند پردی دنیـا سوم د ښکلی مخ پـه تما شا سو م
ستا پر جمال باندی شیدا سو م له خپـلی ستی را جـلا سوم
په ژړاژاړم چـی بیلتون دی یمه پر د یسی بل می تون د ی

من هم چون بدنیا آمدم به تما شای ظلمت زیبا مشغول گشتم . فریفتهٔ جمال تو شدم ،

از مبدا و موطن اصلی خود دور افتادم ، بنابر آن میگیریم ومی نالم ، دردنیای فراق مسافر وغریبم ، قرار گاه من دیگر است •

وگـــړ یـوولـــی متـــی ژاړی	سوری اوری غـــاړی غـــاړی
خـــه غواړی خه وایی خه باړی ؟	**خپل تون او کور و کلی غـواړی**
چونـــی چی بیل‌سی نیمه‌خوا سی	**تل یـــی دبـــڼ پـــه‌لـور ژړاسی**

ای مردم ! میدانید متی چرا میگرید ، که فریاد وفغا نش کران تاکران شنیده می‌شود چه میخواهد ؟ چه میگوید ؟ چه‌آرزو دارد ؟ وطن و ماوای خودرا میخواهد. زیرا بلبل‌چون از گلستان دور افتد نامراد میگردد. وهمواره بیاد آن میگرید .

این بود نمونه های دلچسپی از اشعار کتاب‌که قرائت و تر جمه کردم ، چون‌فرصت کوتاه است و اجازه تطویل کلام نمی دهد ،بنابران‌مضامین بقیت کتا ب را مختصراً عرض میکنم:

علاوه بر شعرایی که از آنها بحث‌کردم ، در خزانهٔ اول ذکر شعرای ذیل با نمونه های کلام شان ضبط شده :

باباهوتك متولد ٦٦١ هـ . ق متوفی٧٤٠هـ یکترانهٔ حماسی وی که در جنگ مغول‌سروده ضبط شده • شیخ ملکبار بن هوتك یك ترانه بوزن ملی دارای احساسات گرم عشقی •

شیخ بستان بړیڅ که در حـدود ٩٩٨ میز یسته ویك شعر وی به لحن ملی ثبت شده•

شیخ عیسی در حدود ٩٠٠ هـ

سلطان بهلول لودی متوفی ٨٩٤ هـ

خلیل نیازی معاصر سلطان بهلول •

خوشحال خان ختك مشهور •

زرغون خان نور زایی فراهٔ متوفی (٩٢١هـ) یك ساقی نامهٔ بسیار بدیع و فصیح وی ضبط شده • دوست محمد کاکړ د رحدود (٩٠٠هـ)عبدالرحمن بابامتولد (١٠٤٢ هـ)شیخ‌محمدصالح در حدود (١٠٠٠هـ) علی‌سرور که پیش از سال‌هزارم هجری حیات داشت •

خزانه دوم

شرح حال شعرایی است که بامؤلف مرحوم معاصر بوده ، واغلب آنها راهم دیده وبه ملاقات شان رسیده است ،که عبارت‌از اینهااست :

ملاباز،شاه‌حسین هوتك پادشاه عصر ،محمد یونس خان،محمد گل‌مسعود ، عبدالقادر خان ختك بهادر خان سپه سالار شاه حسین در قندهار ،زعفران خان مدار المهام دربارشاه حسین، ملامحمد صدیق ، ملا پیر محمد میاجی‌شیخ الاسلام شاه محمود در اصفهان ،بابوجان صدرد وران از مشاهیر رجال دربار هو تکی ،ریدی‌خان مهمند ناظم محمود نامه یاشهنامهٔ محمودی که شرح حال اقدامات مر حوم حاجی میرویس خان و فتو حات فرزند ش شاه‌محمود رادر ایران درین کتاب منظوم داشته ، ویك‌حصه این کتاب که خیلی دلچسپ وشیرین است درین کتاب نقل شده •

اللهیار ا فریدی ، محمد عادل بریخ ، محمدطاهر جمریالی ، محمد ایاز ، محمد عمر ، محمد حافظ و اغط مشهور قندهار ، نصرالدین‌خان از مشاهیر دربار شاه حسین ، ملانورمحمد غلجی استاد دودمان شاهی هوتکی ، حافظ عبداللطیف اخکزی ، سپه سالار معروف وفاتح بزرگ افغان در ایران ، سیدال خان ناصر •

خزانهٔ سوم

خزانهٔ سوم کتاب مشتمل است بر شرح‌حال شاعرات پښتو که شش نفر از شاعره های زبان ملی را با نمونه های اشعار شان‌ذکر ده :

۱ـ نازو مادر حاجی میرویس خان هوتك‌دختر سلطان ملخی توخی که در عصر خود در حدود کلات تا غزنی حکمدار بود ، و نازو دخترش زنی بود مرد صفت و دارای شجاعت و سخاوت،همت بلند، بادانش‌و شعر،که حاجـی‌میرویس خان مرحوم را در حجر عصمت‌خویش به‌وی گفته بود ! کـه‌پیش ازتـولدش جدبزگواربیښ نیکه رادر خواب دید، وبه پرورش صحیح وتربیه درست فرزندش از طرف‌آن‌جد بزرگ توصیه شد، ناز و فرزند خود را گفت :که خداوند ترابرای کار های بزرگ‌آفریده و باید همت بلند داشته باشی تا خلق الله در خدمت تو آرام باشند وقتیکه‌در (۱۱۱۹ هـ) قاید مرحوم حاجی میرویس‌خان

به آزادی وطن موفق آمد ، ودست اجانب راکوتاه کرد ، سجده شکر بجا آورد ، وگفت کار بزرگی که مادرم بمن سپرده بود اکنون انجام دادم ، ناز و دارای دیوان شعر بود تا دو هزار بیت که مؤلف مایك رباعی رااز اشعارآن خانم نامور بر گزیده ودر کتاب خویش ضبط وحفظ کرده ۰

سحر گه وه دنرگس لیمه لانــده ... څاڅکی څا څکی یی له سترگو څڅیده
ماویل څه دی ګبنلیه ګله ولی ژاړی؟ ... ده ویل ژوندمی دی یوه خوله خندیده

ترجمه

سحر گه چشم نرگس پرنم بود ، و قطره قطره اشك از آن میچکیده پرسید مش : که ای گل قشنگ چرا میگریی ،

بجوابم گفت : حیات من یك دهن خنده است ۰

۲ـ شاعره دیگر حافظ حلیمه دختر پدر پښتو خوشحال خان ختك است که بقول مؤلف زنی بود عالمه وعابده واشعار خوبی میگفت ویك غزل ویرا خزانه ما نگهداشته ۰

۳ـ شاعره نیکبخته دختر شیخ الله داد مموزی که بسال (۹۵٦ هـ) از بطن وی قطب دوران شیخ قاسم افغان که درهند شهر تی دارد زایید واین شاعره مرحومه بسال (۹٦۹) کتاب ارشاد ـ الفقر ارابه پښتو منظوم کرد ۰

۴ـ زرغونه دختر ملادین محمد کاکړ که بوستان سعدی را بسال ۹۰۳هـ به پښتو ترجمه و منظوم کرد و خطاطهٔ خوبی بود ۰

۵ـ رابعه که در حدود (۹۱۵هـ) در قندهارحیات داشت ۰

٦ـ بی بی زینب ـ دختر قاید مرحوم حاجی میرویس خان که زن عالمه و شاعره و صاحبهٔ رای و تدبیر بوده و با برادرش شاه حسین هوتك در امور جهانداران کمك میکرد ۰

در نمونهٔ اشعاروی، همان مرثیه بسیار بدیع وقیمت داری ضبط شده که شاعره ما حین وصول خبر انتقال شاه محمود فاتح ایران سرود ،واحساسات افـغانـی خـود را دران مـرثـیـه گنجانید این مرثیه از امهات آثار ادبی پښتواست وبه وزن ملی به لحن سوزانی سروده میشود ۰

برای اینکه احساسات شور انگیز ملی خانم افغان خوبتر نموده شود بدنخواهد بود که چند بند مرثیه رابه تر جمه آن تقدیم دارم:

ږغ سو چې و رورتیرله دنیا سونا ... قندهار واړه په ژړا سو نـــا

۹۷

زړه می په ویر کی مبتلا سو نــــا　　　　چی شاه محمود له ما جلا سو نا

ناله و فغان برخاست که برادر از دنیا رفت قندهار همه گریا نست چون شاه محمــود ازمن جدا افتاد دلم بغم مبتلا شد ۰

* * *

داروڼ جهان را ته تــور تم دی نا　　　　زړه دبیلتون په تیغ ګرم دی نا

هوتك غمجن په دی ماتم دی‌نا　　　　دپا چهی تاج موبر هم دی نـــا

چی شاه محمود تیر له دنیا سو نا　　　　قند هار و اړه په ژړا سو نـــا

جهان روشن در چشمم تاریك ، و دلم به‌تیغ فراق افگار است ، هوتك بدین‌ماتم غمگیــن وتاج شاهی ما سر نگون است چرا ؟ که‌شاه‌محمود از دنیا رفت ۰

* * *

ځوان و میړه دتوری جنګ و نا　　　　ولاړ د کام په نام و ننګ و نـــا

دښمن له ده په‌وینو رنګ و نـــا　　　　پر میدان شیر و یا پلنګ و نـــا

افسوس چی مرګ دده په خواسونا　　　　قندهار واړه په ژړا سو نـــا

جوان و مرد میدان و شمشیر بود ، برنام‌وننګ قوم استوار و دشمنا ز دست وی بخون آغشته بود ، در میدان پیکار به شیرو پلنګ می‌ماند ، افسوس که مرګ بوی‌رسید۰

* * *

محموده‌نه یـــوازی خـــور ژا ړی　　　　پرمرګ دی ټوله کلی کور ژاړی

خپلوان لاخه پا چا دی ورور ژاړی　　　　لښکر سپاه دی پلی سپور ژاړی

پښتون دی ټول په واو یلاسو نا　　　　قندهار واړه په ژړا سو نـــا

ای محمود ! بر مرګ توتنها خواهرت نی بلکه تمام دود مان میګرید ، خو یشا و ندان وبرادرت که پادشاه است و لشکر از پیاده تا سوار ګریه میکنند ۰ تمام پښتون بما تمت نشست ۰

* * *

اصفهان پا ته تاج نسکور عالمه　　　　چی شاه محمودسونن په ګور عالمه

دپښتو لمر سو تیار ه تور عالمه　　　　راته دښمن به کا پیغور عالمه

چی پاچا و لاړ پښتون ګدا سونا　　　　قندهار واړه په ژړا سو نـــا

اصفهان ماند ، و تاج ما سرنګون‌ګردید، چون شاه محمود به ګور ستان رفت آفتاب

۹۸

عظمت پښتون تیره تر گشت ، واکنون دشمن برما تعن و تشنیع خواهد کرد ، که پاد شاه پښتون رفت ، وپښتون بیچاره گردید٠

* * *

آسمانه بیادی څه ستم کا څـرگند   وشلاوه تا چی دپښتون و پیوند
دشمن دی‌بیازموږ په‌ویرکاخر سند   چی شاه محموددی کا په‌قبر کی بند
پرکور موو یر شورو غو غا سو نا   قندهار واړه پـه ژړا سو نـــا

ای فلك ! باز چه ستم‌آغاز کردی ، و پیوند پښتون را از هم گسیختی ، چون شاه محمود را محبوس‌قبر کردی،دشمن‌را بماتم‌ما خورسند ساختی ٠

* * *

هوتکو ژاړیء محمود شاه څه سونا   پښتنو ستاسی‌لوی سپاه څه سونا؟
له اصفهانه تـرفراه څه سو نـا   یا چا چی وحشمت پناه څه سونا
د پښتنو پـرتـم فـنـا سو نـا   قند هار واړه پــه ژړا سو نا

ای هوتك ها ! بگریید ، محمود وسپاه عظیم پښتون ، و پاد شاه حشمت پناه ما چه شد؟ از اصفهان تا فراه کشور مسخر ماچه شد؟ عظمت پښتون بر باد رفت و قندهار همه بگریست ٠

* * *

محموده ځوان وی ولی ولاړل له ما   ه تخت و تاجه‌ته‌په څه سوی جلا
اصفهان ولی پاته سونا له تـا   سردی راپورته‌کړه‌چی‌څه کړی اعدا
دښمن ولاړ بیا شا و خوا سو نا   قند هار واړه په ژاړ سو نـــا

ای محمود ! جوان بودی چرا از من دوری‌گزید ی وتخت و تاج را پدرود گفتی باری سرت از خاك بردار و نگاه کن که دشمنانت باز به پای ایستا دند ٠

این بود برخی از نمونه های اشعار برجسته‌این کتاب که باتر جمهٔ آن معروض داشتم ناگفته نماند که علاوه‌برسایر مزایای ادبی این‌کتاب در قسمت موسیقی ملی نیز حایز اهمیت است زیرا عده زیادی از سرود های ملی را که مختص موسیقی خالص ماست در برداشته،

خوانند گان محترم : اشعار و سرود های باستانی که درین کتاب ضبط شده ، برماثابت میسازد که زبان ملی ما یك زبان تاریخی دارای اد بیات عالی و بـر جسته است ٠

واین زبان باوجود یکه قر نها فشار دیده و به کوه پایه ها ستواری گردیده واز میدان تکامل بدور رفته بـازهـم مـزا یـای خودرا محفوظ داشته دارای بهترین نمونه های ادبیات است که باز بانهای پرورش دیده همسری کرده میتواند ٠